

ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ-ΓΑΛΑΝΟΥ, Ἀθῆναι

ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ ΣΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ*

Α. Ἡ φάση τῆς ἀνίχνευσης καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν προβλημάτων.

Τὸ Λεξικὸ τῶν Προσωκρατικῶν, ὅπως κάθε σωστὴ πνευματικὴ ἐργασία, δὲν δέχεται ποσοτικὴ καταμέτρηση· οἱ εὐχέρειες ἢ οἱ δυσχέρειές του δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μετὸν ἀριθμό, ὡς ποσότητα δελτίων ἢ τὸ χρόνο μηχανιστικά, ὡς μῆκος τῆς διερεύνησης ἐνὸς ὅρου. *Κίβδηλα* καὶ *ἀγαθοφανῇ*¹ εἶναι τ' ἀποτελέσματα παρόμοιας σχέσης μετὰ τὴν ἐρευνα. Ὑποθετικὰ μόνο ἓνας ὅρος ποὺ δὲν ἀπαντᾷ πολὺ συχνὰ ἔχει ἀταλάνιστη κατάκτηση. Μπορεῖ ὁ ὅρος π.χ. *δαμάζειν* νὰ παίρνη τὴ μονάδα ὡς δείκτη λημμάτων, ἡ προβληματικὴ του ὅμως δὲν εἶναι ἴδια μετὰ πάμπολλες ἄλλες μοναχικὲς στὴν προσωκρατικὴ περίοδο λέξεις. Ὅπως λέγεται καὶ στὸ ἡρακλειτικὸ χωρίο *χενσὸν οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον* (B 22), πολλὰς φορὲς πρέπει πολὺ νὰ ψάξης καὶ ξεκαθαρίζεις λίγο χῶμα γλωσσικό· αὐτὸ συχνὰ στὸν αἰνικτὴ Ἡράκλειτο. Ὑπάρχει καὶ κάτι ποὺ πρέπει νὰ φέρνη στὸ νοῦ του ὁ ἐρευνητής : δὲν εἶναι μόνο ἡ ἔλλειψη κειμένων, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἴδια ἡ διαπλοκὴ τοῦ λόγου δὲν συνυφαίνεται ἀπόλυτα μετὰ τὰ πράγματα: *Entre les deux il y a du jeu, et place pour une liberté de l'homme*². Ἀκόμη ὅτι, ἡ ἴδια ἡ διαφωνία κειμένου-σχολίων πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ καὶ νὰ λυθῇ, γιατί αὐτὸ εἶναι ἐρευνα, μ' ὅλη τὴν κάποτε προαναγνώριση μιᾶς ἀναγκαίας τελικῆς ἐρμηνευτικῆς σιωπῆς³.

* Δίνομε ἐδῶ τὸ πρῶτο μέρος μιᾶς μελέτης γιὰ τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ εἶναι στὴν προσωκρατικὴ σκέψη. Τὸ δεύτερο μέρος ἀφορᾷ στὴν παρουσία τῶν ὅρων *εἶναι*, *ὄν-όντα*. Γιὰ τὸ «Λεξικὸ τῶν Προσωκρατικῶν», ποὺ ἐτοιμάζει τὸ «Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, βλ. τὸ Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα στὸ ἄρθρο Ε. Ν. Ροῦσσος, *Δείγματα Λεξικοῦ τῶν Προσωκρατικῶν*, «Φιλοσοφία» 3 (1973) 163 ἐπ.

1. Δημόκριτος B 82.

2. Ramnoux, *Héraclite ou l'homme entre les mots et les choses*, 1968, 82.

3. Πρβλ. Rudolph Berlinger, *Parmenides*, Frankfurt am Main 1970, 91: *Ich weiss nicht, was Parmenides sagen würde zu uns. Seine Lehre ist einsam. Daher wird sie, wie sie schon für die Schule selbst des Parmenides verschollen war, verschollen bleiben.*

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁροι ὅπως: *ἄνθρωπος*, *ἀγαθός*, *ἀνάγκη*⁴ δὲν ταλαιπωροῦν τὸν ἐρευνητὴ ἐπειδὴ κυκλοφοροῦν μὲ συχνότητα, ἀλλὰ γιατί ἀναγκαστικά ἡ διερεύνησή τους εἶναι διπλῆς κατεύθυνσης, δηλαδή ἀνάλυση καὶ σύνθεση· ξεχωριστὰ ὅλα τὰ λήμματα πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν, καὶ εἶναι ἐνδεχόμενο ἓνα λῆμμα νὰ προβληματίζῃ ἰδιαίτερα ὄχι μόνο ὡς ὅρος ἢ στοιχεῖο πρότασης, σημασιολογικά, ἀλλὰ γιατί τὸ χωρίο ὅπου ἀνήκει εἶναι ὅλο σκοτεινό: τὸ ἀπόσπασμα, π.χ., 266 τοῦ Δημοκρίτου χρειάζεται ὅλο ἐρμηνεία, προκειμένου νὰ φωτισθῇ ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* ποὺ περιέχεται σ' αὐτό: *αὐτὸν ἐφ' ἐτέροις γίγνεσθαι . . . μὴ ὑπ' ἐκείνους γενήσεται*. Σ' ἄλλη περίπτωση δὲν ἀρκεῖ τὸ χωρίο οὔτε ἄλλα σωζόμενα τοῦ ἰδίου φιλοσόφου, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀναγωγή στὴν παράδοση καὶ ἡ διερεύνηση εἶναι καὶ ἀπόδειξη τροποποίησης τῆς παράδοσης: Τὸ ἀπόσπασμα π.χ. 63 τοῦ Ἡρακλείτου —ὅπως θὰ δείξωμε διεξοδικὰ στὸ μέρος τῆς μελέτης ποὺ ἀφορᾷ στὸ *Εἶναι*— φωτίζεται μὲ τὸν Ἡσίοδο⁵ καὶ τὴν παλαιότερή του παράδοση. Κι εἶναι παράδειγμα χρήσιμο στὴν ἀπομυθοποίηση σχετικὰ μὲ τὰ λεγόμενα γιὰ τὴν «αὐγὴ» τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ περίοδος εἶναι καὶ ἡ συνέχεια μιᾶς ἄλλης καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς, εἶναι ἡ ἄλλη ὁδός, ἡ *ἄνω* ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν *κάτω* στὴν ἱστορικὴ πορεία τῶν προβληματισμῶν.

Καὶ ἡ θέση, εἴτε ὡς τόπος ἐνὸς ὅρου εἴτε ὡς διευθέτηση λεκτικὴ τῶν ὅρων⁶, εἶναι δυνατό νὰ προβληματίζῃ, ὅσο ἀπὸ αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ σημαντικὴ τους διάσταση: τὸ *ἀεὶ* π.χ. τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου ἄλλοι τὸ συνδέουν μὲ τὸ *ἐόντος*⁷, ἄλλοι μὲ τὸ *γίγνεσθαι*⁸ κι ἄλλοι μὲ τὰ δύο⁹. Δὲν θὰ σταθοῦμε ἰδιαίτερα τώρα σ' αὐτό, ὅμως εἶναι κιόλας δυνατό νὰ ποῦμε ὅτι, στὸ πρόβλημα ὄχι τοῦ *εἶναι-γίγνεσθαι* ἀλλὰ τοῦ *λόγου* καὶ τῆς ἀνθρώπινης *ἄξυνεσίης* θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τρόπος ἐπίτασης-δραματοποίησης τῆς ἀντιθετικότητας κι ἀποδεικτικὸς τῆς ὑπαρξῆς τῆς, ὅτι ἄρα ἡ ἴδια ἡ θέση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἄρση τοῦ μερισμοῦ: γιατί στὸ *ἐόν* ὑπάρχει τὸ *ἀεὶ* ὡς ἀπόλυτος χρόνος (πάντα) κι αὐτὸ «φύεται» ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς ἀπόλυτης μετοχῆς *ἐόντος*, γιὰ νὰ δηλώσῃ ὅμως τὴ συμπαρουσία του στὰ ἐπόμενα, ἐνῶ νοηματικά, ὡς συνέχεια στὴ χρονικότητα, ὑπάρχει καὶ στὸ γίγνεσθαι ποὺ ἐκφράζει διαρκῆ διαδικασίαν¹⁰. Ἡ ἴδια ἡ θέση εἶναι

4. Τὸ ἄρθρο *ἀνάγκη* δημοσιεύθηκε στὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου μου *Οἱ μῦθοι τῆς ἐλευθερίας*, 1977. Τὸ ἄρθρο *ἄνθρωπος* πρωτοσυντάχθηκε μὲ ταξινομία κατὰ ἐπιστῆμες, ἐνῶ σήμερα ἀκολουθῶ τὴ θεματολογικὴ διαίρεση.

5. Βλ. Ramnoux, ὁ.π. 256 καὶ *Études Présocratiques*, 1970, 22-23.

6. Πρβλ. Maurice Blanchot (Ramnoux, *Héraclite*, Préface XIII).

7. Zeller, Diels, Capelle, Verdenius.

8. Cherniss, Kirk, Reinhardt, Snell.

9. Π.χ. Gigon, Kranz. Βλ. καὶ Ramnoux, *Héraclite* 34, 35 καὶ 308.

10. Τὸ *ἀεὶ*, ἂν συναφθῇ μὲ τὸ *ἐόντος*, σημαίνει αἰώνια, καὶ χαρακτηρίζει τὸ *ἀεὶ*

τὸ σημεῖο συνάντησης τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι: γιατί τὸ αἰεὶ ἀνήκει μὲν ὄντολογικὰ στὸ λόγο ὡς τὸ ὄν (αὐτὸ ποὺ εἶναι) ἢ ὡς παρουσία (τοῦδ' ἐόντος), ὅπως ὅμως, ἐνῶ ὑπάρχουν τὰ χρονικὰ πρόσθεν-πρῶτον, τὸ αἰεὶ τὰ προλαβαίνει στὴ συνεκφορά του μὲ τὸ γίνονται, λέγεται καὶ μετὰ τὸ ἐόντος γιὰ νὰ ἐπιταθῇ ἡ διάσταση ἀνάμεσα στὸ λόγο καὶ στὸ ἀσύνητο τῶν ἀνθρώπων (ὅπως τὸ κατὰ τὸν λόγον ὑπάρχει ἀντίθετα στὸ ἀπείροισιν τοῦ ἴδιου ἀποσπάσματος καὶ ἡ ἀντίθεση ἐόντος - ξυνοῦ / ὡς ἰδίαν φρόνησιν στὸ ἀπ. 2).

Ἐξ αἰτίας τῆς ἑτερογένειας τῶν λημμάτων τοῦ ἴδιου ὅρου ἡ ἐρμηνευτική εἰκόνα δὲν εἶναι ἡ συνάρθρωσή τους, ἀλλὰ ἡ ἀπόδοση τῆς κίνησης τῆς ἔννοιας: ἔτσι κάθε μέγας ὅρος κάνει τὸν ἐρευνητὴ συντάκτη «συνοπτικῆς» μελέτης. Ὁ πειρασμὸς ἄλλωστε γιὰ τὸ συντάκτη τοῦ Λεξικοῦ νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴ σκιαγραφία στὴ διεξοδικὴ ἔκθεση εἶναι μέγας, ὅπως ὑπάρχει καὶ ἡ γνώση ὅτι κάθε ἀναβολὴ εἶναι καὶ ματαιώση, γιατί αὐτὸ τὸ Λεξικὸ ἔχει χαρακτηριστικὸ νὰ εἶναι στὴ φάση τῆς δημιουργίας του σχέση ἀναβίωσης μὲ συμπάρσταση τὸ φιλοσοφικὸ «ἐνθουσιασμό», ποὺ ὅμως δὲν ὑπάρχει πιά στὶς ἄλλες φάσεις τῆς λεξικογραφικῆς ἔρευνας.

Προκειμένου γιὰ τὸ γίνεσθαι τὸ πρόβλημα τῆς ταξινομίας τῶν λημμάτων δὲν τίθεται ἀμέσως μὲ τὴ διχοτομικὴ μορφή ποὺ παρουσιάζει τὸ ἀντίστοιχό του στὸ ἐννοιακὸ σύμπλεγμα εἶναι. Ἐκεῖ ἀρχικὰ τίθεται, μὲ ἀφετηρία τὴ χρήση, ἡ διάκριση συνδετικοῦ καὶ ὅρου μὲ ὄντολογικὴ ἀξία. Καὶ βέβαια τὰ προβλήματα ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ὅπου οἱ διαπλοκὲς τοῦ λόγου ἐπιτρέπουν νὰ θεωρηθῇ ἡ χρήση τοῦ εἶναι ὡς συνδετικοῦ κι ὄχι ὡς ὄντολογικοῦ, ὅπως π.χ. ἐρμηνεύεται τὸ εἶναι στὸ πρῶτο ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου ἀπὸ τὸν Kirk¹¹ ποὺ συνδέει τὸν ὅρο μὲ τὸ κατηγόρημα τοῦδε καὶ τὸ ἀποσυνδέει ἀπὸ τὸν προβληματικὸ ὡς πρὸς τὴ συνάφεια ὅρο αἰεὶ (τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος, δηλαδὴ ἐνῶ ὁ λόγος εἶναι αὐτὸς ποὺ θὰ ἐκθέσωμε...).

Προκειμένου γιὰ τὸ εἶναι δεύτερο σκέλος νέας διχοτόμησης εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ φαινομένου, τὸ δοκεῖν· ἡ διάκριση εἶναι-δοκεῖν ἀπαντᾷ στὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ μιλήσια¹² ἀναγωγὴ ὅλων σὲ μιὰ ἀρχὴ καὶ εἶναι ρητὴ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο (π.χ. Δημόκριτος B 97).

ὄν (λόγος) ὡς ἀγέννητο στὸ χρόνο, ὅπως καὶ στὴ διαπλοκὴ τοῦ κοσμολογικοῦ ἀποσπάσματος 30: ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται, ὅπου ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸ ἐποίησεν. Ἄν συναφθῇ μὲ τὸ γίνεσθαι, σημαίνει συνεχῶς, σ' ὅλες τὶς διαστάσεις τοῦ χρόνου, πρὶν, τώρα, μετὰ, μὲ ἐπανάληψη ἐπεξηγηματικὰ τὰ πρόσθεν / ἀκούσαντες τὸ πρῶτον.

11. Heraclitus, *The cosmic Fragments*, Cambridge 1962², 33.

12. Πρβλ. J. Jalabert, *L'Idée du phénomène dans la philosophie de Leibniz*, «Les Études Grecques» 4 (1977), 399 (ἐλληνικὴ μετάφραση Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, «Τομὲς» 40-43 [1978] 32-36, 45).

Ἐξ ἄλλου πάνω στὸ πρόβλημα πάντα τῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων ποὺ καθορίζουν τὴ διαίρεση σὲ ἐννοιακὲς ἐνότητες, προκειμένου γιὰ τὸ γίνεσθαι θὰ λέγαμε τὰ ἑξῆς: ἡ διαίρεση τοῦ Bonitz γιὰ τὰ ἀριστοτελικά λήμματα, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε ἀρχικὰ νὰ προταθῇ, κρίνεται ἐδῶ ἀπρόσφορη, γιατί με τοὺς Προσωκρατικούς δὲν ἔχομε ἓνα συγγραφέα ἀλλὰ πολλούς, καὶ τὸ σημαντικώτερο, δὲν μπορούμε νὰ ἐφαρμόσωμε στὸ ὑλικό μας ἐπιστημολογικὲς διακρίσεις πρὶν ἀπὸ τὸ γράμμα. Ἡ διατήρηση τῆς διαίρεσης σὲ Λογική, Κοσμολογία, Ἀνθρωπολογία, Θεολογία εἶναι ἐπιφατικὸς ἀναχρονισμός. Ἡ διάκριση αὐτὴ προϋποθέτει τὶς κατηγορίες καὶ μάλιστα ρητὸ διαχωρισμὸ τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ δὲν ταιριάζει στοὺς χρόνους ποὺ ἐξετάζομε. Ὁ Bonitz δίνει τετραμερῆ διαίρεση, στὴν ὁποία προτάσσεται ἡ διάκριση τῆς ἐννοιας τῆς γενέσεως ἀπὸ τὸ εἶναι, με ἀντίθετο τὸ φθείρεσθαι. Στὴν ταξινομία αὐτὴ ἡ δεύτερη σημασία τοῦ γίνεσθαι εἶναι τὸ ἀπλῶς γίνεσθαί τι ἢ ἔκ τινος, ἡ τρίτη τὰ εἶδη τοῦ γίνεσθαι, τὰ γινόμενα ἔνεκά τινος κλπ., καὶ ἡ τέταρτη ἡ χρῆση τοῦ λέγειν (*dicendi usus*: γίνονται ἔκ τοῦ δήμου πάντες οἱ ἔφοροι).

Στὸν Diels, ἐξ ἄλλου, μετὰ τὴν τυπολογικὴ ἔκθεση, πρώτη ἐννοιακὴ κατηγορία με τὴν ὁποία καταγράφεται τὸ γίνεσθαι εἶναι τὸ ἀντίθετό του (ἀπ')ὄλλυσθαι (φθείρεσθαι). Δεκαπέντε παρουσίες ἔχει ἐδῶ τὸ γίνεσθαι στὰ ἀποσπάσματα ποὺ λημματογραφήθηκαν καὶ γιὰ τὸ Λεξικό μας. Στὸν Ἀναξαγόρα ἡ διερεύνηση τοῦ γίνεσθαι συναριθμεῖ καὶ τὰ συμμίγεσθαι, ἀπόλλυσθαι, διακρίνεσθαι. Ἡ κύρια διασύνδεση εἶναι ἡ ἐννοια κόσμος. Κόσμος ὅμως γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζομε δὲν εἶναι μονοσήμαντος ὅρος. Κόσμος εἶναι π.χ. τὸ σύμπαν στὸν Ἀναξίμενη, ἐνῶ στὸν Ἡράκλειτο (B 30) δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν συμπαντικὴ ἐννοια, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐννοια τῆς τάξης, ὅπως δείχνει ἡ σχέση με τὴν ἐννοια τοῦ μέτρου¹³.

Δεύτερη κατηγορία, αὐτὴ με ἐλάχιστη ἀντιπροσώπευση σὲ χωρία, εἶναι ἡ ἀντίθεση στὸ εἶναι (εἶναι οὐδέν, γίνεσθαι πάντα). Ἐδῶ ἡ ἑτερογένεια τῶν συνδέσεων δίνει πλουσιώτερη φιλοσοφικὴ συγκομιδὴ: σχέση με τοὺς πολλοὺς (Ξενοφάνης B 2), διάκριση αἰσθητοῦ / ὄντως εἶναι / νοητοῦ (Παρμενίδης B 1), διχοτόμηση σὲ γινόμενα / αἰδία (Ἐμπεδοκλῆς B 17), διάκριση ἀπὸ τὸ αἰδίων (Διογένης B 7), ὅπως στοιχοῦνται καὶ στὸν Diels, με ἐπιπλέον ὡς πρὸς τὴ δική μας διερεύνηση τὴ —λόγω τῆς δοξογραφικῆς τῆς πάλι προέλευσης— χρονικὴ διασύνδεση: ἐόντα / γινόμενα / ἐσόμενα.

Μετὰ τὴ μέσω τῶν ἀντιθέτων αὐτὴν ταξινομία λεξικογραφοῦνται στὸν Diels τὰ χωρία σὲ δύο κατηγορίες με βάση τὴ συμβατικὴ διάκριση: κόσμος / ἄνθρωπος¹⁴. Ὡνόμασα τὴ διάκριση συμβατικὴ, γιατί στὴν πραγμα-

13. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 102-106 (ἀνάλυση τοῦ ἀπ. 30).

14. Ἡ πρώτη ἀριθμεῖ 14 χρήσεις στὰ ἀποσπάσματα, ἡ δεύτερη 5.

τικότητα τὸ κοσμικὸ καὶ τὸ ἀνθρώπινο συνυφαίνονται γιὰ τὴν πρισματική ὄραση καὶ σκέψη τῶν Προσωκρατικῶν: τὰ λεγόμενα π.χ. γιὰ τὸν κόσμον δὲν εἶναι ἄσχετα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ λέγονται γιὰ τὴν ψυχὴ· τὸ γίγνεσθαι ὡς μεταμορφώσεις τοῦ ὄντος *ψυχὴ* συνυπάρχει στὸν Ἡράκλειτο μὲ τὸ γίγνεσθαι ὡς μεταμορφώσεις τοῦ πυρὸς στὸ κοσμικὸ ἐπίπεδο (B 31 καὶ B 36, B 7). Καὶ φυσικὰ δὲν πρόκειται γιὰ τὴ σύγχρονή μας τάση ἐρμηνείας τῆς ψυχῆς μὲ προβολὴ στὴ φυσική.

Ἡ δική μου διαίρεση δὲν εἶναι οὔτε κατὰ ἐπιστῆμες οὔτε κατὰ τὰ ἀντίθετα. Γιατὶ εἰδικὰ τὸ ἴδιο τὸ γίγνεσθαι ἐμφανίζεται ἐδῶ καὶ ὡς ὅρος ποὺ δηλώνει διαρκὴ κίνηση. Ὁ ὅρος π.χ. τὰ γινόμενα εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς κίνησης αὐτῆς¹⁵. Τὸ γίγνεσθαι (ἀπόσπασμα 8 τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἀπόσπασμα 80) εἶναι καὶ ἀτόμη μετατροπὴ, εἶναι τὸ εἶναι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς. Μὲ ἐπίθετο ἐξ ἄλλου στοιχειώνει τὴν ἔννοια τοῦ ἔχειν ἢ εἶναι: στὸν Δημόκριτο (235, 4) διαβάζομε: ὅσοι ἀπὸ γαστρὸς τὰς ἡδονὰς ποιέονται ὑπερβεβληκότες τὸν καιρὸν ἐπὶ βρώσεσιν ἢ πόσεσιν ἢ ἀφροδισίοισιν, τοῖσι πᾶσιν αἱ μὲν ἡδοναὶ βοαχεῖαί τε καὶ δι' ὀλίγου γίνονται... Καὶ στὴ συνέχεια (στ. 9) ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἴδια σημασία τὸ ἐστίν: οὐδὲν ἐν αὐτοῖσι χρηστὸν ἐστὶ ἀλλ' ἢ τέρας βοαχεῖα...¹⁶

Ὁ Ἀριστοτέλης¹⁷ λέει γενικὰ, ἀλλὰ μὲ τρόπο ποὺ ἀποκαλύπτει τὴν παρουσία τοῦ εἶναι στὸ γίγνεσθαι: τὰ μὲν ἅλλα πάντα γίνεσθαι τε φασὶ καὶ δεῖν, εἶναι δὲ παμῶς οὐθέν· ἐν δὲ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν.

Στὰ σωζόμενα βέβαια τοῦ Ἡρακλείτου δὲν ὀνομάζεται τὸ εἶναι, ἐνῶ ὑπάρχουν πολλὲς χρήσεις του¹⁸. Εἰς ἄλλου τὸ πρόβλημα τῆς ἀντίθεσης εἶναι-γίγνεσθαι εἶναι ἐδῶ ἀνοιχτό¹⁹. Τὸ ἀπόσπασμα 1 μᾶς δείχνει μὲ τὰ λεκτικά του σχήματα, ὅτι ὁ λόγος ποὺ διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος εἶναι (καὶ εἶναι πάντα εἴτε δηλωθῇ μὲ ἐπίταση —ἀεὶ— εἴτε μὲ ἀπόλυτη μετοχή· καὶ πάντα εἶναι ἀσύνητοι οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ πάντα γίνονται κατὰ τὸν λόγον)· μὲ τὴν παράλειψη μάλιστα χρονικοῦ τύπου ἰδιαίτερου ἐκτὸς ἀπὸ τῆ μετοχικῆ ἀπόλυτη ἐκφορά, τὸ γίνονται ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἀπόλυτο εἶναι τῆς κατὰ

15. Πρβλ. H. Ioannidi, *Essai de reconstruction de la Logique archaïque*, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha 1964, 17.

16. Πρβλ. καὶ τὸ ἀπ. 277.

17. *Περὶ οὐρανοῦ* Γ 1, 298 b 29-33.

18. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 251 καὶ 421.

19. Βλ. Ramnoux 252: *Héraclite a-t-il ou n'a-t-il pas pratiqué une opposition de l'être et du devenir, qui a été clairement formulé après lui, et peut-être d'après des mots à lui. Clairement pratiquée, l'opposition implique une méditation du contenu de l'être, définissable par contraste avec le devenir.*

λόγον γενετικῆς διαδικασίας²⁰. Τὸ τίποτα δὲν εἶναι, ὅλα γίνονται δὲν εἶναι ἡρακλειτικὸ ἀλλὰ πλατωνικὰ ἡρακλειτικό²¹. Ἡ Ioannidi²² παρατηρεῖ σχετικά: *Pour la pensée et le langage avant Parménide... l'Être qu'on n'avait pas encore nommé ainsi, mais qui s'exprimait par l'usage du présent dans les sentences héraclitéennes, était la condensation du Devenir éternel.*

Οἱ ἀντιφάσεις τοῦ γίγνεσθαι λύνονται μὲ τὸ Λόγο, ποὺ εἶναι ὑπερβατικὸς ὡς ἐνοποιητικὴ ἀρχὴ (B 32) καὶ ἐνδοκρατικός ὡς φωτιά, ὅλων ἀνταμοιβή (B 90), ὅπου τὸ γίγνεσθαι εἶναι ἀλλαγὴ σ' ἓνα: *συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντα. Comme elle admet que s'engendre le Multiple à partir de l'Un pour y faire retour, la cosmologie des metamorphoses admet que s'engendre le devenir-différent à partir de l'être identique pour y faire retour, éternellement,* παρατηρεῖ σχετικὰ ἡ M. Sauvage²³.

Ἡ διαίρεση ποὺ ἀκολουθῶ στὴν τελικὴ σύνταξη τοῦ ὅρου γιὰ τὸ Λεξικὸ γίνεται κατὰ τὰ θέματα κόσμος, ἄνθρωπος. Μὲ αὐτὰ συνυφαίνονται τὰ ἀντίθετα καὶ συνάμα ἀκολουθεῖται ἡ χρονικὴ κίνησις τοῦ ὅρου *γίγνεσθαι*. Ἐδῶ, στὴ μελέτῃ ἡ παρουσίαση εἶναι ἄλλη: προηγείται ἡ ἐκθεσις ποὺ δείχνει τὴν κίνησις τοῦ ὅρου στὴν ἀκολουθία τῶν προσωκρατικῶν στοχαστῶν, γιὰ νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ εἰδικὰ κάθε φορὰ προβλήματα καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐπισκόπησις τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ.

Μιὰ προκαταρκτικὴ ἀκόμη παρατήρηση ἀφορᾷ τὴν παράλειψη ἢ ἀπλῇ μόνο μνεῖα ἐκείνων τῶν χωρίων, ὅπου ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* δὲν παρουσιάζει φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον. Ὅπως στὴ διαστολὴ ποιητικῆς-καθημερινῆς γλώσσας, ὅπου στὴν πρώτη ἐνδιαφέρουν ὅσα στοιχεῖα τῆς δεύτερης ὑπάρχουν ἀναρρυθμισμένα καὶ τροποποιημένα, τὸ *γίγνεσθαι* καταγράφεται ὅπου ἐξυπηρετεῖ τὴ φιλοσοφικὴ ὁργάνωση τοῦ στοχασμοῦ. Ἐνῶ ὅλο τὸ εἶναι, ὡς συνδετικό, συχνὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ πρέπει νὰ παραλειφθῇ, τὸ *γίγνεσθαι* μὲ κατηγορούμενα εἶναι δυνατὸ νὰ λειτουργῇ ὡς ρηματικὴ ἔκφραση μὲ ποικίλο φιλοσοφικὸ περιεχόμενο: στὸ ἀνθρωπολογικὸ π.χ. πεδίο δη-

20. Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα 63 μὲ τὴν ἀντίθεση *εἶναι/γίγνεσθαι* καὶ τὸ ἀπόσπασμα 80 (*εἶναι/γινόμενα*) βλ. παρακάτω.

21. Mich. Sauvage 39: *Il faut transformer en conjonction la disjonction platonicienne: tout est et devient.*

22. Ὁ.π. 18. Πρβλ. Reinhardt, *Parmenides* 207: *Beharren im Vechsel, Konstanz in der Veränderung, Einheit im Zwiespalt, Ewigkeit in der Vergänglichkeit.* Πρβλ. Sauvage, *Parménide* 38: *Son éternel retour n'est pas la répétition d'une chaîne d'événements, mais la part du même dans le jeu du même et de l'autre.*

23. *Parménide* 38.

λώνει τη σημαντική τροποποίηση του ὄντος (Ἡράκλειτος B 63) ἢ τὴν ἀρνητική μεταβολή του —ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν κοινὸ Λόγο— (B 1), στὸ κοσμολογικὸ τὴν ἑτεροίωση (Ἐμπεδοκλῆς B 17, 35).

Κόσμος, φύσις, ὅπως γένεσις, γεννᾶσθαι, ἀγέννητος, γεννητὸν ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἐννοιακὸ κύκλωμα ὅπου καὶ ὁ ὅρος γίγνεσθαι, ὅπως καὶ τὰ ἀντίθετα φθείρεσθαι²⁴, αἰδίων (Ξενοφάνης A 36) κλπ. Παράλληλα ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ ἐξετάσῃ τὶς συνεκφορές, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ ὅρου φθορά: τὸ γίγνεσθαι μόνο του σημαίνει οὐδέτερο «συμβαίνει» (Ἀναξίμανδρος I, Ἡράκλειτος I, 80)· μὲ τὴ συμπλοκὴ τοῦ ὅρου φθορά ἀλλάζει χρῆση, μ' ὅλο πὺ πάντα ἀνήκει στὴ σκέψη πὺ ἐκφράζει τὴν κοσμοαντίληψη. Τὸ φθορὰν γίγνεσθαι σημαίνει φθείρεσθαι καὶ παραπέμπει στὰ συνώνυμα ὀλλυσθαι, ἀπόλλυσθαι, ὀλεθρος. Καὶ πάλι ὅμως ἐδῶ πρόκειται γιὰ κάτι λιγότερο ἀπλό, γιατί ἡ περίφραση φθορὰν γίγνεσθαι εἶναι συζητήσιμη ὡς πρὸς τὸ ἂν ἀνήκῃ στὸ προσωκρατικὸ ἢ στὸ περιπατητικὸ γλωσσικὸ κλῆμα.

Ὁ Vlastos²⁵ ἀμφισβητεῖ τὴν ἐκφραση φθορὰν γίγνεσθαι γιατί τὸ φθορὰ δὲν συναντᾶται ὡς ἀφηρημένο στοὺς Προσωκρατικούς²⁶. Ἀπὸ λειτουργικὴ πάντως ἄποψη εἶναι δυνατό νὰ διατυπώσωμε τὴν ἀκόλουθη παρατήρηση: ἐὰν τὸ φθορὰ —πὺ ἐνῶ ἀπαντᾶ μόνο στὸν Ἀναξίμανδρον καὶ στὸν Δημόκριτον, στὸν τελευταῖο ὅχι μὲ κοσμολογικὴ ἀλλὰ πολιτικὴ σημασία (B 249), στὶς μαρτυρίες συνεκφέρεται μὲ τὸ γένεσις (D.-K. 12 A 9, 10, 11), τὸ ὁποῖο ἀπαντᾶ πέντε φορές στὰ ἀποσπάσματα πὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν, μὲ τέσσερις διαφορετικὲς σημασίες—, εἶναι, ὅσο καὶ τὸ ἀντίθετό του στὴν περίπτωσή μας γένεσις²⁷ αὐθεντικό, ἔχομε μιὰ δραματοποίησιν τῆς ἐννοίας πὺ ἐκφράζει τὴν κατάλυση τῆς γένεσης, ἀνάλογη μὲ τὴν ἡρακλειτικὴν περίφραση μόρους γενέσθαι (B 20). Στὸν Ἡράκλειτον ἡ ἐκφραση μόρους γενέσθαι ἀποκορυφώ-

24. Μιὰ διεύρυνση τῆς μελέτης θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μὲ τὴ συνδιερεύνηση σχετικῶν ὄρων, ὅπως π.χ. κινεῖν, ἀλλάσσειν, ἀμετάβλητος, ἀναλλοίωτος (τὰ δυὸ σὲ μαρτυρίες), ἀκίνητος, αὐξάνειν. Κι ἐνῶ μὲ αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἡ μελέτη θὰ ἐπεκτεινόταν, δίχως νὰ εἶναι αὐτὸ ἐντελῶς ἀπαραίτητο γιὰ νὰ φωτισθῇ ἡ σημασία τοῦ ἴδιου τοῦ γίγνεσθαι, ἀπαραίτητη καὶ ἀπαράλειπτη εἶναι ἡ διερεύνηση τῶν σύνθετων ὄρων ὅπως: προσγίγνεσθαι, ἀπογίγνεσθαι, ἀλλοιοῦσθαι. Ὁ τελευταῖος, τοῦ ὁποίου ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότητα στὸν Ἡράκλειτον B 77 ἀπὸ τὸν Fränkel, διατηρεῖται ἀπὸ τοὺς Heidel, Kirk (βλ. καὶ Ramnoux, *Héraclite* 130) καὶ ὑπάρχει στὸν Ἀναξαγόρα (A 52/B 17) ὅχι ὡς ὄρος, ἀλλ' ὡς ἐννοια, πὺ περικλείνει σημασιολογικά τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ ἀναφύεσθαι (Φιλόλαος B 13).

25. *Equality and Justice in the Early Greek Cosmologies*, "Classical Philology" 42 (1947) 168, 119.

26. Ὁ Βέικος (*Κοσμολογία καὶ κοσμικὴ δικαιοσύνη*. Ἀναξίμανδρος 1969, 48-49) ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ ἀναφορά στὸ γίγνεσθαι τῶν οὐρανῶν καὶ τὸ ἀναγκαῖο ἀπόλλυσθαί τους.

27. Στὸν Ἐμπεδοκλῆ π.χ. (17, 3) ἀντίθετο τοῦ γένεσις εἶναι τὸ ἀπόλειψις, στὸν Παρμενίδην (8, 21) τὸ ὀλεθρος.

νει, ὡς τρίτη στιγμή μιᾶς ἀέναης διπλῆς κίνησης²⁸ (γέννηση-παιδογονία-θάνατος), τὸ σχῆμα *γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι / μόρους ἔχειν*. Στὸν Ἀναξίμανδρο ὀλοκληρώνει τὸ σχῆμα τοῦ γίνεσθαι, ποὺ δίνεται περιφραστικά: *ἐξ ὧν ἡ γένεσις ἐστι... καὶ τὴν φθορὰν... γίνεσθαι*.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἰσοτιμία τοῦ γίνεσθαι μὲ τὸ εἶναι: ἀναγκαστικὸς εἶναι ὁ νόμος τῆς φθορᾶς γιὰ τὰ ὄντα ποὺ γεννιῶνται καὶ εἶναι καὶ ἐπιστροφή στὴν πηγὴ τους. Ἐτσι θεωρῶ σωστότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Diels τὴ μετάφραση τοῦ ἀναξίμανδρου χωρίου ποὺ προτείνει ὁ Meurers (ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν Ἀναξίμανδρο πρῶτο ὑποστηρικτὴ τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας): *Woraus die seienden Dinge ihr Werden haben, dorthinein muss ihr Untergang sein nach Notwendigkeit*²⁹.

Στὴν κατηγορία κόσμος τὸ γίνεσθαι ἀπαντᾷ: μὲ τὴν ἔννοια τῆς προέλευσης (π.χ. Ξενοφάνης B 29), τῆς ἀλλαγῆς (π.χ. Ἡράκλειτος B 31)³⁰, τοῦ συμβαίνειν (π.χ. Δημόκριτος B 235) καὶ τῆς ἐπανάληψης. Οἱ δύο διαδικασίες τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς γέννησης τοῦ ὄντος ἐκφράζονται μὲ τὸ ἴδιο ρῆμα στὸ ἡρακλειτικὸ ἀπόσπασμα 36: *ὔδωρ γενέσθαι, γῆν γενέσθαι*. Ἐδῶ μὲ δύο ἀπαρέμφατα κι ἓνα ρῆμα ποὺ ἐξυπακούεται ἀκόμη μιὰ φορὰ δείχνεται ἡ σχέση ἀλλαγῆς καὶ γέννησης καὶ ἡ διαφορὰ³¹.

Τὰ συνώνυμα, ὅπως τὸ *φύεσθαι*, ποὺ δηλώνει τὴν κοσμικὴ παραγωγὴ (Ξενοφάνης B 29)³², καὶ τὸ *ἐκγίγνεσθαι* — ποὺ ὁμοῦς ἔχει περισσότερη σχέση μὲ τὴν ἐκπύλωση τὴν ἴδια, δηλαδὴ καὶ τὴν πηγὴ (Ξενοφάνης B 33) — ὅπως καὶ ἡ ἑτερογένεια τοῦ γίνεσθαι, ὡς λεκτικὰ σημεῖα ἀνήκουν στὴν ἴδια τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους φύτρα, κάποτε ὁμοῦς ἀπηχοῦν τὴν παρά-

28. Γιὰ τὸ φυσικὸ νόμο τῆς ἀνανέωσης τῶν γενεῶν, ποὺ εἶναι καὶ τὸ ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴν ἀπαισιόδοξη ἐρμηνεία τοῦ ἀποσπάσματος 20, βλ. Ramnoux, *Héraclite* 41-42. Παρὰ τὸ ὅτι ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη ἡ ἐρμηνεία ἱκανοποιεῖ, δὲν εἶναι δυνατό νὰ παραθεωρήσωμε τὸ τραγικὸ ὄραμα τῆς ζωῆς ποὺ ἀναδείχνεται μὲ τὸν ἡρακλειτικὸ λόγο. Βλ. καὶ Kostas Axelos, *Héraclite et la Philosophie*, Éd. de Minuit 1962, 189: *Sa pensée embrasse la totalité de la vie humaine et indique sa marche générale. Elle ne pleure pas sur l'inévitable cours de l'existence humaine, elle ne déplore pas la perte de l'absolu... Loin de s'attarder aux misères de la subjectivité souffrante, et sans même la prendre en vue, Héraclite regarde, à la fois avec joie et avec peine, le grand spectacle tragique de la succession des générations sur terre.*

29. J. Meurers, *Metaphysik und Naturwissenschaft*, Darmstadt 1976, 21. Diels: *Woraus... das Werden ist den seienden Dingen, in das hinein geschieht auch ihr Vergehen.*

30. Πρβλ. τὴν ἔννοια τοῦ ἀποβαίνειν κάτι — *γίγνεσθαί τι* — τοῦ γίνεσθαι στὸν Ἀριστοτέλη (Bonitz 2).

31. Καὶ τὸ ἀπόσπασμα 7 ἀνήκει στὸ *πυρὸς τροπαί* (διαδικασία ἀλλαγῆς τοῦ ὄντος, ὑποθετικὸς λόγος γιὰ τὸ ἀπραγματοποίητο).

32. Πρβλ. 38 *φύειν*, δημιουργῶ.

δοση ή εικονίζουν την καθημερινή γλώσσα: στὸν Ξενοφάνη π.χ. ὁ ἴδιος ὅρος λειτουργεῖ μετὰ τὴν ἔννοια πάντα τῆς παραγωγῆς (B 2 *χάρμα γένοιτο*), ὅχι ὅμως ὡς κοσμογονικός.

Στὴν προσωκρατικὴ σκέψη, αὐτὴν ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἐρευνητικὸ μας ὕλικό, τὸ *γίγνεσθαι* δὲν ἀναφέρεται στὴν παραγωγή μετὰ γεωμετρικὴ χρήση, ὅπως π.χ. ὑπάρχει στὸν Εὐκλείδη³³ καὶ στὸν Πλάτωνα (*Μένων* 82d, 83a -b, 85a, 92d)³⁴.

Ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἐλληνικὴ σκέψη εἶδε τὸν κόσμον ὡς ὅλο, ἐδῶ ἀνήκει καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ μόνο γιὰ λόγους ἐρευνητικῆς τάξης διαβαθμίζεται χωριστά. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βέβαια ὁ ἀντίθετος ὅρος —ποὺ ὅμως δὲν περιλαμβάνεται στὴ λεξικογράφησή μας, γιὰτι ἀπαντᾷ σὲ δοξογραφικὰ χωρία— εἶναι ὁ ὅρος *ἀποθανεῖν* (π.χ. Ξενοφάνης A 12).

B. Γενεσιουργία, τροπὴ τοῦ κόσμου καὶ γίγνεσθαι τῆς ζωῆς.

1. Ἀναξίμανδρος, Ξενοφάνης

Πρώτη φορὰ στὴν προσωκρατικὴ σκέψη ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* στὸν δεύτερο ἀπὸ τοὺς μιλῆσιους σοφοὺς, τὸν Ἀναξίμανδρο. Ὁ ὅρος, στὸν τύπο *γίγνεσθαι*, βρίσκεται σὲ διαπλοκὴ μετὰ τὸν ὅρο *φθορὰ* καὶ μετὰ τὴν ἀντίθετη ἔννοια ποὺ ἐκφράζει τὸ οὐσιαστικὸ *γένεσις*. Ἀπὸ ἀποψη γλωσσικῆς ἰσορροπίας ἡ παρουσία τοῦ οὐσιαστικοῦ *γένεσις* νομιμοποιεῖ τὴν χρῆση τοῦ ἀφηρημένου *φθορὰν*. Σὲ σύζευξη μετὰ τὸ *χρεὼν* ὁ ὅρος ἀποδίδει τὴ δυναμικὴ καὶ ἀναγκαίᾳ ἐξέλιξη καὶ κατάληξη. Οἱ ἀντιθέσεις: *ἐξ ὧν / εἰς, γένεσις / φθορὰ* ὁργανώνουν γλωσσικὰ τὴ δυναμικὴ ἀναξιμανδρεῖα θεώρηση τοῦ κόσμου. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ βρίσκουν οἱ ἐρευνητὲς στὸ ἀπόσπασμα τοῦ μιλῆσιου σοφοῦ θὰ σημειώσωμε μαζὶ μετὰ τὸν Jaspers³⁵, ὅτι μετὰ τὸν Ἀναξίμανδρο ἔχομε, χάρις στὴ ριζικὴ καὶ ἐποικοδομητικὴ δύναμη τῆς φαντασίας, τὴ δημιουργίαν μετὰ ἔννοιες μιᾶς συνολικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου, στὸ εἶδος καὶ στὸ γίγνεσθαι τοῦ.

Ὁ τύπος *γίγνεσθαι* μετὰ κοσμολογικὴ σημασία ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ξενοφάνη (B 29), ἀλλ' ἐδῶ εἶναι: ἀναμφισβήτητη ἡ ἰδέα τῆς ἑκτασης τῆς πα-

33. Βλ. Mügler, *Dictionnaire de la terminologie géométrique* 103.

34. Πρβλ. H. Joly, *Le Renversement Platonicien*, Vrin 1974, 251. Στὸν Πλάτωνα τὸ γίγνεσθαι μετὰ γεωμετρικὴ χρήση σημαίνει: διαδικασία παραγωγῆς μιᾶς γραμμῆς, μιᾶς ἐπιφάνειας. Πρβλ. δ.π. 252 ὑπ. 232, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴν προτεραιότητα τῆς γεωμετρίας ἀπέναντι στὴν ἀριθμητικὴ, τοῦ *ποῖον* ὡς πρὸς τὸ *πόσον* (χρῆση τοῦ *εἶναι* ἀντὶ τοῦ *γίγνεσθαι* στὴν ἀριθμητικὴ διαδικασία).

35. *Les Grands Philosophes*, μτφρ. J.- P. Leyvraz, Paris, Plon 1963, 611.

ραγωγῆς (πάντ' ὅσα), ρητὴ ἢ στοιχειακὴ ἀρχὴ (γῆ καὶ ὕδωρ) προκειμένου γιὰ τὰ κοσμικὰ ὄντα, γιὰ ὅσα γεννιοῦνται καὶ αὐξάνονται. Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἡ ἔννοια τοῦ γίνεσθαι ἐνισχύεται χάρις στὴ σύνδεση (ἡδὲ) μὲ τὸ συνώνυμο φύεσθαι.

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Θαλῆς δέχθηκε πὼς τὸ νερὸ φέρνει πάνω του τὴ γῆ³⁶ καὶ ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐρμήνευσε τὴ ζωὴ ὡς ἐξέλιξη, ὑποστηρίζοντας τὴν ἰδέα τῆς προέλευσής της ἀπὸ τὸ νερό, ὅπου κάποτε ζοῦσαν ὄντα ποὺ ἔφερναν μέσα τους ἀνθρώπους³⁷. Ἡ ἐπίδραση τῆς ἀναξιμανδρείας σκέψης στὸν Ξενοφάνη — ἐφικτὴ χάρις στὴ δυνατότητα μετάδοσης τῆς θεωρίας τοῦ Μιλήσιου ἀπὸ φυγάδες Ἴωνες στὸν Κολοφώνιο³⁸ — εἶναι πάντως σχετική, ἀφοῦ στὸν Ἀναξίμανδρο ἀποκλείεται ἡ ἐπάνοδος τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, ἐνῶ στὸν Ξενοφάνη πρόκειται ἀπὸ τὴ μιὰ γιὰ κυκλικὴ πορεία τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴ γῆ στὴ γῆ (ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ, B 27), ἀπὸ τὴν ἄλλη γιὰ θεώρηση τῆς ζωῆς ὡς μεταγενέστερου φαινομένου τῆς κοσμογονίας· μετὰ τὴν περίοδο τῆς ἐξόδου τοῦ ὑγροῦ στοιχείου ἀπὸ τὴ γῆ (πρβλ. B 37) τὰ δυὸ στοιχεῖα δὲν ἔμειναν χωριστά, ἀλλ' ἀκολούθησε κύκλος κατακλυσμῶν, καὶ ἡ ζωὴ προῆλθε ἀπὸ ἓνα μέρος τῆς γῆς, ὅταν αὐτὸ ἔγινε πηλός. Γιὰ τοῦτο λέγεται: γῆ καὶ ὕδωρ πάντ' ἐστ' ὅσα γίνοντ(αι) ἡδὲ φύονται (B 29). «Ἡ προέλευση τῆς ζωῆς ἀνάγεται στὴν ἔνωση τῆς γῆς καὶ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου· ὅλη ἡ διαδικασία παρουσιάζεται ὡς μηχανικὴ λειτουργία: μιὰ ὕλη αὐθύπαρκτη εἶναι δυναμικὴ βάση τοῦ γίνεσθαι τῶν κοσμικῶν πραγμάτων»³⁹.

36. Ἀριστ., *Περὶ οὐρ.* B 13, 294 a 28.

37. D-K 12 A 30, 31-39, 12 A 11, 16 καὶ 17. Πβ. Ἀριστ., *Μετεωρ.* B 1, 356 b 6, Ἀέτ. III 16 1, 12 A 27.

38. Βλ. Ἀννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ κάθαρση τῆς θεότητος στὴ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη*, Ἀθήνα 1969, 98.

39. Ὁ.π. 90 (ὅπου περισσότερα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση μιᾶς σύνθετης γενετικῆς διαδικασίας) καὶ 128: «Γιὰ τὸ πρωτεῖο τῆς γῆς στὴν κοσμολογία τοῦ Ξενοφάνη ἀποδείξεις ἔχομε ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα 27 καὶ τὶς μαρτυρίες τῶν Ὀλυμπιοδώρου, Ἀετίου, Στοβαίου (21 A 36) καὶ Ἰπολύτου· ἐνισχύεται ἐπίσης ἡ ἄποψη ἀπὸ ἓνα χωρίο τοῦ ψευδο-Πλουτάρχου (21 A 33, 32), μιὰ μαρτυρία τοῦ Σέξτου (X 313), καθὼς καὶ ἀπὸ ἓνα χωρίο στὸ *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* (21 a 36): ἐπικουρικὴ σὰ παραπάνω εἶναι ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ λαϊκὴ καὶ ποιητικὴ παράδοση ξαναζοῦν στὸν Ξενοφάνη, ὅχι ὁμῶς ὡς πίστη σὲ θεότητα, δηλαδὴ ὡς προσπάθεια ἀποκατάστασης τῆς λατρείας τῆς φύσης. Ἡ ἀντίθετη ἄποψη θὰ στηριζόταν σὲ μιὰ διπλὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη (*Μτφ.* A 989 a 5, 988 b 30, *Περὶ ψυχῆς* 405 b 8), σὲ μιὰ φράση, ποὺ ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου: ἐκ πυρὸς γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾷν (Ἀέτ. I 3, 11, *Doxogr. Gr.* 283) καὶ στὸ χωρίο τοῦ Γαληνοῦ, ὅπου ὁ δοξογράφος ἐλέγχει μιὰ μαρτυρία τοῦ Σαβίνου. Στὴν κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη θὰ εἴχαμε νὰ παρατηρήσωμε τὸ ἐξῆς: Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε πανθεϊστικὴ τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ Ξενοφάνη· παραδέχτηκε ἔτσι ὅτι κατὰ τὸν Κολοφώνιο ὁ κόσμος εἶναι αἰδῖος. Ἐπόμενο ἦταν λοιπὸν νὰ ἀδιαφορήσῃ γιὰ τὰ

Στόν Ξενοφάνη τόσο ή καθαρότητα και ό δυναμισμός τής σκέψης όσο και ό αρχαϊσμός⁴⁰ και ή γλωσσική απόσταση από τήν παράδοση αποκαλύπτονται μέ τά γλωσσικά σήματα: τό παραστατικό-ποιητικό ύπάρχει όχι απλῶς γλωσσική παραλλαγή, ἀλλ' ὡς ἐξεικονιστικός λεκτικός πλοῦτος ἀντίστοιχος στόν ἐννοιακό. Στήν ἀφοριστική γενικότητα τοῦ στίχου 29 γῆ καὶ ὕδωρ πάντ' ἐσθ' ὅσα γίνοντ(αι) ἡδὲ φύονται ἀντιζυγίζεται ή κατηγορηματική ἀναφορά στό ἀνθρώπινο γένος πάντες γάρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα (33). Τό ἀπλὸ γίγνεσθαι ἀντικαθίσταται ἀπὸ τό σύνθετο ἐκ-γίγνεσθαι (ἀντίθετο τοῦ ἀπογίγνεσθαι), πού ἀποδίδει μέ ἐπίταση τήν ἐννοια τής κίνησης· τό πάντα γίνεται πάντες, δηλαδή ἔχομε προσωπική χρήση τοῦ ὑποκειμένου, ὅπως καὶ στό ἀπ. 30, ὅπου ἀπαντᾷ ή προσωποποίηση γενέτωρ.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν τύπο γίνεσθαι καὶ τό ἀφηρημένο γένεσις στὴ δομὴ τής γενεσιολογίας ἀνήκει καὶ ἓνα συγκεκριμένο οὐσιαστικό, πού φανερώνει ἐποπτική ποιητική ἰδιοσυγκρασία, τό γενέτωρ, συνώνυμο τοῦ ὅρου πατήρ ὡς γενετικής ἀρχῆς⁴¹: μέγας πόντος γενέτωρ νεφέων ἀνέμων τε καὶ ποταμῶν (Ξενοφάνης Β 30, 5).

2. Ἡράκλειτος, Παρμενίδης

Τὸ ἀπόσπασμα 31 τοῦ Ἡρακλείτου⁴² ἀναφέρεται μέ διαδοχικοὺς καθορισμοὺς στὰ γυρίσματα (ἀνταλλαγές)⁴³ τοῦ πυρός (μέ πρῶτο πέρασμα στὴ

λεγόμενα τοῦ Ξενοφάνη σχετικὰ μέ τὴν προέλευση τοῦ παντός ἀπὸ τὴ γῆ. Τὸ ὅτι πάντως γνώριζε τὴν ἰδέα τοῦ ἀποσπάσματος 27 φανερώνει ή μαρτυρία του: τὰ στοιχεῖα φασὶν εἶναι οἱ μὲν πῦρ, οἱ δὲ γῆν (Μτφ. Δ 1014 b 33, πρβλ. Φυσ. Β 1 193 a 21). Γιατί ὁ Σταγίριτης παράβλεψε τὴν ἰδέα; όχι βέβαια μόνο ἐπειδὴ δὲν λογαριάζει καὶ τὸν Ξενοφάνη ἀνάμεσα στοὺς φυσιολόγους (Μτφ. Α 986 b 25, Θεόφραστος ἀπ. 5, *Doxogr. Gr.* 580), ἀλλὰ καὶ γιατί, σὲ συνέπεια μέ τὴν πανθεϊστική του ἐρμηνεία, θεώρησε τό στίχο ὅπου ὑμνεῖται ή γῆ ποιητική εἰκόνα, πού ἓνας ραψωδὸς ποιητής, "ἀγροῖκος" φιλόσοφος, δανεῖζεται ἀπὸ τὴν παράδοση. Ἄν ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε προσέξει τὴ φυσικὴ διδασκαλία τοῦ Ξενοφάνη, δὲν θὰ ἔπρεπε, ἀφοῦ δέχθηκε ὅτι κατὰ τὸν Κολοφώνιο ὁ κόσμος εἶναι ἀγέννητος, νὰ ἐπισημάνῃ τὴν ἀντίθεσή του ἀπὸ τοὺς φυσιολόγους, πού πίστευαν ὅτι ὁ κόσμος εἶχε μιὰν ἀρχὴ μέσα στό χρόνο; (πρβλ. *Περὶ οὐρ.* 279 b 12)».

40. Ἡ ἰδέα ὅτι ή ἐνωση γῆς καὶ νεροῦ ἀποτελεῖ τὴ γενετικὴ πηγὴ τής ζωῆς ἀπηχεῖ τὴν παλαιὰ πίστη στὴν ἀρχὴ τής γένεσης ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τό νερό (Ὅμηρος Ξ 201, πρβλ. Πλάτων, *Θεαίτ.* 180 d, Ἀριστ. *Μτφ.* Α 983 b 22 ἐπ.). Ὁ Πορφύριος, πού μαρτυρεῖ γι' αὐτὴ τὴν ἰδέα τοῦ Ξενοφάνη (D.-K. 21 A 29), παρατηρεῖ: ταύτης δὲ δόξης δοκεῖ καὶ Ὅμηρος εἶναι ἐν οἷς φησιν: ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαία γένοισθε Η 99.

41. Ἡράκλειτος Β 35.

42. Πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τό μὲν ἤμισυ γῆ, τό δὲ ἤμισυ πρηστήρ (γῆ, θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἡ γενέσθαι γῆ).

43. Τροπαί· στίς μεταφράσεις: *Umwende, revirements*.

θάλασσα, τὸ μισὸ τῆς θάλασσας γῆ καὶ τ' ἄλλο μισὸ τυφῶνα φλογισμένο) καὶ στήν ἀμοιβαιότητα στὶς ἀλλαγές (σταθερὴ ἀναλογία, *λόγον*). Ὁ τύπος *γενέσθαι* παραδίδεται ἀπὸ τὸν Κλήμη⁴⁴, ποὺ ἔτσι δίνει μιὰ κοσμολογικὴ πληροφορία μὲ σχῆμα διχοτομικόν⁴⁵. Τὸ *γίγνεσθαι* αὐτὸ ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἀποβαίνω, καθίσταμαι. Ἄν καὶ τὸ χωρίο εἶναι προβληματικό, γιὰ τὴ δική μας συζήτηση ἢ ἴδια ἢ συμπαρουσία τοῦ *γίγνεσθαι* εἴτε ὡς λεκτικὸς τύπος εἴτε ὡς ἔννοια (ἂν ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότητα τοῦ ὅρου στὸ χωρίο, ἐφ' ὅσον τὸ *ἢ γενέσθαι γῆ* θεωρηθῇ ὡς ἐξηγητικὴ προσθήκη τοῦ Κλήμη) στὸ 31 καὶ στὰ ἀποσπάσματα 36 καὶ 77 —μὲ τὴν ἀναφορὰ στήν ψυχὴ ὡς ζωτικὸν φορέα— εἶναι δεσμὸς γιὰ τὴν ἰδέα τῆς διαδικασίας τῆς μετατροπῆς καὶ συνδέει τὰ δυὸ ἐπίπεδα τοῦ ὄντος, τὸ κοσμικὸ καὶ τὸ ἀνθρώπινο: *ψυχῇσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχὴ* (B 36). Στὴ δομὴ τῆς τροπῆς⁴⁶ ὡς μεταστοιχείωσης συνανήκουν ὁ κόσμος (31) καὶ ὁ ἄνθρωπος (36). Κι ἐνῶ στὸ 31 ὁ ὅρος ἀπαντᾷ μόνο μία φορά, στὸ 36, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τριπλῇ ρηματικὴ παρουσία του ὑπάρχει καὶ μιὰ διπλῇ χρῆση τῆς πρόθεσης ποὺ δηλώνει τὴν προέλευση (*ἐκ*): πρόθεση καὶ *γίγνεσθαι*⁴⁷ στοιχειώνουν τὶς φάσεις μιᾶς τετραπλῆς μεταμόρφωσης. Καὶ στὸ 36, ὅπως καὶ στὸ 31, ἀπαντοῦν τὰ ὕδωρ, γῆ, ἐνῶ λείπει πάντα ὁ ἀέρας. Τὸ 77 πιθανώτατα δὲν εἶναι αὐθεντικό⁴⁸, ἀλλὰ κατασκευασμένο σύμφωνα μὲ τὸ 36, καὶ δίνει ἠθικὴ ἔννοια στὸ *γίγνεσθαι* μὲ τὴν συμπαρουσία τοῦ ζεύγους τῶν ὁρῶν *τέρψις* / *θάνατος*, ποὺ δὲν ὑπάρχει στή —σύμφωνα μὲ βιολογικὸ κύκλο— τροπὴ ποὺ περιγράφει τὸ 36.

Στὸ ἀπόσπασμα 88 συνδέονται τὰ ἀντίθετα: *ζῶν* / *τεθνηκός*, *ἐργηγορός* / *καθεῦδον*, *νέον* / *γηραιόν* μὲ ἓνα γίγνεσθαι, ποὺ ἐδῶ ὀνομάζεται *μεταπίπτειν*⁴⁹. Ἡ κίνηση εἶναι ἀμοιβαία ἀντικατάσταση ἢ διαδοχὴ ὄψεων, καταστάσεων (ζωὴ-ἡλικία) τῶν ὄντων, ὅπως στὸ κοσμικὸ ἐπίπεδο στὸ σχῆμα

44. Ὁ Εὐσέβιος παραδίδει τὸ χωρίο ἕως τὸ *πρόσθεν ἦν*.

45. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 78. Βλ. καὶ Bollack, *Héraclite* 134-135.

46. Γιὰ τὴν τροπὴ ὡς μεταβολὴ βλ. καὶ τὸ 84a. Δὲν θὰ συζητηθῇ ἐδῶ τὸ 67, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *ἀλλοιοῦσθαι* καὶ ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴ θεότητα ὡς ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων καὶ τὴν πολλαπλῇ —ἢ πολλαπλασιαστικὴ μὲ τὸ ὄνομα— ὀνομασία της ὅπως ταιριάζει στὸν καθένα. Τὸ ρῆμα ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν Fränkel, γιὰτὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθῇ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὴ σημασία τῆς ἀλλαγῆς. Βλ. καὶ Reinhardt, *Parmenides* 203.

47. Τὸ ἀπόσπασμα 8, 3 τοῦ Μελίσσου *ἐξ ὕδατός τε γῆ καὶ λίθος γίνεσθαι* εἶναι πιθανώτατα ἀναφορὰ στὸ ἡρακλειτικὸ 36.

48. *Ψυχῇσι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῇσι γενέσθαι*. Πρβλ. 117, ἐπίσης Ξενοφάνης B 1, 17-18.

49. Ὁ Kirk δέχεται τὸν ὅρο ὡς δηλωτικὸ ἀπότομης μεταβολῆς, ἀνατροπῆς: ἡ Ramnoux (33) μεταφράζει: ἀντικαθιστῶ, παίρνω τὴ θέση καὶ συζητᾷ τὴν ἄποψη τοῦ Burnet, ποὺ μεταφράζει μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ παιχνιδίου τῆς ντάμας.

νύχτας-μέρας. Όπως παρατηρήθηκε *Le verbe μεταπίπτειν a aussi le sens... de "se retourner". On peut... travailler avec l'image d'un monde en tissu réversible; et d'ailleurs un tissu à damier blanc et noir est toujours un tissu réversible. Que l'on s'exerce donc à prendre tour à tour l'envers pour l'endroit, et l'endroit pour l'envers: toutes choses changent de sens, y compris la veille, le sommeil, la vie et la mort*⁵⁰.

Τὸ γίγνεσθαι τὸ ἴδιο τίθεται καὶ ἐπανέρχεται κυκλικά —καὶ ὡς ὅρος καὶ ὡς ἔννοια διπλόμορφης γενετικῆς κίνησης— στὸ ἀπόσπασμα 20, ποὺ ἀνήκει στὴν ἡρακλειτικὴ ἀνθρωπολογία: γέννηση καὶ θάνατος εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ φαινόμενο, τὸ γίγνεσθαι εἶναι κιόλας ἀπογίγνεσθαι, κι αὐτὸ ὡς φυσικὸς νόμος, προηθικά καὶ προψυχολογικά. Γίγνεσθαι σημαίνει γεννιέμαι, εἰσέρχομαι στὴν ὑπαρξή· γίγνεσθαι σημαίνει καὶ ἀπογίνομαι: μόρους γενέσθαι. Ένα νέο γίγνεσθαι ὁριστικοποιεῖται μὲ τὸ θάνατο: μόρους ἔχειν / μόρους γενέσθαι.

Ὁ Κλήμης⁵¹ βέβαια νόμισε ὅτι ὁ Ἡράκλειτος... κακίζων φαίνεται τὴν γένεσιν, ἐπειδὴν φῆ γενόμενοι...⁵². Όμως αὐτὸ εἶναι πλεόνασμα τῆς ἀνάγνωσης ἢ προσαρμογῇ σὲ ἄλλα ἐρμηνευτικὰ πλαίσια, καὶ δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τραγικῆς ἑλξης ἢ ἐπίδρασής τοῦ Ἡρακλείτου σ' ὅλους τοὺς καιροὺς⁵³. Έξ ἄλλου εἶναι δυνατό νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὸ χωρίο ὄχι μόνο τὴ γένεση δὲν κακίζει ἀλλ' οὔτε καὶ τοὺς πολλοὺς, ὅτι δηλαδὴ τὸ κείμενο ἀνήκει στὴν ἀνθρωπολογία γενικά καὶ δὲν ἀποτελεῖ πολεμικὴ σαρκασμοῦ⁵⁴. Τὸ κείμενο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς κάτι ποὺ ἐκφράζει μιὰ γενικὴ ἰδέα ποὺ ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους: ὡς ἐποκείμενο πρέπει νὰ ἐννοηθῇ τὸ ἄνθρωπος (γενικά) καὶ ὄχι τὸ οἱ πολλοί, ὅπως προτείνουν οἱ μελετητὲς Pfleiderer, Gigon, Walzer, Fränkel κ.ά.⁵⁵. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα παρατηρεῖ γιὰ τὴ γραμματικὴ μορφή ὁ Bollack⁵⁶: *Les aoristes γενόμενοι et γενέσθαι se répondent au début et à la fin du texte. Subordonnés à deux verbes au présent (ἐθέλουσι et καταλείπουσι), ils marquent les deux phases de la vie et de la mort qui constituent l'instant.*

Μιὰ καὶ μόνη γιὰ τὸν Ἡράκλειτο —καὶ σπάνια γενικά γιὰ τὴν προσω-

50. Ramnoux 35.

51. Στωμ. III, 14, 1 (Stählin).

52. Βλ. καὶ Βέικος 92, 93 (γιὰ τὶς ἀπόψεις τῶν Brieger, Fränkel, Gigon).

53. Βλ. Ramnoux, *Héraclite* 41.

54. Ἄν καὶ ἀξίζει νὰ σημειώσωμε ὅτι τὰ ὅρια ποὺ χωρίζουν μιὰ γενικὴ ἀνθρωπολογικὴ ἄποψη ἀπὸ μιὰ κριτικὴ θεώρηση δὲν εἶναι πάντα σαφῇ οὔτε ὡς πρὸς τὴν προέλευση τῆς ἄποψης οὔτε ὡς πρὸς τὴ σκοπιμότητά της.

55. Θ. Βέικος, *Ὁ θάνατος στὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου*, Θεσ/νίκη 1968, 94.

56. *Héraclite ou la séparation*, Éd. de minuit 1972, 108, 109: *Vivant à demi, ils se dépouillent de la vie que leurs enfants recueillent; mourant à demi, ils rejettent la mort dont leurs enfants héritent.*

κρατική σκέψη ποὺ ἐξετάζουμε— ὑποθετική ἐκφορὰ τοῦ γίγνεσθαι⁵⁷ ἀπαντᾷ στὸ ἀπόσπασμα 7 ποὺ ἀναφέρεται πάντα στὴ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς. Ἐδῶ ὅμως ἔχομε γνωσιοθεωρητική προέκταση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὑποθετικῆς γενικευμένης μονοδιάστατης μετατροπῆς: *εἰ πάντα καπνὸς γένοιτο, ρῖνες ἂν διαγνοῖεν*. Ἄν διαβάσωμε τὸ κείμενο μὲ τὶς κατηγορίες⁵⁸ ἕνα-πολλά (πράγματα ἀφομοιωμένα μὲ μετατροπὴ σὲ ἕνα), ὁμοιο-ἀνόμοιο, ἢ ὑπόθεσις-διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὄντος (πάντα) εἶναι καὶ τρόπος ἀπόδοσης τῆς θεώρησης τῆς ἐνότητος καὶ ποικιλίας τῶν μορφῶν τοῦ ὄντος: καὶ ἂν τὸ ὄν γινόταν καπνός, ἢ πολλότητα δὲν θὰ ἔμενε ἀδιαφοροποίητη καὶ ἡ γνώση τοῦ ὄντος —ἢ ὁσφραντική— θὰ τὴ διέσωζε (διαγνοῖεν)⁵⁹. Τὸ ἕνα εἶναι ἕνα καὶ πολλά, *ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον* (10).

Στὸν Ἡράκλειτο ἀπαντοῦν καὶ μετοχικὲς ἐκφορὲς τοῦ γίγνεσθαι (B 1, B 80, B 75). Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι στὶς δυὸ περιπτώσεις (B 1, B 80) οἱ μετοχές, ποὺ καὶ ὡς γραμματικοὶ τύποι ἐκφράζουν κιόλας τὸ χρόνο, τὴν ἐνέργεια ποὺ διαρκεῖ, ἔχουν τὴν ἴδια τροπολογικὴ διαπλοκή: *γινόμενων-γινόμενα κατὰ + αἷτ.*, μὲ διαφορετικὸ τὸν παράγοντα-μέτρο τῆς γενετικῆς πορείας: *λόγον / ἔριν*. Στὸ ἀπόσπασμα 80 ὑπάρχει ἀπὸ τὴ μιὰ τὸ μετοχικὸ σχῆμα τοῦ ὄντος: *τὸν πόλεμον ἐόντα ξινόν* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ μετοχικὸ σχῆμα τοῦ γίγνεσθαι: *γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών*. Στὸ ἀπόσπασμα 1 ὑπάρχει τὸ μετοχικὸ σχῆμα: *τοῦ λόγου ἐόντος* καὶ μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐνεστωτική ἐκφορὰ τοῦ γίγνεσθαι ἢ ἀντίστοιχη μετοχικὴ ἀπόλυτη: *γινόμενων κατὰ τὸν λόγον*. Τὸ γίγνεσθαι κατὰ τὸν λόγον εἶναι γίγνεσθαι κατ' ἔριν. Λόγος καὶ ἔρις, ὅπου ἔρις εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ *δική* καὶ τὸ *χρεών* ἢ πηγὴ δημιουργικὴ (πατήρ 53) καὶ κυρίαρχη δύναμις (βασιλεὺς 53), εἶναι ὁ τρόπος τοῦ γίγνεσθαι ὡς σταθερῆς ἁρμονίας τῶν ἀντιθέτων, ὅπως διδάσκει τὸ ἀπόσπασμα 8.

57. Π.χ. Παρμενίδης B 8, Μέλισσος 1, 2. Στὴν Ἑλεγεία 2 τοῦ Ξενοφάνη ἡ ὑποθετικὴ σκέψη ἐκφράζει πολεμικὴ κοινωνικοῦ χαρακτήρα καὶ δένεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὴ χρῆση τῶν ρημάτων στὴν εὐκτική γιὰ νὰ κορυφωθῇ στὴ σχετλιαστικὴ ἐκφραση τῆς ἀπόδοσης, ὅπου ὁ τύπος *γίνεσθαι* ἀπαντᾷ στὴν εὐκτική: *σμικρὸν δ' ἂν τι πόλει χάσμα γένοιτο*. Τὸ ρ. ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἀποτελέσματος, τοῦ ἐπιγενόμενου.

58. Δὲ βρίσκω γιὰ τὸ ἀπόσπασμα 7 θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ μὲ τὸ ἀπ. 98, ὅπως κάνει ἡ Ramnoux (126 ἐπ.). Ὅχι γιὰ τὸ 98 θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὑποπτο, παράφραση τοῦ Πλουτάρχου, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἕνα εἶναι ὄντολογικὸ-γνωσιολογικὸ, τὸ ἄλλο ἐσχατολογικὸ. Καὶ βέβαια ἡ ὑπόθεσις δὲν ἔχει ἀξιολογικὸ χαρακτήρα· κάτι τέτοιο ὑπάρχει στὸν Heidegger (*Einführung in der Metaphysik* 101· ὁ H. μεταφράζει: *Wenn alles Seiende in Rauch aufginge, so wären die Nasen es, die es unterscheiden und fasten*), ὡς ἂν ἡ μονοδιάστατη μεταστοιχείωση νὰ ἦταν κάτι τὸ ἀναξιόλογο.

59. Τὸ διαγιγνώσκω δὲ σημαίνει βέβαια γνωρίζω (ὅπως μεταφράζει ὁ Bollack), ἀλλὰ ἀντιλαμβάνομαι χωριστὰ (*unterscheiden, discernen*), κάνω διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἕνα καὶ στὰ ἄλλα, στὸ ὁμοιο καὶ στὸ ἀνόμοιο (πρβλ. A. Patin, *Heraclits Einheitslehre* 17).

Στὸ ἀπόσπασμα 1 μὲ τὴ χρονικὴ ἀπόλυτη μετοχὴ *γινομένων* μεταφέρεται ἡ ἔννοια τοῦ *γίγνεσθαι* —τὸ ὁποῖο περιγράφει ρηματικὰ καὶ ἐπιρρηματικὰ ἢ πρώτη φράση— ἀπὸ τὸ ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο (*ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι*) στὸ συμπαντικὸ (*γινομένων πάντων κατὰ τὸν λόγον*). Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ σταθερότητα καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις: στὴν πρώτη πρόκειται γιὰ τὴν πιστοποίηση —καὶ πολεμικὴ πού εἶναι συνακόλουθη στὴν πιστοποίηση— τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, τὴ σταθερότητα τῆς ἀνθρώπινης διάστασης ἀπὸ τὸ *ξυνόν* (*ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον*)· στὴ δεύτερη γιὰ τὸ σταθερά, σύμφωνα μὲ τὸ λόγο γίγνεσθαι τῶν πραγμάτων (γέννηση, ἀλλαγή, φθορά). Πρόκειται γιὰ τὸ νόημα πού ὑπάρχει στὰ πράγματα τοῦ κόσμου ὡς μέτρο τους, καὶ γιὰτὶ ὑπάρχει⁶⁰ τὸ ἐκφράζει ὡς κύριο μάθημα⁶¹ σ' ὅσους τὸν παρακολουθοῦν ὁ συνετὸς δάσκαλος.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι, πού λέγεται γιὰ τὰ πάντα ὡς σταθερὸς νόμος καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὡς διαπίστωση ἀρνητικῆ, στὸ ἀπόσπασμα ὑπάρχει καὶ τὸ γίγνεσθαι ὡς διπλῇ συμπεριφορᾷ, δηλαδὴ ἐκδήλωση μὲ λόγια καὶ ἔργα (*ἐπέων καὶ ἔργων*) καὶ ὑπάρχει μάλιστα ὡς πιστοποίηση τῆς ἀπουσίας τοῦ δεοντολογικοῦ γίγνεσθαι, τοῦ γίγνεσθαι τῆς ἀλλαγῆς τῆς συμπεριφορᾶς, τὴν ὁποία διδάσκει ὁ φιλόσοφος, δηλαδὴ τῆς ἐγρήγορσης: *ἀπείροισιν εἰκόασιν πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων*. . . τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει.

Μιὰ μετοχικὴ καὶ μιὰ ἀπαρεμφατικὴ χρῆση τοῦ *γίγνεσθαι* ἀπαντοῦν στὰ ἀποσπάσματα 75 καὶ 110: τὸ πρῶτο ἀντιμάχεται τὴ μονοθεματικὴ χρῆση τοῦ γίγνεσθαι καὶ ἀναφέρεται στὴ συνάφεια ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Τὸ ἀπόσπασμα, πού παραδίδει ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, εἶναι ὑποπτο, καὶ γιὰ τὴν πηγὴ του, πού διασώζει ἀπὸ μνήμης σκέψεις, καὶ, ὅπως φαίνεται, γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου *κόσμος*, πού εἶναι στὸ περιεχόμενό του μεταγενέστερος τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ τὴν παρουσία τοῦ στωικοῦ ὅρου *συνεργούς*⁶².

Στὸ 110 ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὰ ἀνθρώπινα (*ἀνθρώποις*)⁶³ καὶ γιὰ τὸ γίνεσθαι-παραγωγή στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἔτσι πού νὰ ὑπονοεῖται καὶ ἓνα γίγνεσθαι ἄλλο ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ πού σχετίζεται μὲ τὰ ἐπιθυμητὰ (τὸ ἀρνητικὸ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ 85 *θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν· ὁ γὰρ ἂν*

60. Στὸ ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο ἔχομε τὸ παράδειγμα τῆς ἀντιστοιχίας τοῦ μέτρου τοῦ ὑμνητικοῦ λόγου μὲ τὴν ἀξία τῆς ὑπαρξης: B 39. Ὁ *πλείων λόγος* ἀντιστοιχεῖ στὴν ὑπεροχὴ σὲ σοφία τοῦ Βία.

61. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς μὴ ὑποστασιοποίησης τοῦ λόγου τῶν ἀνθρώπων βλ. Ramnoux 313. Ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου δὲν εἶναι ὁ κάθε λόγος (87) οὔτε οἱ λόγοι τῶν πολλῶν (108).

62. Πρβλ. Ramnoux 52, Bollack 234.

63. *ἀνθρώποις γίνεσθαι ὁκόσα θέλουνσιν οὐκ ἄμεινον*.

θέλη ψυχῆς ὠνεῖται). Τὸ ἀπαρέμφατο στὴ θετική του ἐκφορὰ φαίνεται νὰ ἀνταγωνίζεται τὴν ἐκφραση οὐκ ἄμεινον.

Τέλος μὲ ἀνθρωπολογικὴ καθαρὰ σημασία, δίχως ὅμως ἰδιαίτερο φιλοσοφικὸ φορτίο, ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσῃ: τὴ γέννηση-τόπο γέννησης (ἐν Πριήνῃ ... ἐγένετο B 39)⁶⁴, τὸ κοσμικὸ γίνεσθαι, ὅπως καὶ στὸ 75 (τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων), καὶ δίχως πρόθεση, ὡς συνδετικὸ μὲ κατηγορημα⁶⁵, τὴν ὑπαρξὴ ἱστορικὰ (ἀπόσπασμα 56 ποὺ περιέχει ἐπίθεση στὸν Ὅμηρο: ἐγένετο ... ὁ σοφώτερος).

Ἄν δὲν εἶναι σωστὸ —ἀλλ' ἀναχρονισμὸς— νὰ ποῦμε, ὅπως ἔκανε ὁ Ἐγελος μὲ ὄργανο τὴ δική του διαλεκτική, ὅτι στὸν Ἡράκλειτο ἡ ὁλοκληρωμένη καὶ ἀνώτερη ἔννοια τοῦ γίγνεσθαι ἀντιτίθεται στὴν ἀπλὴ καὶ μονόπλευρη ἀφαίρεση τοῦ παρμενιδικοῦ ὄντος^{65α}, εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι στὸν Παρμενίδη καὶ δηλώνεται μονοδρομικὰ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ εἶναι καὶ σημαίνει ἡ ἴδια ἡ ἀπουσία τοῦ ὄρου γίγνεσθαι.

Ἐδῶ θὰ διαφωνοῦσαμε μὲ τὴν ἄποψη⁶⁶, ποὺ θεωρεῖ ὅτι τελικὰ καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀκίνησις καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς κίνησις δέχονται τοὺς δυὸ ὄρους. Στὸν Παρμενίδη ἡ ἀντίθεση ὡς πρὸς τὸ βάρος τῆς ἀλήθειας ὡς ὑπόθεση τρόπου τοῦ ἰδεῖν εἶναι καὶ λεκτικὴ ἀντίθεση, δηλώνεται ὡς ἀναίρεση τῆς γένεσις καὶ τῆς φθορᾶς⁶⁷ καὶ μὲ τὸ σχῆμα τῆς παρουσίας-ἀπουσίας τοῦ γίγνεσθαι καὶ τῶν συσχετικῶν του. Γιατὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι νομοθετεῖται γιὰ πρώτη φορά, προδρομικὰ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ μονοσήμαντο τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου⁶⁸ (B 6). Ἀπαράδεκτη εἶναι ἐδῶ ἡ ἀντίφαση⁶⁹, ἐνῶ ἡ πόλωση εἶναι νόμος τῆς σκέψης⁷⁰. Ἡ σκέψη ἐστιάζεται στὴ μονολιθικὴ βεβαιότητα καὶ βεβαίωση τῆς ἐνότητος καὶ μοναδικότητος τοῦ ὄντος. Ἡ νοησιοκρατικὴ ὄντολογία δὲν εἶναι μὴ ἄγνοια τῆς διαφορᾶς καὶ ἔτσι ἐπι-

64. Ὁ τόπος τῆς γέννησις καὶ τ' ὄνομα τοῦ γεννήτορα εἶναι βέβαια τὰ κύρια στοιχεῖα ταυτότητος ποὺ δίνονται μὲ τὴν ἀναφορὰ σὲ ἀρχαῖο πρόσωπο. Ὁ λόγος γιὰ ἓνα ἐνδοξο ἄνδρα, τὸν Βία, ὡς ἱστορικὴ πληροφορία δίνεται στὸν ἀόριστο ἐγένετο. Στὸν Diels τὸ ἐγένετο μεταφράζεται lebte (oder wurde geboren). Οἱ ἄλλοι μεταφραστές δίνουν: naquit, was born.

65. Στὸ ἀπ. 63 π.χ. τὸ φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον ὑπάρχει στὴν ὁργάνωση τοῦ γίνεσθαι μέσα στὸ σύνολο τῶν σύστοιχων ὄρων.

65α. Hegel, *Science de la Logique*, μτφρ. Jankélévitch, 74.

66. Πρόκειται γιὰ τὴ θέση ποὺ παίρνει ἡ M. Sauvage, *Parménide* 39.

67. Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ οὐρ.* Γ 1, 298 b 14.

68. Βλ. Ἀριστ. *Μτφ.* A 5, 986 b 18 ἐπ. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 416, A. Mourelatos, *The Route of Parmenides*, London 1970, XIII, W. J. Verdenius, *Parmenides*, Amsterdam 1964, 1 καὶ 4 σημ. 1 (κριτικὴ παρατήρηση στὸν Joël, *Geschichte der Philosophie* 1, Tübingen 420-5).

69. Βλ. Reinhardt, *Parmenides* 208-209.

70. Πρβλ. P. Somville, *Parménide d'Elée, son temps et le nôtre*, Vrin 1976, 20.

χείριση με τὸ βλέμμα στραμμένο στὸ ταυτόν⁷¹, ἀλλ' ἄρνηση τοῦ λόγου τῆς διαφορᾶς καὶ ἐξόριση τῆς διαφορᾶς στὴν κοσμολογία ποὺ αὐτοδηλώνεται μὴ ἀληθινή.

Ὅπου τὸ γίγνεσθαι ἀνήκει στὴ δομὴ τῆς δόξας καὶ συγκροτεῖ γλωσσικὰ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ πραγματικοῦ κόσμου, τοῦ φαινομενικοῦ, ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται σὲ κεντρικὴ νοηματικὴ θέση, μὲ αὐτοτέλεια. Ἐδῶ, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι προηγούμενα, γιὰ πρώτη φορὰ ἡ κίνησις ἐξισώνεται νοηματικὰ μὲ τὸ φαινομενισμό τοῦ γίγνεσθαι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὅρο γίγνεσθαι, στὴν ἴδια κοσμολογικὴ δομὴ, μὲ τὴ σημασία τῆς γένεσης ἀπαντοῦν οἱ ὅροι ἐκγίγνεσθαι⁷² καὶ φύεσθαι (B 10), ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἀστρικὰ σώματα καὶ τὸν οὐρανό.

Ὅπου δὲν πρόκειται γιὰ τὸ δοξαστικὸ λόγο ἀλλὰ γιὰ τὸ Λόγο τῆς Ἀλήθειας, ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια ἐνὸς ἄλλου κόσμου, ἀπόλυτου, ἢ ὅπου ἡ ἀλήθεια εἶναι κρίσις λόγῳ (Denken, 7, 5: κρῖναι λόγῳ), κιόλας ἓνα «διὰ τῶν λόγων πορεύεσθαι», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων (Σοφ. 253 b), τὸ γίγνεσθαι ἀποδυναμώνεται ἀπὸ τὴ σημαντικὴ θετικὴ τοῦ δύναμη καὶ τὴν αὐτάρκειά του. Ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι κατηγορηματικὰ ἀρνητικός· ὅπως στὴ ρηματικὴ ἄρνηση ποὺ συμπλέκεται μὲ τὸ οὐσιαστικὸ γένεσις καὶ τὸ ἀντίθετό του ὄλεθρος: τὼς γένεσις μὲν ἀπέσβηται καὶ ἄπυστος ὄλεθρος (8, 21)· ἢ εἶναι ἐρωτηματικός, ὅπως στὸ 11⁷³ (πὼς γίγνεσθαι), ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἡ ἐρώτησις ἔχει τὴ θέση τῆς ἀδυνατοῦς τῆς πραγματοποίησης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐρώτησης, ὅπως δηλώνει ἡ εὐκτικὴ ἐκφορὰ: πὼς ... ἂν κε γένοιτο (8, 19) ἢ ἀντίστοιχα ἡ παραλλαγή: τίνα γὰρ γένναν διζήσεαι αὐτοῦ (8, 6)⁷⁴.

Ἡ κατηγορηματικὴ πρόταξις τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου οὔτε γενέσθαι λειτουργεῖ ὅπως ἡ ἐρώτησις. Ἐξ ἄλλου ὁ ὅρος γίγνεσθαι δὲν ἀπαντᾷ παρὰ σὲ διαπλοκές.

Μὲ κοσμολογικὴ σημασία ἀπαντᾷ στὸν Παρμενίδη ὁ ὅρος γίγνεσθαι μόνο μιὰ φορὰ⁷⁵, στὸ ἀπόσπασμα 11, ὅπου ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴ γένεσις τῶν

71. Ὅπως δέχεται ἡ Sauvage 39.

72. Τὸ ἐκγίγνεσθαι ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ξενοφάνη, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ (B 59, 3).

73. Γιὰ τὴν αὐθεντικότητά τοῦ ἀποσπάσματος (ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Stein, *Die Fragmente des Parmenides*, 1867, Deichgräber, *Parmenides*, 1958, 64.1) βλ. Taran, *Parmenides*, Princeton 1965, 166.

74. Βλ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Mourelatos, *The Route of Parmenides* 98-99.

75. Οὔτε ὁ Reinhardt οὔτε ὁ Mourelatos περιλαμβάνουν στὸν Index τοὺς τὸν ὅρο. Ὅμως καὶ ἡ ἐλάχιστη παρουσία—ὅπως καὶ ἡ ἀπουσία—εἶναι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ νοήματος σημαντικὴ.

κοσμικῶν ὄντων μέσα στὸ χρόνο⁷⁶: πῶς γαῖα καὶ ἥλιος ἡδὲ σελήνη / αἰθήρ
 τε ξυνός... ὥρμήθησαν γίνεσθαι.. Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προκύπτω, ἀλλὰ δί-
 χως αὐτάρκεια, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ὄντολογικὸ προβληματισμό, ὅπου καὶ
 ὑπάρχει τὸ γίνεσθαι σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ εἶναι, ἀπαντᾷ ὁ ὅρος στὸ
 ἀπόσπασμα 8· ἐδῶ ἡ ἐκφορά του εἶναι προθετική: ἐκ τινος γίνεσθαι (8,
 11-12). Ἀντίθετο τοῦ γίνεσθαι εἶναι τὸ πελέναι (8, 11), συσχετικό του
 τὸ οὐκ ὄν (στ. 12)⁷⁷. Στὴ δεύτερη περίπτωση συσχετικό του εἶναι τὸ ὀλ-
 λυσθαι (στ. 14 καὶ 40). Στούς στίχους 19-21, ὅπου ἀπαντοῦν καὶ τὰ ἀφηρη-
 μένα γένεσις / ὄλεθρος, τὸ γίνεσθαι σχετίζεται μὲ τὸ ἀπόλλυσθαι. Στούς
 στίχους 38-41, ὅπου τὸ γίνεσθαι χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικό, δίνεται
 ρητὰ ἡ κύρια ἀντίθεσή του, τὸ εἶναι. Ἐδῶ ἐπίσης ὑπάρχουν οἱ σημασιο-
 λογικὲς διασυνδέσεις τοῦ γίνεσθαι: ἀλλάσσειν / ἀμείβειν.

Ὁ Παρμενίδης, ὅπως σωστὰ παρατήρησε ὁ Ἀριστοτέλης⁷⁸, δὲ μιᾷ
 ὡς φυσικὸς γιὰ τὴ φύση, καθὼς κάνουν οἱ ἄλλοι, οἱ φυσιολόγοι⁷⁹. Αὐτὸ
 θὰ μπορούσε νὰ δειχθῇ καὶ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ μοναδικότητα στὴν πα-
 ρουσία τοῦ ὅρου γίνεσθαι, τοῦ βασικοῦ ὅρου τῆς κίνησης. Ἡ παρμενι-
 δικὴ ἐξ ἄλλου πολεμικὴ δὲν ὑπάρχει στὴ διαστολὴ δυὸ λόγων κυρίως,
 τοῦ λόγου τῆς δόξας καὶ τοῦ λόγου τῆς Ἀλήθειας, τοῦ Γίνεσθαι καὶ τοῦ
 Εἶναι. Ὁ ἴδιος ὁ λόγος τῆς Ἀλήθειας εἶναι γιὰ τοῦτο περισσότερο ἀλη-
 θινὸς λόγος, γιατί θέτει κι ἀντιθέτει, συνδέει καὶ ἀντιδιαστέλλει⁸⁰ τὸ Γίνε-
 σθαι καὶ τὸ Εἶναι.

Ὁ κόσμος τῶν ἐπέων ὁ ἀπατηλὸς (7, 52) εἶναι ἡ περιοχὴ δίχως ἀλη-
 θινὸ ὑπόβαθρο τῆς ἀπόστασης ἀνάμεσα στὴ λέξη καὶ στὸ πρᾶγμα. Καὶ
 στὸν κόσμο (λόγον) τῆς ἀλήθειας κατηγορηματικὰ ἔχει τὸ γίνεσθαι μόνο
 «νομιναλιστικὴ» ἀξία: τῷ πάντ' ὄνομ(α) ἔσται/, ὅσα βροτοὶ κατέθεντο πε-
 ποιθότες εἶναι ἀληθῆ/, γίνεσθαί τε καὶ ὀλλυσθαι, εἶναί τε καὶ οὐχί/, καὶ τό-
 πον ἀλλάσσειν διὰ τε χρόα φανὸν ἀμείβειν (8,38 43)⁸¹.

3. Ζήνων, Μελισσος.

Ἡ ἐλεατικὴ περιφρόνηση τοῦ γίνεσθαι μαρτυρεῖται καὶ γλωσσικὰ
 μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ ὅρου στὸ Ζήνωνα. Πουθενὰ στὰ σωζόμενα τοῦ γνω-

76. Βλ. καὶ Mario Untersteiner, *Parmenide. Testimonianze e Frammenti*, 1958, IV, CXCI.

77. Γιὰ τὸν Παρμενίδη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Reinhardt, κάθε ἀντίθεση καὶ ἀλλαγὴ συνάπτεται τελικὰ μὲ τὴν ἀντίθεση εἶναι-μὴ εἶναι (βλ. *Parmenides* 209).

78. *Περὶ οὐθ.* Γ 1, 298 b 14 ἐπ. Πρβλ. Diels 28 A 25 καὶ 26.

79. Πρβλ. Πλάτων, *Θεαίτητος* 152 e.

80. Πρβλ. Untersteiner, *Parmenide* CCX.

81. Πρβλ. B 19: ... τοῖς δ' ὄνομ' ἄνθρωποι κατέθεντ' ἐπίσημον ἐκάστω.

ρίμου του Παρμενίδη⁸², ή όπως τον ονομάζει ο Πλάτων του Έλεατικού Παλαμήδη⁸³, δέν άπαντá ό όρος γίνεσθαι. Στο απόσπασμα 2, όπου ό λόγος είναι άρνητικός⁸⁴ για τó μέγεθος και τήν πολλότητα, άπαντá ό όρος προσγίγνεσθαι⁸⁵, μία φορά με τήν έννοια του προσάπτω, τέσσερις σε μετοχικό τύπο (προσγενόμενον) και δύο στον αντίθετό του έννοιακά (άπογινόμενον/άποσύρω). Έδω ή υπόθεση περνά από συλλογισμούς προσθαφαίρεσης για νά γίνη λόγος άναίρεσης τής πολλότητας: ει γάρ άλλω όντι... προσγένοιτο, ούδέν αν μειζον ποιήσειεν· μεγέθους γάρ μηδενός όντος, προσγενόμενου δέ, ούδέν... αν ήδη... τó προσγινόμενον ούδέν ειη. Ει δέ άπογινόμενου τó έτερον μηδέν έλαττον έσται μηδέν αν προσγινόμενον αυξήσεται, δηλον ότι τó προσγενόμενον ούδέν ήν ούδέν τó άπογινόμενον.

Με τον Μέλισσο, για νά επαναλάβωμε τον Reinhardt⁸⁶, δείχνεται ως τó καλύτερο σχόλιο, πώς οι Έλεάτες κατάγιναν με τó πρόβλημα τής αντιλογίας για ν' άπορρίψουν τον κόσμο των αισθήσεων· πράγμα πού, για νά τó πούμε αντίθετα από τον Reinhardt⁸⁷, γίνεται και ή άρνηση όσων καταφάσκει ό Ήράκλειτος.

Με τον Μέλισσο έξ άλλου έχομε τή συχνότερη παρουσία του γίνεσθαι στα προσωκρατικά άποσπάσματα. Στα σωζόμενα του Μελίσσου, πού έχει ή έκδοση των Diels - Kranz⁸⁸, ό όρος γίνεσθαι άπαντá δεκαεννιά φορές:

82. Πλάτ., *Πρός Κολ.* 32 (D - K. A 7).

83. Πλάτων, *Φαίδρος* 261 d.

84. Πρβλ. Σιμπλικ., *Φυσ.* 139, 5 (D - K. B 2): ούχι τó εν άναιρών ό Ζήνων λέγει, άλλ' ότι μέγεθος έχει έκαστον των πολλών και άπειρών τώ πρό του λαμβανομένου άει τι είναι δια τήν επ' άπειρον τομήν· ό δέωννσι προδείξας, ότι ούδέν έχει μέγεθος εκ του έκαστον των πολλών έαντῶ ταυτόν είναι και εν.

85. Πρβλ. Μέλισσος 7 (4).

86. *Parmenides* 202.

87. Ό.π. 303. Ό Reinhardt αντιπαραθέτει άποσπάσματα του Μελίσσου στα άπ. 88, 126 και 67 του Ήρακλείτου.

88. Για τó σύγγραμμα *Περί Μελίσσου, Ξενοφάνους και Γοργίου* γράφω στη διατριβή μου, *Η κάθαρση τής θεότητας στη φιλοσοφία του Ξενοφάνη*, άπ' όπου παραθέτω έδω μέρος του πέμπτου κεφαλαίου: «Πρόκειται για τó σύγγραμμα τó όποίο, όπως υποστήριξαν οι Zeller και Mullach, θά πρέπει νά φέρη τον τίτλο *Περί Μελίσσου, Ξενοφάνους και Γοργίου*, και του όποιου ή αυθεντικότητα, ως έργου του Άριστοτέλη ή του Θεοφράστου, άπορρίφθηκε από τή νεώτερη κριτική έρευνα, αν όχι όμόφωνα, όμως με ισχυρά επιχειρήματα... Τό τρίτο κεφάλαιο του συγγράμματος αρχίζει με σχήματα πού προδίνουν τó ύφος κάποιου μαθητή του Άριστοτέλη: ή επιχειρηματολογία, ή χρήση τής εις άτοπον άπαγωγής, ή παραδειγματολογική άναλογία φανερώνουν ότι στο άνώνυμο σύγγραμμα ακολουθεί ό συγγραφέας τον άναλυτικό τρόπο έκθεσης ιδεών του Άριστοτέλη. Στο πρώτο χωρίο του κεφαλαίου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τó βασικό κατηγορημα τής θεότητας είναι ή αιδιότητα. Ό συμφυρμός με τήν παρμενίδεια διδασκαλία, στην όποία ανήκουν και οι έννοιες του όντος και μη όντος, γίνεται φα-

τρεις φορές στὸ ἀπόσπασμα 1, τέσσερις στὸ ἀπ. 2, ποὺ νοηματικὰ συνδέεται μὲ τὸ παρμενιδικὸ 8, 3 καὶ ἐκφραστικὰ σχετίζει τὸ γίγνεσθαι μὲ τὸ ἀντιθετικὸ ζεῦγος ἀρχή / τελευτή, μία στὸ 3, ἕξη στὸ 7 (δύο στὸ 7, 2, δύο στὸ 7, 3, μία στὸ 7, 5, μία στὸ 7, 8), πέντε στὸ 8 (μία στὸ 8, 2, τρεῖς στὸ 8, 3 καὶ μία στὸ 8, 6). Ὁ λόγος τοῦ Μελίσσου γιὰ τὸ γίγνεσθαι παρουσιάζει μιὰ τριπλῇ διαπλοκή· εἶναι ἀναφορὰ στὸ γίγνεσθαι μὲ ἀφορμὴ: α) τὸ λόγο γιὰ τὸ ὄν, β) γιὰ τὴν κίνηση καὶ γ) γιὰ τὰ πολλά. Ὁ Μέλισσος, ὅπως λέει ὁ Σιμπλίκιος (Φυσ. 62, 24), τὸ ἀγέννητον τοῦ ὄντος ἔδειξε. Κι αὐτὸ ὑπάρχει στὰ ἀποσπάσματα 1 καὶ 2. Στὰ Φυσικά (III, 18) λέει ἀκόμη ὁ Σιμπλίκιος: λέγει δ' οὖν Μέλισσος οὕτως τὰ πρότερον εἰρημένα συμπεραινώμενος καὶ οὕτως τὰ περὶ κινήσεως ἐπάγων. Καὶ παραδίδει τὸ ἀπόσπασμα 7. Τὸ ἀπόσπασμα 8 τὸ παραδίδει στὸ Περί οὐρανοῦ (558, 19) καὶ τὸ ἀναφέρει σὲ λόγο τοῦ Μελίσσου περὶ τοῦ ὄντος, ὅτι ἐν ἔστι καὶ ἀγέννητον καὶ ἀκίνητον.

Τὰ σημαινόμενα τοῦ γίγνεσθαι στὸν Μέλισσο εἶναι: α) κυρίως τὸ ἔρχομαι στὸ εἶναι (Entstehen), ἀπόσπασμα 1, 2⁸⁹, 7 (2: τὸ δὲ οὐκ ἔὸν γίνεσθαι· 3: ὁ μὴ ἔὸν γίνεται· 5: τὸ δὲ οὐκ ἔὸν γένοιτο) καὶ 8 (3: ἐκ μὴ ζῶντος γίνεσθαι / ἕξ... γίνεσθαι· 6: τὸ δὲ οὐκ ἔὸν γένοιτο). Στὸ 1 καὶ 2 ὑπάρχει ἡ ἀντιδιαστολή στὸ αἰεὶ ἦν, ὅτι ἦν καὶ αἰεὶ ἔσται, β) τὸ γίγνεσθαι σημαίνει: γίνομαι κάτι (ἀπόσπασμα 7, 2 μειζον, 7, 3, 7, 8 γενεώτερον, 8, 2. Συσχετικὰ ἔδω εἶναι τὰ μετακοσμεῖσθαι, ἑτεροιοῦσθαι / γίγνεσθαι ἕτερον, μεταπίπτειν⁹⁰, γ) ὁ ὅρος ἔχει τὴ σημασίαν τοῦ ἀποβαίνει· 8, 3 (τὸ θεομόν ψυχρὸν γίνεσθαι).

νερὸς ἀπὸ τὴν πρώτη φράση: ὁ συγγραφέας κάνει χρῆσιν τοῦ βασικοῦ ἀξιώματος τοῦ ἔλεατισμοῦ, τῆς ἄρνησης τοῦ γίγνεσθαι γενικά· ἀμέσως ὁμῶς ἡ ἰδέα συνάπτεται μὲ τὴ θεότητα: τοῦτο λέγων ἐπὶ τοῦ θεοῦ... Στὴν αἰτιολόγησιν τῆς αἰδιότητος τοῦ θεοῦ, ἔχομε διείσδυση τῆς ἔννοιαι τοῦ ὄντος. Ἡ αἰδιότης αὐτὴ εἶναι λογικὰ ἀναγκαῖο συμπέρασμα τῆς θεώρησης τῆς θεότητος ὡς ἀρχῆς... Ἀθάνατη καὶ ἀνώλεθρη θεώρησαν τὴν πρώτη ἀρχὴ καὶ οἱ Ἴωνες. Τὰ κατηγορήματα τῆς γέννησης καὶ τῆς φθορᾶς ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ εἶναι στὴ διδασκαλία τοῦ Παρμενίδη, τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Μελίσσου. Ὁ θαυμαστής τοῦ Παρμενίδη Πλάτων ἐναντιώνεται (Πολιτεία 381 b-d) στὰ ψέματα τῶν ποιητῶν γιὰ τὴ μεταβλητότητα τοῦ θεοῦ καὶ ἀποδίδει στὴν Ἰδέαν, τὴν ὁποία δέχεται ὡς θεϊκὴ, τὰ κατηγορήματα τοῦ ἀγέννητου καὶ αἰδίου. Καὶ τὴν ψυχὴν, ἐπίσης, θεωρεῖ ὁ Πλάτων ἀγέννητη καὶ ἄφθαρτη. Στὸν Φαῖδρον μάλιστα (245 c-d) ὁ λόγος γιὰ τὴν ψυχὴν, ὡς σκέψη καὶ ὡς ἐκφραση, θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθῇ μὲ τὸ χωρίο ὅπου ὁ ἄγνωστος συγγραφέας περιγράφει τὸ θεὸ τοῦ Ξενοφάνη: ἀρχὴ δὲ ἀγέννητον· ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἐνός· εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἀρχῆς γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστιν, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι».

89. Πρβλ. 3, 1 ποτὲ γενόμενον.

90. Πρβλ. τίς συσχετίσεις μὲ τὰ ἡρακλειτικά ἀπ. 88, 67, 126 στὸν Reinhardt, *Parmenides* 203.

Στὸ ἀπόσπασμα 7 (3) ἀπαντᾷ καὶ τὸ προσγίγνομαι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς ὡς προσθήκης⁹¹.

Στὸ ἀπόσπασμα 8, ὅπου ἔχομε κοσμολογικὴ χρῆση τοῦ γίγνεσθαι κι ὁ λόγος ἀφορᾷ τὸ ὄν ὡς ὑποθετικὸς γιὰ τὴν πολλότητα, ἀπαντοῦν οἱ ὅροι: μεταπίπτειν / γίνεσθαι ἑτεροῖον σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ αἰεὶ εἶναι⁹², στὴν ἀρνητικὴ του ὁμῶς ἐκφορὰ (μὴ-μηδὲ), προκειμένου νὰ τεθῇ λογικὰ ἡ ὑπόθεση τῆς ὑπαρκτικότητος τῶν πολλῶν. Ἡ ἀπόδοση εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς, δηλαδὴ τὸ γίνεσθαι ὡς μετατροπὴ στὰ ἀντίθετα καὶ τὸ ταῦτα πάντα ἑτεροιοῦσθαι (καὶ οὐδὲν ὁμοῖον εἶναι). Ὁ ὅρος ἑτεροιοῦσθαι ἐπανέρχεται (8, 24) καὶ ὁ ὅρος μεταπίπτειν ἀπαντᾷ στὴ συνέχεια ἀκόμη τρεῖς φορές.

Ὁ ὅρος γίνεσθαι στὸ ἀπόσπασμα 8, ὅπου τὴ μιὰ ἀπαντᾷ ὡς συνώνυμο τοῦ μεταπίπτειν (8, 10 καὶ 11) —στὴ διαπλοκὴ, ποὺ ἐπαναφέρει τὴν παρμενιδικὴ διπολία γίγνεσθαι-ὄλλυσθαι / εἶναι τε καὶ οὐχί: ἀπώλεια τοῦ ὄντος / γίγνεσθαι τοῦ μὴ ὄντος ὡς ἀποτελέσματα τῆς ὑποθετικῆς μετάπτωσης— στὴ συνέχεια συμπλέκεται μὲ κατηγορούμενα γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴ μετατροπὴ τοῦ θερμοῦ σὲ ψυχρὸ καὶ ἀντίθετα, ὅπως καὶ στὰ ζεύγη μαλθακὸν/σκληρόν, ζῶον/τεθνηκός, ὕδωρ/γῆ, ποὺ συνοψίζονται μὲ τὸ ταῦτα πάντα ἑτεροιοῦσθαι. Μιὰ φορὰ μόνο στὸ τέλος τὸ γίγνεσθαι συμπλέκεται μὲ τὸ εἶναι—δηλαδὴ τὸ οὐκ εἶναι— καὶ δηλώνει τὴν ἀντίθετη στὴν ἀπώλεια τοῦ ὄντος γεννητικὴ δυνατότητα τοῦ οὐκ εἶναι.

4. Ἡ πολυαρχικὴ κοσμοθεώρηση: Ἐμπεδοκλῆς, Ἀναξαγόρας, Λεύκιππος, Δημόκριτος.

Στὸν Ἐμπεδοκλῆ, ποὺ ἐγκαινιάζει τὴν πολυαρχικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου —μὲ τὴν ὁποία συντάσσονται ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος— κι ὅπου ὑπερέχει ἡ βιολογικὴ θεώρηση τοῦ πραγματικοῦ, ἔχομε πλούσια, νοηματικὴ καὶ ἀριθμητικὴ ἐκπροσώπηση τοῦ γίγνεσθαι. Ἐδῶ ἀπαντᾷ καὶ ἡ τυπολογικὴ προβληματικὴ, πού, ὅπως δείχνει ἡ διαπραγματεύσῃ της ἔχει νοηματικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐμπεδοκλεία σκέψη. Μὲ ἀναφορὰ στὴ Φιλότητα, προκειμένου νὰ δηλωθῇ ἡ σ' ὁποιαδήποτε στιγμὴ⁹³ ἄφιξή της στὸ μέσο τῆς συστροφῆς —ἐν δὲ μέσῃ Φιλότῃς στροφάλιγγι γένηται— ὅταν τὸ Νεῖκος ἐνέρτατον ἴκετο βένθος δίνης, ἀπαντᾷ ὁ τύπος

91. Τὸ dazukommen τῆς μετάφρασης στὸν Diels δὲν πείθει, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὅρος ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ζήνωνα, ὅπου πρόσθεση ἢ ἀφαίρεση, ἔννοιες τῆς δομῆς τοῦ μεγέθους, ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ ὄν.

92. Πρβλ. Reinhardt 210. Πρβλ. (γιὰ τὶς συσχετίσεις μὲ τὸν Παρμενίδη 17, 3 καὶ τὸν Δημόκριτο 68) Rudolf Löbl, *Demokrits Atome*, Bonn 1976, 173-4.

93. Βλ. D. O'Brien, *Empedocles' Cosmic Cycle. A Reconstruction from the Fragments and Secondary Sources*, Cambridge Univ. Press, 110.

τοῦ γίγνεσθαι στὴν ὑποτακτικὴ ἀορίστου. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ O'Brien, *the aorist subjunctive regulary has the sense of an English perfect when followed in this way by a present tense*. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἀλλαγὴ ρηματικοῦ τύπου ὡς πρὸς τὸ ἔκετο μέσα στὴν ἴδια φράση. Ὁ Wilamowitz διαβάζει γέγακε καὶ ἐξηγεῖ τὸ γένηται ὡς προερχόμενο ἀπὸ τὸ γεγένηται (Glosse)⁹⁴. Ὁ Groningen προτείνει γένετο. Ὁ O'Brien συζητᾷ τὸ πρόβλημα καὶ τὶς γραφές, συμπεραίνει ὅτι δὲν χρειάζεται διόρθωση τοῦ τύπου καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ γένηται *cannot easily be explained as the result of a gloss. For purely verbal glosses were not common in Simplicius' text of Empedocles*. Τὸ νοητικὸ συμπέρασμα τοῦ O'Brien εἶναι ὅτι: *the transition to the subjunctive, from ἔκετο to γένηται, adds considerably to the point of Empedocles' remarks. The subjunctive generalises the events described by referring not to one cycle only, as ἔκετο does, but to the endless succession of world cycles. When Strife reached the ἐνέροτατον βένθος, and whenever Love has come to be in the middle, then (on his occasion as always) things come together*.

Καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ, ὅπως καὶ στοὺς ἄλλους ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παρμενίδη, ἰσχύει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Πλάτων (Θεαίτητος 152 e), γιὰ ὅλα τὰ αἰεὶ γίγνεσθαι. Καὶ ἐδῶ θὰ διαπιστώσουμε ὅχι τὴ διάζευξη ἀπὸ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὴ σύζευξη. Ὅπως καὶ στὴ διπολία ἓνα / πολλὰ ἀπάντηση εἶναι τὸ ἐν ἓκ πλειόνων καὶ τὸ πλείονα ἐξ ἑνός, καθὼς λέει ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπεδοκλῆς (δίπλ' ἐρέω B 17), τὸ γίγνεσθαι ὅλων (πάντα 17) τίθεται ἀδιάκοπα δίπλα στὸ εἶναι⁹⁵. Φύσις⁹⁶ οὐδενὸς ἐστὶν ὑπάντων / θνητῶν, οὐδέ τις οὐλο-

94. O'Brien 108-109, 276: *We argued against Wilamowitz's* («Hermes» 65/1930, 248-9) *explanation of γένηται in fr. 35, 4 in Simplicius as the result of a gloss γεγένηται for the archaic γέγακε*.

95. Πρβλ. Sauvage, *Parménide* 37: ...comme l'endroit d'un objet biface à son revers. O'Brien 77: *From his system... it appears that Empedocles saw movement and change as a process necessarily directed to an end; not as a permanent condition of things as in Heraclitus' world; nor as generated but interminable, as for Anaxagoras. The reason for this will perhaps have been Empedocles' association of change and movement with mixing and separation*.

96. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου φύσις ἐδῶ (γένεσις: Πλούταρχος, βλ. καὶ π.χ. Geburt: Diels, création: Zafiropulo / οὐσία / being, substantial being) βλ. καὶ N. Van der Ben, *Empedocles' Fragments* 8, 9, 10, «Phronesis» XXIII, 3 (1978), 197-216, 200 καὶ 204-208. Γιὰ τὴν ἀριστοτελικὴ ἐρμηνεία βλ. W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics*, Oxford 1924, 297. Ὁ Van der Ben προσδιορίζει ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀποψή του *are essentially those put forward by Burnet* (EGPh. 10-12, 363-4) καὶ τὰ σχόλιά του στὰ *Μτφ.* 1014 b 17 καὶ 1015 a 1 καὶ *Φυσ.* 193 b 12-18. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου ὡς γένεσις βρίσκεται μόνο στὸν Πλούταρχο, δὲ στηρίζεται ἀπὸ ἄλλον οὔτε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ πλουτάρχεια ἐρμηνεία μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς προσπάθεια ἀναίρεσης τῆς μομφῆς τοῦ Κολῶτα ἐνάντια στὸν Ἐμπεδοκλῆ.

μένον θανάτοιο τελευτή⁹⁷... (B 8)⁹⁸. Ἡ μίξις καὶ ἡ διάλλαξις, ὅχι ἡ φύσις καὶ ὁ θάνατος, λέει ὁ Ἀκραγαντίνος, ἰσχύουν γιὰ τὰ θνητά.

Μὲ κοσμολογικὴ σημασία, ἑναρθρο καὶ μὲ συνώνυμο τὸ φύεσθαι⁹⁹ ἀπαντᾷ τὸ γίγνεσθαι στὸ 9, 3. Τὴν ἔννοια τοῦ προκύπτω, ὡς γένεσης, ποὺ ἔχει ἐδῶ, ἐλέγχει ὁ φιλόσοφος ὡς γνώμη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ οἶ δ'¹⁰⁰ τῆς ἀρχῆς τοῦ στίχου, καθὼς καὶ τὸ λέγουσι¹⁰¹, ἂν τὸ δεχτοῦμε ὡς συμφραζόμενο (Reiske): οἶ δ' ὅτε μὲν κατὰ φῶτα μιγέντ' εἰς αἰθέρ' ἴκωνται / ἢ κατὰ θηρῶν ἀγροτέρων γένος ἢ κατὰ θάμνων / ἢ κατ' οἰωνῶν, τοτὲ μὲν¹⁰² τὸ λέγουσι γένεσθαι... Τὴ σημασία τοῦ προκύπτω ἔχει καὶ στὰ ἀποσπάσματα 11, 2 καὶ 12, 1 (στὸ στίχο ὅπου ἡ ἔννοια τῆς προέλευσης¹⁰³ δηλώνεται ἐμφαντικὰ μὲ τὴν πρόθεση ἐκ στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ ἀπαρέμφατο στὸ τέλος του): νήπιοι· οὐ γὰρ σφιν δολιχόφρονές εἰσι μέριμναι, / οἷ δὴ γίγνεσθαι πάρος οὐκ ἔόν ἐλπίζουσιν / ἢ τι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἀπάντη (11). ἔκ τε γὰρ οὐδὰμ' ἐόντος ἀμήχανόν ἐστι γενέσθαι / καὶ τ' ἐόν ἐξαπολέσθαι ἀνήνυστον καὶ ἄπυστον / αἰ γὰρ τῇ γ' ἔσται, ὅπη κέ τις αἰὲν ἐρεΐδῃ (12).

Ὅπως στὸ 9 (3) καὶ στὸ 11 (2) διαπλέκεται τὸ γίγνεσθαι μὲ τὴ γνώμη, δηλαδή μὲ τὴ στάση τῶν πολλῶν. Στὰ συμφραζόμενά του ἀνήκει ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ ἀποσπάσματος νήπιοι καὶ τὰ οὐκ ἔόν, καταθνήσκειν, ἐξόλλυσθαι. Καθὼς σημειώνει ὁ Πλουτάρχος γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ: πραγματικῶς διαφέρεσθαι περὶ τῆς ἐξ οὐκ ὄντων γενέσεως, ἣν φύσιν τινὲς καλοῦσι, καὶ συμπληρώνει: ὡς οὐκ ἀναιρεῖ γένεσιν ἀλλὰ τὴν ἐκ μὴ ὄντος, οὐδὲ φθορὰν ἀλλὰ τὴν ἀπάντη, τουτέστι τὴν εἰς τὸ μὴ ὄν ἀπολλύουσαν.

97. Ὁ Van der Ben —ποὺ θεωρεῖ τὴ γραφὴ στὸν Ἀέτιο ὡς *lectio faciliior*, a kind of school book simplification 200-201— παραθέτει τὸ στίχο 2 τοῦ ἀποσπάσματος 8 μὲ τὴ γραφὴ τοῦ Πλουτάρχου: γενέθλη ἀντὶ τελευτή καὶ τὴ φράση οὐδέ τις θανάτοιο γενέθλη, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στή: οὐδέ τις θάνατος γίνεται (πρβλ. Ἰλιάδ. T 273 καὶ Ἡράκλειτος B 20. Γιὰ τὴ γραφὴ γενέθλη παρατηρεῖ: *I think ... that the meaning here required can be accepted for γενέθλη, and the more readily, if we consider that nouns made on root γν conven usually with great flexibility many, if not all, meanings in the semantic field of seed, be getting, birth, origin, offspring, family, race, kind, generation etc.* (201).

98. Πρβλ. B 59: αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μείζον ἐμίσγετο δαίμονι δαίμων, / ταῦτά τε συμπίπτεσκον, ὅπη συνέκνυρσεν ἕκαστα, ἄλλα τε πρὸς τοῖς πολλὰ διηνεκῇ ἐξεγένοντο. Τὰ ἀποσπάσματα 8, 9, 10 συζητᾷ στὴ μελέτῃ του ὁ Van der Ben, ὁ.π.

99. Στὸ 17, 9 ἀπαντᾷ ὁ ὅρος φύεσθαι ἐκ.

100. Βλ. Van der Ben: *They i. e. common people.*

101. Πρβλ. Zafiropulo, *Empédocle d'Agrigente* 237.

102. Van der Ben: [βίο] τὸν [γε], «Phronesis» 197.

103. Ἡ προέλευση στὸν Ἐμπεδοκλῆ ἀποδίδεται καὶ μὲ τὴν ἔκφραση: ἄλλοθεν εἶναι (23, 9) κι ἐδῶ ὑπονοεῖται: ἀπὸ ἄλλῃ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, γενετικὴ πηγὴ. Ἐπίσης δηλώνεται μὲ τὴν πρόθεση ἐκ+γεν. (21, 9) ἢ περιφραστικὰ, ὅπως στὸ 22, 8: σφίσι γένναν ἔοργεν.

Μὲ κοσμολογικὴ ἐπίσης σημασία ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* στὸ ἀπόσπασμα 38, ὅπου ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν προέλευση τῶν ὁρατῶν κοσμικῶν ὄντων· μὲ τὴν σημασία τοῦ ἔχω προέλθει, ζῶ/ὑπάρχω (τὸ *γίγνεσθαι* συνοδεύεται μὲ τὸ *νῦν*)¹⁰⁴ καὶ τοῦ γεννιέμαι ἀπὸ (*γεγάασι*, *γενοίατο*) στὸ ἀπόσπασμα 71, ὅπου πρόκειται γιὰ τὰ εἶδη καὶ τὰ χρώματα τῶν θνητῶν καὶ τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὸ νερό, τὴ γῆ, τὸν αἰθέρα καὶ τὸν ἥλιο· σύνθετο¹⁰⁵, μὲ τὴν ἴδια σημασία συναντᾶται τὸ ρῆμα στὸ ἀπόσπασμα 59, 3: *ἄλλα τε πρὸς τοῖς πολλὰ διηνεκῇ ἐξεγένοντο*. Τὴν σημασία τοῦ γίνομαι πάνω ἔχει τὸ *γίγνεσθαι* στὸ 82. Τὴν προέλευση δηλώνει καὶ στὸ 89, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *ἀπορροή* —ἀπ' ὅλα ὅσα γεννήθηκαν ἀπορρέουν ρευστά—, ἐνῶ στὸ 98, ὅπου ἀπαντᾷ ὡς *ἐκγίγνεσθαι*, πρόκειται γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ἔνσαρκου κόσμου (*εἶδεα σαρκός*).

Ὅπως τὸ νεοελληνικὸ «γίνομαι κάτω» ὑπάρχει ὁ ὅρος στὰ ἀπ. 88, 96, 3, ἐνῶ στὸ 111 τὸ ρῆμα στὸν τύπο *γεγάασι* συμπίπτει νοηματικὰ μὲ τὴν ἐνεστωτική σημασία τοῦ ὑπάρχειν: *φάρμακα δ' ὅσα γεγάασι κακῶν καὶ γήραος ἄλλα*.

Γενετικὴ διαδικασία δηλώνει στὸν Ἐμπεδοκλῆ ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* στὰ ἀποσπάσματα 17¹⁰⁶, 11 καὶ 35. Στὸ 17 (35) ὑπάρχει σὲ συνάρτηση μὲ τὸ ἄλλος: *γίγνεται ἄλλοτε ἄλλα*, καὶ δηλώνει τὴν ἀλλαγὴ, ὡς, ὅπως θὰ δοῦμε, *ἐκ τῶν αὐτῶν γίγνεσθαι*, ποὺ ἰσχύει ὡς ἀρχὴ καὶ στὰ ἀποσπάσματα 21, 23, 26. Ἡ ἐπανάληψις γιὰ ὅ,τι εἶναι σωστό εἶναι καλόν ὅπως λέει τὸ ἀπόσπασμα 25: *καὶ δις γάρ, ὃ δεῖ, καλόν ἐστίν ἐνισπεῖν*. Ὅπως καὶ στὸ 17, στὸ 21 πρόκειται γιὰ συμπερασματικὴ ἀναφορὰ στὸν τρόπο τοῦ *γίγνεσθαι* ὡς ἀλλαγῆς, διαδικασίας τῆς παραγωγῆς ὅλων τῶν φαινομένων: *δι' ἀλλήλων δὲ θέοντα γίγνεται ἀλλοιωπά*. Στὸν ἴδιο στίχο (21, 14) ἀπαντᾷ τὸ ρῆμα *ἀμείβειν*. Στὸ 21 τίθεται ἡ ἀρχὴ τοῦ *ἐκ τῶν αὐτῶν γίγνεσθαι* τὰ διάφορα. Ἡ φράση αὕτη εἶναι τοῦ Σιμπλικίου (159, 27) καὶ προτάσσεται στὴν ἔκδοση τῶν Diels-Kranz στὸ ἀπόσπασμα 23, ποὺ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς παράδειγμα ἐναργές (Σιμπλικίος) τῆς ἀρχῆς. Γλωσσικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸ 21 (*γίγνεσθαι ἀλλοιωπά*) παρουσιάζει τὸ 23: *μὴ σ' ἀπάτη φρένα καινύτω ἄλλοθεν εἶναι* (τὸ *ἄλλοθεν εἶναι* εἶναι λόγος τῆς πλάνης) καὶ τὸ 26 (3 - 4): *αὐτὰ γάρ ἐστιν ταῦτα*¹⁰⁷, *δι' ἀλλήλων δὲ θέοντα / γίνοντ(αι) ἄνθρωποι τε καὶ ἄλλων ἔθνεα*

104. Γιὰ τὴ συζήτηση καὶ τὴ σχέση τοῦ 71 μὲ τὸ 35 —δραστηριότητες τῆς Φιλίας καὶ παρὸν— βλ. O'Brien 181.

105. Στὸν Ἐμπεδοκλῆ ἀπαντᾷ καὶ τὸ σύνθετο *συγγίγνεσθαι* (22, 8) μὲ τὴν σημασία τῆς ἐνώσεως. Ἐνῶ στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἀπαντᾷ γιὰ τὸ *γίγνεσθαι* ὡς γέννηση τὸ οὐσιαστικὸ *γέννα*. Γιὰ τὸ 22 βλ. O'Brien 305-313.

106. Γιὰ εἰδικώτερη ἐπεξεργασία τοῦ 17 βλ. O'Brien 164 ἐπ.

107. Γιὰ τὴν ἔκφραση βλ. O'Brien 324 (γιὰ τὰ στοιχεῖα σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄλλα ποὺ δὲν εἶναι αὐτὰ τὰ ἴδια, ὡς αὐτὰ ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα).

θηρῶν. Στὸ ἀπόσπασμα 26 γίνεται λόγος γιὰ κύκλο. Στὸν πρῶτο στίχο ἀπαντᾷ ἡ ἔκφραση περιπλομένοιο κύκλοιο, στὸν τελευταῖο κατὰ κύκλον. Ἐδῶ ἐπίσης συναντοῦμε καὶ ὄρους τῆς δομῆς τοῦ γίγνεσθαι: δι' ἀλλήλων θέοντα, ἀλλάσσοντα, διαμπερές. Ἀντίθετα τοῦ γίγνεσθαι ὡς γέννησης εἶναι στὸ 26 οἱ ἐκφράσεις: ἔμπεδος αἰών, αἰὲν ἔασιν. Τρεῖς ἐξ ἄλλου εἶναι ἐδῶ οἱ τρόποι ἐκφορᾶς τοῦ γίγνεσθαι: γίνομαι τι (ἄνθρωποι - θῆρες 4), ὑπένερχε γένηται 7, τῇ μὲν γίγνονται 10. Ἡ ἔκφραση ὑπένερχε γίγνεσθαι συζητεῖται ἀπὸ τὸν O'Brien¹⁰⁸ καὶ τὸ ἀπόσπασμα 7 ἐρμηνεύεται μὲ τὸ 17¹⁰⁹.

Τὴν ἀνθρωπολογικὴ χρήση τοῦ γίγνεσθαι συναντοῦμε στὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 26, στὸ ἀπόσπασμα 124 τῶν Καθαρμῶν: ὁ ὄρος ἐκγίγνεσθαι ἀποδίδει τὴν προέλευση τῶν ἀνθρώπων. Δεύτερη φορά, στὸ ἀπόσπασμα 127¹¹⁰ τὸ γίγνεσθαι ἀφορᾷ τὴ μετοίκησιν τὴν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἀναφέρεται στὴ δοξογραφικὴ πηγὴ, σὲ ζῶα καὶ φυτὰ. Συσχετικὸ τοῦ γίγνεσθαι στὴν ἀνθρωπολογικὴ του θεώρηση εἶναι τὸ γένεσις, μὲ ἀντίθετό του, στὸν Ἐμπεδοκλῆ μόνο, τὸν ὄρο ἀπόλειψις (B 17) καὶ μὲ ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ —γιὰ τὶς δυὸ ἔννοιες— τὸν ὄρο δοιή¹¹¹.

Μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ —καὶ τὴ σύζευξη τοῦ γίγνεσθαι στὸ εἶναι ὡς προϋπόθεση ὑπαρκτικῆς σημασίας— συνδέει τὸν Ἀναξαγόρα ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ προτείνει τὴν ἔκφραση εἶναι ἀντὶ τοῦ ὁμοῦ πᾶν, προκειμένου ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀφετηριακὴ γραμμὴ τοῦ Κλαζομένιου: Ἐξ ὄντος γίγνεται πάντα,

108. Empedocles 320-321. Ὁ Bollack μεταφράζει: *ils s'abiment dans le tout*. Ὁ Zafiropulo: *être soumis* (cf. 132). Ὁ Diels: *unterliegen*. Ὁ Bignone μὲ τὸ στ. 7: *finhè dopo essersi accresciuti nell'unità del tutto, ancora s'inabissino* καὶ σχολιάζει τὸ ὑπένερχε γένηται ὡς *si hatta del ritorno dallo sfero allo stadio della dissoluzione degli elementi* (Empedocle 1963, 421). Ὁ O'Brien μεταφράζει *become be low*, i.e. *they are defeated by Love* καὶ συζητεῖ τὶς ἀπόψεις τῶν Diels, Mullach, Bignone καὶ ἄλλων. Κυρίως τὴν ἀντίθετη στὴ δική του ἄποψη τοῦ Bignone (Empedocle 552): *He explains ὑπένερχε γένηται of the defeat of the elements by Strife*. Ὁ O'Brien ὑποστηρίζει ὅτι *it is difficult to explain "defeat" as the defeat of the elements at the hands of Strife* καὶ συνεχίζει δείχνοντας ὅτι τὰ στοιχεῖα, ὅταν εἶναι χωριστὰ, «αὐξάνουν» καὶ ἔτσι πιθανώτατα «κρατοῦν». *The elements are mere likely defeated when they "perish into one another" and so are mingled by Love*.

109. Ὁ.π. 323-324.

110. Βλ. καὶ Günter Zuntz, *Persephone*, Oxford 1971, 232 ἐπ.

111. Τὸ γένεσις δὲν ὑπάρχει στὸν Ἡσίοδο (βλ. Van der Ben 201). Ἀπαντᾷ στὸν Παρμενίδη 8 21, 27. Προκειμένου γιὰ τὴ γένεση, ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ ἄποψη, ὁ Ἐμπεδοκλῆς χρησιμοποιεῖ καὶ τὰ ρήματα φύεσθαι (61), ἐξανατέλλειν (61, 62) καὶ γιὰ μέρη τῆς σωματικότητος τὸ ρ. βλαστάνειν (57). Τὸ σύνθετο ἐκγίγνεσθαι (ποὺ ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ξενοφάνη B 33 καὶ στὸν Παρμενίδη 10, 3, μὲ ἀνθρωπολογικὴ στὸν πρῶτο καὶ κοσμολογικὴ στὸν δεύτερο σημασία) ὑπάρχει στὸ 59, 3 κι ἔχει τὴ σημασία τοῦ ξεπηδῶ/παράγομαι. Γιὰ τὴ συζήτηση ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου ἄλλα (μέλη/ἄνθρωποι ἢ ἄλλα δημιουργήματα) βλ. Bignone, *Empedocle* 574-6, O'Brien 235-6.

δυνάμει μέντοι ὄντος, ἐκ μὴ ὄντος δὲ ἐνεργεία καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ Ἀναξαγόρου ἐν (βέλτιον γὰρ ἢ ὁμοῦ πάντα) καὶ Ἐμπεδοκλέους τὸ μείγμα καὶ Ἀναξιμάνδρου (Μτφ. Α 2, 1069 b 19).

Ἡ παρουσία ἢ ἴδια τοῦ γίνεσθαι στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Κλαζομένιου εἶναι τόσο ἀσήμαντη ὅσο σημαντική εἶναι ἀπὸ ἐννοιολογικὴ ἄποψη ἢ ἀπόρριψή του, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸν παρμενιδισμό¹¹² τοῦ Ἀναξαγόρα: ἓνα σκέλος τοῦ παρμενιδισμού αὐτοῦ εἶναι ὅτι τίποτε δὲ γίνεται ἀπὸ τὸ τίποτε ἢ δὲν μπορεῖ νὰ φθαρῇ σὲ τίποτε (αὐτὴ ἡ ἰδέα ὑπάρχει καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ) καὶ ἄλλο ἡ ἰδέα ὅτι ὅλα ἦταν (ἀντὶ τοῦ παρμενιδικοῦ εἶναι) μέσα σ' ὅλα.

Στὸ ἀπόσπασμα 17, ἀληθινὴ σύνοψη ὅλης τῆς θεωρίας¹¹³, ὑπάρχει κατηγορηματικὰ διατυπωμένη ἡ ἀναξαγόρεια θέση: τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουν οἱ Ἕλληνες· οὐδὲν γὰρ χοῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπὸ ἐόντων χρημάτων συμμίσγεται τε καὶ διακρίνεται· καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖες τό τε γίνεσθαι συμμίσγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀντιμετωπίζει καὶ τὴν ὀνομασία τῆς ἐννοίας· ἐπιτίθεται στὸ νομίζειν ὅχι μόνο ὡς ἐκφραστικὸ τῆς δόξας, ἀλλὰ ὡς δηλωτικό, ὅπως λέει ὁ Lanza μεταφέροντας τὴ σκέψη τοῦ Calogero, ποὺ παραλληλίζει τὸ 17 μὲ τὸ ἐμπεδοκλικὸ 8, 4, τῆς *intrinseca unita di essere e di essere pensato, caratteristica di tutto il pensiero creativo*¹¹⁴. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀντικαθιστᾷ ρητὰ —σαφῶς παραδίδει ὁ Σιμπλίκιος (Φυσ. 163, 18)¹¹⁵— ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν τὸ γίνεσθαι καὶ τὸ ἀντίθετό του ἀπόλλυσθαι μὲ τὰ ὀνόματα συμμίσγεσθαι / διακρίνεσθαι καὶ ὑποστηρίζει τὴν ὀρθὴ ἰδέα τῆς δημιουργίας ὡς μίξης καὶ διαφοροποίησης¹¹⁶ ποὺ συντελεῖται πάνω στὸ εἶναι τῶν πραγμάτων. Ἐτσι στὴ διατύπωση τῆς θεωρίας τὴ διπολία γίνεται / ἀπόλλυται ἀρνεῖται (οὐδὲν χοῆμα, ἀλλὰ) τὸ εἶναι (ἀπὸ ἐόντων χρημάτων) καὶ ἀντικαθιστᾷ τὸ ζεῦγος τῶν ἀντιθέτων συμμίσγεσθαι / διακρίνεσθαι.

Ἡ ἀρχὴ ὅτι οὐδὲ γίνεται οὐδὲ φθείρεται τι τῶν ὁμοιομερῶν, ἀλλ' αἰεὶ τὰ αὐτὰ ἐστὶ¹¹⁷ προτάσσεται ὡς σχόλιο στὰ λεγόμενα τοῦ Ἀναξαγόρα (B 5) γιὰ τὸ μίγμα καὶ τὰ ὁμοιομερῆ¹¹⁸. Ὁ ὅρος γίνεσθαι ὑπάρχει στὸ ἀπόσπασμα 6

112. Γιὰ τὴ βιβλιογραφία ὡς πρὸς τὴ σχέση μὲ τὸν Παρμενίδη βλ. D. Lanza, *Anaxagorea*, 239, σχόλια στὸ B 17 (Schaubach, Kinkel, Jaeger κ.ἄ.).

113. Πρβλ. J. Zafiropulo, *Anaxagore de Clazomène*, Belles Lettres 1948, 371. Lanza, *Anaxagora 239: Il brano è stato assunto da parecchi critici moderni come punto di partenza per l'interpretazione di A., da Zeller 1208 A Calogero Log. An. 449*.

114. Lanza 239, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

115. Πρβλ. A 52 (Ἀριστ. Φυσ. A 4, 187 a 30).

116. Βλ. Zafiropulo 362-3, 371, 374.

117. Σιμπλίκιος 156, 9.

118. Πρβλ. Ἀριστ. Μτφ. A 3, 984 a 11, ἐπίσης 59 a 49, Φυσ. A 4, 187 a 26. Ὁ Σιμπλίκιος (Φυσ. 27, 2) παρατηρεῖ γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα: πάντα γὰρ τὰ ὁμοιο-

(5), όπου ο φιλόσοφος αρνείται τη χωριστή ύπαρξη για το ελάχιστο: *ὅτε τουλάχιστον μὴ ἔστιν εἶναι, οὐκ ἂν δύναίτο χωρισθῆναι, οὐδ' ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ γενέσθαι, ἀλλ' ὅπωςπερ ἀρχὴν εἶναι καὶ νῦν πάντα ὁμοῦ*. Στο απόσπασμα, πού δὲν νοεῖται δίχως τὸ ἐφ' ἑαυτοῦ —ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸ 10 τοῦ Ἀναξαγόρα τὸ γίγνεσθαι δὲν νοεῖται δίχως τὴν πρόθεση ἐκ—τὸ εἶναι ἔχει παρεμφερῆ μὲ τὸ γίγνεσθαι σημασία: γίνομαι σημαίνει ἐδῶ εἶμαι γιὰ μένα, ὑπάρχω χωριστά· ὁ ὅρος φανερώνει τὴν ἰδέα τῆς ἀπομόνωσης (ὡς χωρισμοῦ) τὴν πράξη τῆς ὁποίας δηλώνει τὸ *χωρισθῆναι*, πού ἀπαντᾷ στὸ ἴδιο απόσπασμα. Ἡ ἔκφραση ἐφ' ἑαυτοῦ γενέσθαι ἀποδίδει τὴν κατάσταση αὐτοῦ πού ἔρχεται στὸ εἶναι ἀπὸ μόνο του.

Στὸ απόσπασμα 10 τὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀναίρεση τῆς γέννησης τῶν κοσμικῶν ὄντων (ἰδέα πού ἀντικαθιστᾷ ἡ διάκρισή τους) ἀντλεῖται ἀπὸ τὴ φυσιολογία¹¹⁹ καὶ ἀφορᾷ τὴ μίξη καὶ τὴ διάκριση μέσα στὴν ἴδια γονή. Κατὰ τὸ σχολιαστή ὁ Ἀναξαγόρας παλαιὸν εὐρὼν δόγμα ἀναιρεῖ τὴ γέννηση ὡς δημιουργία ἀπὸ τὸ μὴ ὄν: *ὅτι οὐδὲν ἐκ μηδαμῆ, ἀπὸ κάτι πού δὲν εἶναι τὸ δημιουργούμενο, δίνοντας τὴ θέση τῆς στὴν ἔννοια τῆς διάκρισης (διακρίνεσθαι)*. Ὁ λόγος εἶναι ἐρωτηματικός: *πῶς γὰρ ἂν ἐκ μὴ τριχὸς γένοιτο θρῖξ καὶ σὰρξ ἐκ μὴ σαρκός*;

Στὰ ἀποσπάσματα 15, 16, 18 τέλος, όπου πρόκειται γιὰ τὴν κοσμολογική διαδικασία¹²⁰, τὴν ἐλξή τοῦ ὁμοίου ἀπὸ τὸ ὁμοιο καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν κοσμικῶν ὄντων, δὲν ἀπαντᾷ ὁ ὅρος γίγνεσθαι.

5. Λεύκιππος, Φιλόλαος

Ὁ Λεύκιππος θεωρεῖ ἀδιάλειπτο τὸ γίγνεσθαι στὰ ὄντα, ὡς γένεση καὶ μεταβολή —σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Συμπλικίου¹²¹— καὶ τοῦτο ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Παρμενίδη καὶ Ξενοφάνη.

Στὴ μοναδική φράση πού σώζεται (Ἀέτ. 1 25, 4, D.-K. B 2)¹²² *οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης*, ἡ ἔννοια τοῦ γίγνεσθαι ἀπαντᾷ μὲ τὴ σημασία τοῦ προκύπτω, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἰδέα

μερῇ, οἷον ὕδωρ ἢ πῦρ ἢ χρυσόν, ἀγέννητα μὲν εἶναι καὶ ἀφθαρτα, φαίνεσθαι δὲ γινόμενα καὶ ἀπολλύμενα συγκρίσει καὶ διακρίσει μόνον... ἐν τῇ διακρίσει τοῦ ἀπείρου τὰ συγγενῇ φέρεσθαι πρὸς ἄλληλα, καὶ ὅτι μὲν ἐν τῷ παντὶ χρυσὸς ἦν, γίνεσθαι χρυσόν, ὅτι δὲ γῆ, γῆν' ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, ὡς οὐ γινομένων ἀλλ' ἐνυπαρχόντων πρότερον. τῆς δὲ κινήσεως καὶ τῆς γενέσεως αἷτιον ἐπέστησε τὸν νοῦν ὁ Ἀναξαγόρας, ὑφ' οὗ διακρινόμενα τοὺς τε κόσμους καὶ τῶν ἄλλων φύσιν ἐγέννησαν.

119. Πρβλ. Lanza 219.

120. Βλ. ὁ.π. 236, 238, 18. Στις μαρτυρίες γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Ἀναξαγόρα ὑπάρχει ἐκπροσώπηση τοῦ γίγνεσθαι π.χ. 59 A 1, 9 στ. 4, 59 A 41, 64.

121. Φυσ. 28, 4, D.-K. 67 A 8. Πρβλ. 67 A 10.

122. Στὴ δοξογραφία ὑπάρχει ποικίλη ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τοῦ γίγνεσθαι ὡς γενετικής διαδικασίας, 67 A 1, 7, 9, 14, 15, 24.

τῆς αἰτιότητος, μιὰ φορά στὴν ἀρνητικὴ ἐπιρρηματικὴ συμπλοκὴ: οὐδὲν μάτην γίγνεσθαι· νοεῖται ἔτσι ἡ θετικὴ τοῦ συμπλοκὴ μὲ τοὺς ὅρους: λόγος / ἀνάγκη σὲ διπλῇ προθετικῇ ἐκφορᾷ: γίγνεσθαι ἐκ/γίγνεσθαι ὑπό.

Στὸν Φιλόλαο ἔχομε δυὸ παρουσίες τοῦ γίγνεσθαι στὸ ἀπόσπασμα 6 (6 καὶ 11). Ὁ ὅρος ἐδῶ ἔχει: α) τὴ σημασίᾳ τοῦ γίνομαι κάτι καὶ ἡ ἀναφορά τοῦ εἶναι γνωστικὴ (γιγνωσκόμενον γενέσθαι)· β) τὴ σημασίᾳ τοῦ πραγματοποιοῦμαι (ἄδε τρόπῳ ἐγένετο). Στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα (στ. 11) ἀπαντᾷ καὶ ὁ σύνθετος ὅρος ἐπιγίγνεσθαι, ποὺ σημαίνει ἐπακολουθεῖ¹²³. Κοσμολογικὴ σημασία ἔχουν καὶ τὰ ρήματα: ἀρμόττεσθαι, συνιστάναι, συναρμόττεσθαι, κοσμεῖσθαι¹²⁴. Ἡ παρουσία τοῦ ἀρμόττεσθαι διασφαλίζει γιὰ τὸν ὅρο κόσμος, ποὺ ἀπαντᾷ στὸ ἀπόσπασμα 1 δυὸ φορές μετὰ τὸν ὅρο φύσις, τὴ σημασίᾳ τῆς τάξης τοῦ κόσμου, ὅπως στὸν Ἡράκλειτο (30, 1) ἡ παρουσία τοῦ ὅρου μέτρα ἀποκαλύπτει τὸ νόημα τοῦ κόσμου ὡς τάξης τῶν κοσμικῶν πραγμάτων.

6. Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης.

Μὲ τὸ Διογένη τὸν Ἀπολλωνιάτη —τὸν ὁμόχρονο τοῦ Ἀναξαγόρα (64 A 1), τὸν ὁποῖο, ὅπως καὶ τὸν Λεύκιππο¹²⁵, ὁ Διογένης ἀκολουθεῖ (64 A 5)— καὶ τὴν τελολογικὴ θεωρία του γιὰ τὸν κόσμον, κλείνει ἡ ὀρθολογικὴ περίοδος τῆς ἐλληνικῆς δημιουργίας — ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν πυθαγορικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου μέσω τῶν ἀριθμῶν¹²⁶ — καὶ ἐπαναυπὸστηρίζεται ἡ πρώτη προσωκρατικὴ, εἰδικὰ ἡ ὀρθόδοξη ἰωνικὴ κοσμοαντίληψη γιὰ τὴν ἐνιαία γεννητικὴ ἀρχὴ τῶν ὄντων¹²⁷.

Καὶ στὴν κοσμοποίηση, ποὺ δέχεται ὁ Διογένης, τὸ γίγνεσθαι, ὡς φιλοσοφικὴ θέση, ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὶς δυὸ φάσεις του, τῆς γέννησης τοῦ ὄντος καὶ τῆς κατάληξής του¹²⁸. Στὴ δυναμικὴ μονιστικὴ κοσμοθεώρηση τοῦ Ἀπολλωνιάτη ἡ ἔννοια τοῦ γίγνεσθαι φωτίζεται μὲ ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἑτεροιοῦσθαι καὶ στὴν ἔννοια τοῦ μεταπίπτειν πολλαχῶς, ὅπως δηλώνεται στὸ ἀπόσπασμα 2, ὅπου

123. Πρβλ. Ἐμπεδοκλῆς 17, 30, Δημόκριτος 11, 8.

124. Ὁ ὅρος ἀναφύειν (ξεφύτρωμα) ἀνήκει στὴ φυσιολογία καὶ ἀπαντᾷ στὸ ἀπόσπασμα 13. Τὸ ρ. ἀναφύειν δὲν ἀντιπροσωπεύεται στὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἐξετάζομε· ἡ καταγραφή του στὸν Index τοῦ Diels στὴν πραγματικότητα θά ἔπρεπε νὰ παραλειφθῇ, γιατί ὁ ὅρος ἀνήκει στὶς μαρτυρίες (Δημόκριτος, D.-K. 135, 23).

125. Πρβλ. Zafiropulo, *Diogene d'Apollonie* Belles Lettres 1956, 159.

126. Ὁχι βέβαια στὴν πλουραλιστικὴ τοῦ κοσμοθεώρησης.

127. τὸν ἀέρα . . . γεννητικὸν εἶναι τῶν κόσμων (64 A 1). Πρβλ. Σιμπλίκιος 151, 20 64 A 4, καὶ 6. Βλ. καὶ Κ. Μιχαηλίδης, *Ἀρχαῖκοι φιλόσοφοι*, Λευκωσία 1971, 110, Angel Cappelletti, *Diogenes de Apollonia*, Universidad del Zulia 1974, 9-10, 47, 22 (ὅπου ἀναφορὰ στὸ ἀπ. 1 τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ 30 τοῦ Ἡρακλείτου), 26, 31.

128. Πρβλ. 64 A 1, 5.

καὶ ἡ διπολία ἓνα/πολλά: (εἰ)... μὴ τὸ αὐτὸ ἐὼν μετέπιπτε πολλαχῶς καὶ ἑτεροιοῦτο, οὐδαμῇ οὔτε μίσγεσθαι ἀλλήλοις ἡδύνατο, οὔτε ὠφέλησις τῷ ἑτέρῳ [γενέσθαι ἀπὸ τοῦ ἑτέρου]¹²⁹ οὔτε βλάβη, οὐδ' ἂν οὔτε φυτὸν ἐκ τῆς γῆς φῦναι οὔτε ζῶον οὔτε ἄλλο γενέσθαι οὐδέν, εἰμὴ οὕτω συνίστατο ὥστε ταῦτ' εἶναι. ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἑτεροιοῦμενα ἄλλοτε ἄλλοῖα γίνεται καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἀναχωρεῖν. Ἡ ἐνότητα νοεῖται ὡς μεταβολὴ ἀπὸ τοῦ ἴδιου, ἀλλοίωση (πάντα τὰ ὄντα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἑτεροιοῦσθαι) καὶ ἐπιστροφή στὸ ἴδιο¹³⁰.

Ἀπὸ τίς ἐπτὰ φορές ποὺ ἀπαντᾷ ὁ ὅρος στὸν Διογένη οἱ τρεῖς ἀνήκουν στὸ ἀπόσπασμα 2· ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν κοσμολογικὴ σκέψη τοῦ Ἀπολλωνιάτη, ὅπως φανερώνεται καὶ μὲ τὴ συμπαρουσία τοῦ ὅρου κόσμος, ποὺ κι ἐδῶ σημαίνει τὴν τάξη τῶν κοσμικῶν πραγμάτων¹³¹. Τὸ γίγνεσθαι στὴν ἀπλὴ του ρηματικὴ ἐκφορὰ, σημαίνει προέρχομαι/γεννιέμαι (10). Ἀντίθετη στὴ γενετικὴ σημασία ἔχει στὸν Διογένη τὸ ἀπολείπειν (ἀπ. 7). Σὲ διαπλοκὲς ὁ ὅρος σημαίνει ὅ,τι οἱ προσδιορισμοὶ του, ὅπως: ὅ,τι καὶ τὸ ἑτεροιοῦσθαι: ἄλλοῖα γίγνεσθαι (12-13), β) ὅ,τι τὰ οὐσιαστικὰ ὠφέλησις / βλάβη (ἀποβαίνω, βγαίνω σὲ καλὸ/κακὸ (9). Στὰ ἀποσπάσματα 5 καὶ 6, ποὺ ἀποδίδουν μὲ τὴ σειρὰ σκέψεις κοσμολογίας καὶ φυσιολογίας, τὸ γίγνεσθαι συντάσσεται μὲ κατηγορήματα καὶ σημαίνει ὅ,τι τὸ νεοελληνικὸ γίνομαι κάτι: ὅμοιον / αὐτὸ (5, 18 καὶ 19· τίποτα ἀνάμεσα στὰ διαφοροποιημένα πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀκριβὲς ὅμοιο μὲ ἄλλο πρᾶγμα, δίχως νὰ γίνῃ προηγούμενα αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα), λεπτότεροι (γιὰ τίς φλέβες, 6, 46), λεπτόν, θερμόν, ἀφρωδές (γιὰ τὸ αἷμα 6, 50).

7. Δημόκριτος.

Στὸν Δημόκριτο, ποὺ χαρακτηρίζεται φυσιολογώτατος καὶ τῶν ἱστορουμένων οὐδενὸς ἦττον πολυπράγμων¹³², ἔχομε ὑπερεπάρκεια στὴ νοηματικὴ ἀντιπροσώπευση τοῦ γίγνεσθαι¹³³. Ὑπάρχει ἐδῶ ποικίλη σχέση τοῦ γίγνεσθαι στὰ ἐπίπεδα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Στὴ δεύτερη μάλιστα περίπτωση περίσσεια εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ὅρου μὲ ἠθικὸ περιεχόμενο. ἐνῶ ὑπάρχει καὶ πρώτη χρῆση του σὲ εἰδικὴ περίπτωση (μοναδικὴ γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζομε), κριτικῆς τῆς τέχνης. Μιὰ σχηματικὴ ἐννοιολογικὴ

129. Diels σύμφωνα μὲ τὸν Schorn.

130. Πρβλ. Σιμπλίκιος Φυσ. 25: ἐξ οὗ (τοῦ ἀέρος) πυκνουμένου καὶ μανουμένου καὶ μεταβάλλοντος τοῖς πάθεσι τὴν τῶν ἄλλων γίνεσθαι μορφήν. Καὶ 153, 17: θαυμαστὸν δὲ ὅτι, κατὰ ἑτεροίωσιν τὴν ἀπ' αὐτοῦ λέγων τὰ ἄλλα γίνεσθαι, αἰδίων ὁμως αὐτὸ φησι...

131. Diels: Weltordnung. Πρβλ. Zafiropulo, *Diogène d'Apollonie* 194.

132. B 144.

133. Βλ. καὶ P. Natorp, *Die Ethika des Demokritos*, Ἀνάτυπ. New York 1970, Wortregister zu den Fragmenten 37.

ἀπογραφή τοῦ γίνεσθαι στὴ δημοκρίτεια σκέψη θὰ ἔδινε τὰ ἀκόλουθα:

Ἐπίπεδο τοῦ κόσμου¹³⁴: γένεση τοῦ κόσμου σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς προσέγγισης τοῦ ὁμοίου ἀπὸ τὸ ὅμοιο. Δημοκρίτειες φάσεις τῆς κοσμογένεσης: μὲ τὴν παρουσία ἀτόμων καὶ κενοῦ συμπεραίνεται ἡ κίνηση τῶν ἀτόμων, δίχως νὰ φαίνεται νὰ ζητοῦνται τὰ αἷτια· ἡ ἀναγκαστικὴ καὶ τυχαία σύγκρουση τῶν ἀτόμων καὶ ἡ συμπλοκὴ τους εἶναι τὸ γίνεσθαι ὡς διαμόρφωση τοῦ κόσμου· ἀκολουθεῖ ἡ ἀντίστροφη διαδικασία ἀπογένεσης.

α) Γένεση στὴν ψυχὴ τῆς εὐθυμίας ἀπὸ τὴ συμμετρία. Γίνεσθαι ἠθικό, πὺ εἶναι κατόρθωμα τῆς ὑπευθυνότητος τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου ἡ πράξη συμφωνεῖ μὲ τὸ δυνατό καὶ φυσικό.

β) Γένεση τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη.

γ) Γένεση τῆς τέχνης μὲ τὴ μίμηση τῶν ζώων, δηλαδὴ ἀπομίμηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπου (Βιολογία, ἄλλες εἰδικὲς ἐπιστῆμες ἢ κλάδοι τῆς Φιλοσοφίας ἐκτὸς τῆς Ἠθικῆς): Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τῆς μαρτυρίας Α 135 (58), πὺ ἀναφέρεται στὴ φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅπου ὑπάρχει ἓνα δημοκρίτειο γίνεσθαι γιὰ τὴ γέννηση τῆς φρόνησης, στὴ φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου ἀνήκει καὶ τὸ ἀπόσπασμα 127, ὅπου τὸ γίνεσθαι συντάσσεται μὲ δοτικὴ κι ἔχει τὴ σημασία τοῦ συμβαίνω. Στὴ φυσιολογία ἀλλὰ μὲ ἀπόκλιση στὴν ἠθικὴ ἀνθρωπολογία ἀνήκει τὸ ἀπόσπασμα 277, ὅπου τὸ γίνεσθαι στὴ συνάφειά του μὲ τὸ κατηγόρημα ὅς προσεγγίζει νοηματικὰ τὸ εἶναι: ἀνάγκη ὅς ἂν γένηται, τοῦτω χρῆσθαι: γίγνομαι ὅς σημαίνει εἶμαι ἔχοντας τὰ γνωρίσματα ἀπὸ τὴ γέννησή μου, εἶμαι ὅπως γεννιέμαι. Στὸ 278, 5 τὸ γίνεσθαι σημαίνει ἀπλᾶ ἔχω γεννηθῆ.

Στὸν ἄνθρωπο, καὶ εἰδικὰ στὴ μάθηση, ὅχι ἠθικὰ —ὅπως στὸ 169— ἀλλὰ μὲ βιολογικὴ σημασία, ἀναφέρεται τὸ ἀπόσπασμα 154: ὁ ἄνθρωπος συνδέεται μὲ τὰ ζῶα, μὲ τὴ μίμηση τῆς τέχνης τους πὺ εἶναι καὶ ἡ μάθηση τῶν τεχνῶν ὑφαντικῆς, οἰκοδομίας, ὠδικῆς. Τὸ γίνεσθαι, πὺ σημειώνει ἐδῶ μιὰ μετοχικὴ παρουσία (μαθητάς... γεγονότας ἡμᾶς), συνδέεται μὲ οὐσιαστικὸ ὡς κατηγόρημα καὶ σημαίνει γίνομαι κάτι. Τὸ ἀπόσπασμα ἀνήκει στὴ βιολογία τοῦ Δημοκρίτου, σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεση τῶν Federico Enriques καὶ Manlio Mazzioti¹³⁵, ἀνήκει ὅμως κιόλας στὴ Φιλοσοφία τοῦ Πολιτισμοῦ, ὅπως καὶ τὸ 144, πὺ περιέχει μιὰ δημοκρίτεια κριτικὴ τῆς τέχνης. Στὸ ἀπόσπασμα 144, ὅπου προτάσσεται ἡ μαρτυρία τοῦ Φιλόδημου γιὰ τὸ σύνθετο πνεῦμα τοῦ Δημοκρίτου, τὸ γίνεσθαι ἀφορᾷ τὴ γένεση τῆς μουσικῆς, τὴν πηγὴ ἢ τὴν αἷτία της: αὐτὴ γιὰ τὸν Δημόκριτο δὲν εἶναι

134. Ὅχι σὲ ἀπόσπασμα, ἀλλὰ σὲ μαρτυρία ἔχομε μιὰ μοναδικὴ κοσμολογικὴ παρουσία τοῦ γίνεσθαι: στὸ Α 99 α ὑπάρχει ἓνα γίνεσθαι μὲ τὴ σημασία τοῦ γεννιέμαι.

135. *Le dottrine di Democrito d'Abdera*, Bologna 1948, 256.

ή ανάγκη ἀλλὰ ἡ πολυτέλεια: μὴ... τ' ἀναγκαῖον, ἀλλ' ἐκ τοῦ περιεῦντος ἤδη γενέσθαι.

Γέφυρα ἀνάμεσα στὴν ἀνθρωπολογία ὡς ἐποπτεία τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ στὴ φαινομενολογία τῆς ἠθικῆς ἀποτελεῖ τὸ ἀπόσπασμα 288, ὅπου τὸ γίγνεσθαι σημαίνει συμβαίνει νὰ ὑπάρχη: οἶκος, βίος καὶ σκῆνος συστοιχοῦνται μὲ τὴν ἔκφραση νόσος γίνεται· ἰσόμετρη ἢ βλάβη κι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ ὑπάρχει στὸ σῶμα, στὴν ἀτομικὴ ζωὴ, στὴν οἰκογένεια.

Τὸ γίγνεσθαι στὴν ἠθικὴ ἀνθρωπολογία: σὲ ἀποσπάσματα μὲ ἠθικὴ σημασία τὸ γίγνεσθαι ἀριθμεῖ στὸν Δημόκριτο πολλὲς καὶ ποικίλες παρουσίες. Ἀπὸ ἄποψη φιλοσοφικὴ εἶναι πυρηνικὴ ἐδῶ ἡ ἰδέα τῆς δραστηκῆς, αὐτοσυνειδήτης παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἠθικὴ ζωὴ. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ ἀπόσπασμα εἶναι τὸ 191: ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμὴ γίνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίῃ· τὰ δ' ἐλλείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσιας ἐμποιεῖν τῇ ψυχῇ. Μὲ ἀπλῆ, ἀπρόθετη, ἐνεστωτικὴ παρουσία τοῦ γίγνεσθαι ἐκφράζεται τὸ σύνηθες στὸν κανόνα τῆς εὐθυμίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μετριότητος τῆς ἀπόλαυσης καὶ τῆς συμμετρίας στὸν τρόπο ζωῆς· ἔτσι ὁ Δημόκριτος, ποὺ τὴν ψυχὴ¹³⁶ θεωρεῖ οἰκητήριον δαίμονος (171), ἀναθέτει στὸν ἄνθρωπο τὸ ἔργο τῆς εὐτυχίας του.

α) Μὲ τὴν πρόθεση ἐκ τοῦ γίγνεσθαι δηλώνει προέλευση καὶ ἀπαντᾷ: στὸ ἀπόσπασμα 2 (γίγνεσθαι ἐκ / γεννιέμαι ἀπὸ), στὸ 178 (ὅπου ἐνοχοποιεῖται ἡ ἐπιπόλαιη ἀνατροφή ὡς γενετικὴ τῶν ἡδονῶν —τίκτει τὰς ἡδονὰς— ποὺ εἶναι πηγὴ τῆς διαφθορᾶς —ἐξ ὧν τῶν ἡδονῶν / ἡ κακότης γίνεται), ἐνῶ στὸ 179 μὲ τὴν ἴδια πρόθεση ἐκ + γενικὴ καὶ τὸ ἐπίρρημα μάλα ὁ ὅρος χρησιμοποιοῦται γιὰ νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἐνέργεια τοῦ αὐξάνειν. Στὸ 194, ὅπου τὸ γίγνεσθαι συντάσσεται μὲ τὴν πρόθεση ἀπὸ καὶ ἀπαρέμφατο καὶ νοηματικὰ σχετίζεται μὲ τὸ 178, δηλώνεται ὡς πηγὴ τῆς μεγάλης ἀπόλαυσης ἡ θέαση τῶν καλῶν ἔργων. Μὲ τὴν πρόθεση ἀπὸ καὶ δοτικὴ ἀπαντᾷ τὸ γίγνεσθαι στὸ 157 καὶ σημαίνει πάλι προέρχομαι: ὁ λόγος ἐδῶ εἶναι γιὰ τὴν πολιτικὴ τέχνη καὶ τὴ σημασία τῆς ἀγωνιστικῆς συμπεριφορᾶς ὡς μέσων καὶ αἰτίας σπουδαίων ἔργων· τὴν προέλευση δηλώνει καὶ τὸ γίγνεσθαι τοῦ 172 (γίγνεσθαι ἀπὸ τινος), ὅπου ἡ ἔννοια ἄνθρωπος συνδέεται διαλεκτικὰ μὲ τὴν ἰδέα τῆς κοινότητος τῆς προέλευσης τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τὴ σημασία τῆς γνώσης αὐτῆς τῆς κοινότητος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κακοῦ¹³⁷. Προέρχομαι σημαίνει καὶ τὸ ἀπαρεμφατικὸ γίγνεσθαι (ἀπὸ) τοῦ

136. Γιὰ τὴ σχέση μὲ τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸ συσχετισμὸ μὲ τὸν Πλάτωνα βλ. Natorp, ὁ.π. 94.

137. Βέβαια στὴ δημοκρίτεια ἀνθρωπολογία δὲν λείπει ἡ ἀπαισιόδοξη θεώρηση· στὴ σκέψη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κακοῦ οἱ ἔννοιες τοῦ ἀντιθετικοῦ ζευγαριοῦ καλὸ -

ἀπ. 278, 10· μὲ τὸ οὐσιαστικὸν ἐπαύρεσις ποὺ τὸ συνοδεύει, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ νεοελληνικὴ ἔκφραση: βγαίνει κέρδος.

Στὸ ἀπόσπασμα 266 ἀπαντᾷ δυὸ φορές τὸ γίνεσθαι: στὸ 4 μὲ κατηγόρημα + προθ. (γίγνομαι αὐτὸς ἐφ' ἑτέροις) καὶ τὴ σημασία τοῦ δείχνομαι ὁ ἴδιος σὲ διαφορετικὲς περιστάσεις, καὶ στὸ 7 ὡς γίγνομαι ὑπὸ τινα μὲ τὴ σημασία τοῦ περιπίπτω στὴν ἐξουσία κάποιου. Τὸ ἴδιο τὸ ἀπόσπασμα εἶναι πολὺ δύσκολο¹³⁸ νὰ ἐρμηνευθῇ λόγῳ τοῦ κενοῦ ποὺ παρουσιάζει. Ὁ Mullach ἐρμηνεύει: *in praesenti rerum statu fieri non potest, quin magistratus etiam valde boni inique agant... aliis... parentillis ne pareat*. Ὁ Diels θέλει ἀντικείμενο τὸ ἄρχοντας καὶ καταλαβαίνει τὸ ἀπ. ὡς ἔκφραση τῆς ιδέας ὅτι οἱ ἄρχοντες δὲν ταιριάζει νὰ περιπίπτουν σὲ ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους: *Kein Mittel gibt es nach der jetzt bestehenden Verfassungsform zu verhüten, daß sie den Beamten Unrecht tue, selbst wenn sie sehr tüchtig sind. Denn es ziemt sich nicht, daß der Beamte einem andern als sich selbst [verantwortlich sei oder daß der über andere geherrscht hat, übers Jahr?] selbst in die Gewalt anderer gerate*. Ἡ Freeman¹³⁹ δὲν βρίσκει ὅπως ὁ Diels κενό. Θεωρεῖ βασικὴ ιδέα τοῦ ἀποσπάσματος ὅτι ἡ ἐξουσία διαφθείρει: *For it is likely for anyone else (any more) than for oneself, that he will show himself the same way in different circumstances*. Καὶ σὲ ὑποσημείωση: *Power may corrupt even the best. Diels took τοὺς ἄρχοντας as the object of ἀδικεῖν and translated: "There is no means of protecting the magistrates from hurt". He then could make nothing of the next sentence, and was obliged to assume a lacuna*.

Νομίζω ὅτι ἡ ἔκφραση ὁ μὴδὲ ἀδικεῖν συνηγορεῖ γιὰ τὸ ὅτι ὑποκείμενο τοῦ ἀδικεῖν εἶναι τὸ τοὺς ἄρχοντας. Οἱ Mazzioti καὶ Enriques ἐρμηνεύουν: *...I migliori funzionari non siano oggetto di ingiustizie. I magistrato non derrebbe [essere responsabile] se non di fronte a sè stesso [e chi ha esercitato il potere] non dovrebbe, [dopo un anno], essere sottoposto ad altri*.

β) Μὲ κατηγόρημα ἐπίθετο καὶ ἐπίρρημα ἀπαντᾷ τὸ γίνεσθαι στὸ ἀπόσπασμα 51, ὅπου σημαίνει γίνομαι κάτι, λειτουργικὰ ὅμως εἶναι συνώ-

κακὸ ἀντιδιαστέλλονται μεταξύ τους μὲ κριτήριον τὴν ἔννοια τῆς ἐπιδίωξης: αὐτὴ γιὰ τὸ καλὸ εἶναι δυσχερὴς, στὴν περίπτωσι τοῦ κακοῦ ὑπάρχει ἀπρόσκλητη ἢ πραγματοποίηση· τὸ κακὸ ἔρχεται (παραγίνεται) μόνο του (B 108). Γιὰ τὴ συγγένεια μὲ τὴν ἡρακλειτικὴ σκέψη ὡς πρὸς τὸ διαλεκτικὸν χαρακτῆρα τῆς σχέσεως καλοῦ-κακοῦ, βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Δημόκριτος*, Στοχαστής 1974, 257.

138. Τὸ ἀπόσπασμα δὲν περιλαμβάνεται στὰ μελετήματα γιὰ τὴ δημοκρίτεια ἠθικὴ τοῦ H. Langerbeck, *Doxis Epirhysmie*, Weidmann (ἀνάτ. 1967). Ὁ Natorp τὸ ἀναφέρει στὸ συσχετισμὸ μὲ τὸν Πλάτωνα, κεφ. 8, 175. Πρβλ. 184.

139. *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers*, 115-116.

νυμο με τὸ εἶναι (ἰσχυρότερος πολλαχῇ γίνεται). Στὸ ἀπόσπασμα 181 ὁ ἐνεστωτικὸς τύπος τοῦ γίγνεσθαι στὴν ὀριστική βεβαιώνει τὴν ιδέα τῆς ἐπίτευξης τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς εὐθύτητας με μέσα τῇ σύνεση καὶ τῇ γνώσῃ. Ἰδια εἶναι ἡ παρουσία τοῦ γίγνεσθαι στὸ 241, ὅπου τὸ ρῆμα συντάσσεται με δοτική τοῦ μέσου καὶ ἐπίθετο (ὁ λόγος γιὰ τὴν αὐτοοικείωση στὸν πόνο καὶ ἔτσι τὸ μετριασμό του)¹⁴⁰. Στὸ 242 ἀπαντᾷ ὁ πληθυντικὸς ἐνεστωτικὸς τύπος γίνονται με ἄμεση ἀναφορὰ στὴν ποιότητα τοῦ ὄντος ἀνθρώπου ὅπως καὶ στὸ 181, ἐδῶ ὅμως τὸ μέσο τῆς ἐπίτευξης τῆς ἀγαθότητας δηλώνεται ἐμφαντικὰ με προθετική σύνταξη καὶ ἀντιδιαστολή: ἐξ ἀσκήσιος ἢ ἀπὸ φύσιος (πλέονες ἐξ...).

Στὸ ἀπόσπασμα 254 ὑπάρχει ὁ ἴδιος με τὸ 242 τρόπος παρουσίας τοῦ γίγνεσθαι: οἱ κακοὶ / ἀνακηδέες γίνονται. Κι ἐδῶ ὁ λόγος δομεῖται πάνω σὲ ἀντιθέσεις: ἀνάξιοι ἐόντες / ἐς τὰς τιμὰς ἴωσι, με ἀποτελέσματα τὰ: ἀνακηδέες γίγνεσθαι / ἀφροσύνης - θράσεος πίμπλασθαι. Καὶ στὸ 279 ὁ ἐνεστωτικὸς τύπος τοῦ γίγνεσθαι στὴν ὀριστική συναρτᾶται με τὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Στὸ ἀπόσπασμα 295 περιέχεται μιὰ σημαντική ιδέα γιὰ τὴν ὄντολογική καὶ ἠθική προτεραιότητα τοῦ ὀλοκληρωμένου σὲ σχέση με τὸ ἀγίνωτο καὶ ἀβέβαιο (ὁ γέρον νέος ἐγένετο, ὁ δὲ νέος ἀδὴλον εἰ ἐς γῆρας ἀφίξε-ται· τὸ τέλειον οἶον ἀγαθὸν τοῦ μέλλοντος καὶ ἀδὴλον καὶ κακόν). Πρὶν ἀπὸ τὸν Καρτέσιο καὶ τὴν ὄντολογική του ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ (τὴν ιδέα τῆς ὑπαρκτικότητας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν τελειότητα) στὸν Δημόκριτο καὶ στὸ δικό του ἀνθρώπινο ὄν ἡ τελειότητα καὶ ἡ ὑπαρξὴ συναρτῶνται με τὸ ὀλοκληρωμένο ὄν.

Στὸ ἀπόσπασμα 224 ἔχομε τὸ μετοχικὸ τύπο γινομένη καὶ τὸ ἐπίθετο *ικέλη*, πού με τῇ σύζευξή του στὸ ρῆμα παίρνει ὅλο τὸ νοηματικὸ βάρος ὡς συνώνυμο τοῦ ὡσάν (ὅμοια). Μετοχικὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ γίγνεσθαι καὶ στὸ 193, ὅπου ἐπιτάσσεται ἡ δραστική ἀντιμετώπιση τῆς ἀδικίας, ἀφοῦ προτάχθηκε ἡ ιδέα τῆς πρόληψης ἀπὸ αὐτήν. Ὁ μετοχικὸς τύπος ἀποδίδει τὴν ιδέα τοῦ γεγονότος καὶ παθήματος (τῆς ἀδικίας πού ἡ ἀνοχή της ἐξισώνεται με τὴν ἀναισθησία). Καὶ ἐδῶ δηλαδὴ χρησιμοποιεῖται τὸ γίγνεσθαι γιὰ νὰ φανῇ καὶ μέσα ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς ἀρνητικῆς κατάστασης ἡ σημασία τῆς δράσης γιὰ τὴν ἐπανόρθωσή της. Καὶ στὸ 228, 1 ἔχομε με-

140. Στὸ γίγνεσθαι αὐτὸ τροπολογικὰ ἀντιστοιχεῖ τὸ παρασκευάζουσι τοῦ ἀποσπά-
ματος 240. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἀνάμεσα στὴν ιδέα τῆς κατάστασης, πού ὑπηρετεῖ τὸ γί-
γνεσθαι με τῇ συμπαρουσίᾳ τῶν ὄρων *συνήθεια, συνεχής*, καὶ τῆς ἐνέργειας πού δηλώ-
νεται στὸ 240 με τοὺς ὄρους *παρασκευάζουσι/ἐκούσιοι*. Οὐσιολογική ἐγγύτητα παρου-
σιάζει με τὸ 240 τὸ ἀπόσπασμα 250, ὅπου μάλιστα ὁ ρηματικὸς τύπος, πού στηρίζει
τὴν πρόταση —τὸ κατεργάζεσθαι— νοηματικὰ ταυτίζεται με τὸ γίγνεσθαι (παραγωγή τῶν
μεγάλων ἔργων ἀπὸ τὴν ὁμόνοια).

τοχικὸ τύπο τοῦ γίγνεσθαι: ἐδῶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα *παῖδες - ἀμαθεῖς* γίνε-
νεται φανερό ὅτι ὁ τρόπος τοῦ γίγνεσθαι εἶναι ἡ ἀνάπτυξη (τὸ μέγλωμα
τῶν παιδιῶν). Στὸ ἀπόσπασμα 233 τὸ γίγνεσθαι συντάσσεται μὲ ἐπίθετο
ἀλλὰ εἶναι στὸν τύπο τῆς εὐκτικῆς γιὰ νὰ δηλωθῇ τὸ ἐνδεχόμενο¹⁴¹. Τὴν
ἐννοια τῆς ἀπότομης μεταβολῆς συνυπηρετοῦν τὰ *ὑπερβάλλειν τὸ μέτριον*
ὡς προϋπόθεσή της καὶ καθιστᾷ ἐμφαντικὴ τὸ ζεῦγος τῆς ἀντίθεσης *ἐπι-
τερπέστατα - ἀτερπέστατα*. Κι ἐνῶ στὸ 233 τὸ ὑποκείμενο εἶναι στὸν ἐνικὸ
καὶ εἶναι ἀνώνυμο, στὸν ὑποθετικὸ τρόπο σκέψης, στὸ 234, ὅπου δηλώ-
νεται πάλι μετατροπὴ μὲ τὸν ἐνεστωτικὸν τύπο τοῦ γίγνεσθαι, τὸ ὑποκείμε-
νο παραμένει ἀνώνυμο, ἀλλὰ στὸν πληθυντικόν: καταγγέλλεται ἐδῶ ἡ μετα-
τροπὴ τῆς ἠθικῆς τάξης ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἐμφαντικὰ μὲ τὴν παρουσία
τῶν ὄρων *τάναντία / προδότας*. Στὸ 233 τὸ γίγνεσθαι ἀναφέρεται στὴν
ποιότητα τῆς πράξης καὶ στὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ὀρθοπραξία λόγω
ὑπερβολῆς¹⁴². Καὶ στὸ 234 ὁ λόγος ἀφορᾷ τὸ ὑποκείμενο ποὺ ἀποκλίνει
τὸ ἴδιο —*τάναντία αὐτοὶ πρήσσειν*— καὶ τὸ ἴδιο πληρώνει τὸ ἀντίτιμο
τῆς ἀπόκλισης: ἐνῶ ὁ λόγος εἶναι ἐνεργητικὸς *προδότηι γίνονται*, τὸ νόη-
μα εἶναι παθητικόν: *προδότηι τῆς ὑγείης τῆσαν ἐπιθυμίην*. Κι ἐδῶ τὸ
γίγνεσθαι συνδέεται μὲ τὴν ἰδέα τῆς ὑπευθυνότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τόσο
παλαιὰ (ὀρφικὴ, πλατωνικὴ) καὶ τόσο σύγχρονῃ (ὑπαρξιακὴ, περσοναλιστι-
κὴ) θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ γνώρισμα τῆς δημοκρίτειας ἀνθρω-
πολογίας καὶ ἠθικῆς.

Στὸ ἀπόσπασμα 91 ἔχομε ἓνα γίγνεσθαι προστακτικὸ μὲ ἐπίθετο:
εὐλαβῆς γίνου καὶ ἐργάζου. Δεύτερο προστακτικὸν τύπο τοῦ γίγνεσθαι ἔχο-
με στὸ ἀπόσπασμα 169, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴ γνώση-μάθηση καὶ τὴν κατα-
δίκη τῆς πολυμαθείας (ἰδέα προσφιλεῆς στὴν προσωκρατικὴ σκέψη)¹⁴³. Τὸ
γίγνεσθαι ἐδῶ σημαίνει καταλήγω νὰ εἶμαι. Ἡ ἔκφραση *γίγνεταιί τι τινὶ
βραχὺ ἢ δι' ὀλίγου* τοῦ ἀποσπάσματος 235, 4 μὲ ἰσοδύναμη τὴν: εἶναι σὲ

141. Τὴ θετικὴ ἰδέα ὑπηρετοῦν τὰ κατηγορηματικὰ ἀποσπάσματα 71 καὶ 211, ὅπου
τὸ ρόλο τοῦ γίγνεσθαι κρατοῦν τὰ ρήματα *τίκτειν* καὶ *ποιεῖν*. Γιὰ τὶς ἀναλύσεις βλ. π.χ.
P. Natorp, *Die Ethika des Demokritos*, 1893, ἀνατ. Hildesheim — New York 1970, 107.

142. Συνηθισμένος εἶναι ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος τῆς ἀνάθεσης σὲ ἀφηρημένα οὐ-
σιαστικά, ἢ τῆς ἐνοχοποίησης ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν γιὰ ἓνα εἶδος γίγνεσθαι, δη-
λαδὴ τὸ νὰ καταδείχνη ὁ φιλόσοφος πράξεις καὶ τὶς συνέπειές τους ἐμφαντικώτερα ἀπ'
ὅ,τι μὲ τὴν ἀναφορὰ σὲ προσωπικὰ ὑποκείμενα (π.χ. 182, 196, ὅπου καὶ τὸ συνώνυμο
τοῦ γίγνεσθαι, *γεννᾷν*: *λήθη... θρασύτητα γεννᾷ*). Βλ. καὶ 218, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος
περιγίγνεσθαι σὲ μετοχικὸν τύπο. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἀπαντᾷ μόνο ἀκόμη μιὰ φορὰ στὴν
περίοδο ποὺ ἐξετάζομε, στὸν Ἡράκλειτο (114), ὅπου εἶναι συνώνυμος μὲ τὰ *κρατεῖν*,
ἐξαρχεῖν. Στὸν Δημόκριτο, ἀπὸ τὴ συμπλοκὴ του μὲ τὰ *πλοῦτος ἀπὸ κακῆς ἐργασίας*,
γίνεται φανερό ὅτι ὁ ὅρος σημαίνει ἀποκτῶ.

143. Βλ. Ἡράκλειτος 40, Δημόκριτος 64. Πρβλ. Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ
κάθαρση τῆς θεότητος* 55.

κάποιον κάτι βραχὺ χρόνο (ἔχει κάποιος κάτι γιὰ λίγο) ἐμφανίζει ἓνα γίγνεσθαι ποὺ φέρει τόσο τὴν ἔννοια τῆς συνηθισμένης κατάστασης, ὅσο καὶ τὴν ἔννοια τῆς συνήθους κατοχῆς. Στὸ 235, 7 καὶ 10 ἀπαντοῦν καὶ ὁ ὅρος *πάρεστι*: *ἀεὶ τῶν αὐτῶν πάρεστι* καὶ ὁ ὅρος *ἐστι*: *οὐδὲν χρηστὸν ἐστι* ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἰδέα τοῦ πῶς συμβαίνει νὰ εἶναι, νὰ ἔχουν τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμητικὴν κατάστασι τῆς ψυχῆς. Στὸ 235, 7 τὸ συμβαῖνον ἀφορᾷ στὴν πραγματοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ στὴ συνέπειά ἀπ' αὐτήν, δηλαδὴ στὴ βραχύτητα τῆς διάρκειας τῆς ἀπόλαυσης ποὺ συνεπάγεται ἐπάνοδο νέων ἐπιθυμιῶν. Τὸ ἐπισυμβαῖνον ἀποδίδει ἡ μετοχὴ *γενομένων* στὸ ἀπόσπασμα 193. Τὸ γίγνεσθαι αὐτὸ εἶναι ἡ ἀδικία, ὡς πρὸς τὴν ὁποία, κι ἐφόσον δὲν ἔχει κατορθωθῇ πρόληψη, ὁ Δημόκριτος ἐπιτάσσει τὴν πράξι τῆς δραστήριας ἀντιμετώπισης, ἀφοῦ φανερὰ χαρακτηρίζει τὴ μὴ ἀντιμετώπιση ὡς ἀναλγησία. Καὶ στὸ 232, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ μετοχικὸς τύπος *γινόμενα* μὲ ἐπίρρημα (τὰ *σπανιώτατα γινόμενα*) τὸ γίγνεσθαι ἀποδίδει τὸ ἐπισυμβαῖνον (αὐτὸ ποὺ πραγματοποιεῖται καὶ τὶς συνέπειές του).

Μὲ κατηγορημα οὐσιαστικό, ποὺ ὀρίζει καὶ τὸ εἶδος τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας, ἀπαντᾷ τὸ γίγνεσθαι στὸ ἀπόσπασμα 76, ὅπου ἡ ἐνεργητικὴ σύνταξι βεβαιώνει τὴ σημασία τῆς ἰδέας τῆς πράξης καὶ ἡ ἀπουσία προσωπικοῦ ὑποκείμενου τὴν καθολικότητά της: *γίνεται διδάσκαλος / εἶναι διδάσκαλος, διδάσκει*¹⁴⁴ (τοὺς μωροὺς ἢ δυστεχνίαι). Μεταξὺ 76 καὶ 54 ἔχομε τὶς ἀκόλουθες ἀντιστοιχίες: *νηπίοισι/οὐ λόγος* — *ἀξίετοι/ἐμφορῇ/δυστυχέωντες* — *γίνεται διδάσκαλος / σωφρονέουσι*. Στὸ ἀπόσπασμα 159, ὅπου, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν παλαιὰ γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὰ πάθη ἄποψη καὶ Δημόκριτος *μὲν ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἀναφέρων [τὴν αἰτίαν] τῆς κακοδαιμο[νίας] φησίν*, τὸ νοηματικὸ βάρος κρατᾷ τὸ οὐσιαστικὸ δικαστής: *αὐτὸς γένοιτο τοῦ ἐγκλήματος δικαστής*¹⁴⁵.

Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη σημαντικὰ εἶναι τὰ ἀποσπάσματα 51 καὶ 76, γιὰτι περιέχουν δυὸ λόγους τοῦ γίγνεσθαι γιὰ τὴν ἀξία τοῦ λόγου ὡς πειθοῦς καὶ τὴν ἀπαξία τῆς ὕλης (*χρυσοῦ*) καὶ τῆς ἀνοησίας (*νηπίοισιν*).

Τέλος, ἑναρθρὴ ἀπαρεμφατικὴ παρουσία σημειώνει τὸ γίγνεσθαι στὸ 255, ὅπου ἰσοστοιχεῖ μὲ τὸ *εἶναι*, συντάσσεται μὲ οὐσιαστικὸ καὶ δηλώνει τὴν πράξι τῆς ἀδελφοποίησης, τὴν ὁποία συνοικοδομοῦν τά: *ἐταίρους γίγνεσθαι, τὸ οἰκτίζειν ἔνεστι, μὴ ἐρήμους εἶναι, ἀμύνειν ἀλλήλοις, τοὺς πολίτας ὁμονόους εἶναι*¹⁴⁶.

144. Παρόμοια συμπλοκὴ —ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ μὲ τὸ ρῆμα διδάσκω — ἔχομε στὸ 246: *ξεγιτεῖν βίον αὐτάρκειαν διδάσκει*.

145. Τὸ ἀπόσπασμα 209 *αὐταρκεῖν τροφῆς σμικρὴν νῦξ (;) οὐδέποτε γίνεται*, ὅπου τὸ γίγνεσθαι ἐκφράζει τὸ (οὐδέποτε) συμβαῖνον εἶναι ἀσαφές.

146. Πρβλ. Natorp, *Die Ethika des Demokritos* 87.

Ὅπως στὴ σύνταξη μὲ ἐπίθετο καὶ οὐσιαστικό, ὅπου τὸ γίνεσθαι δηλώνει μιὰ καινούργια φάση στὴν ἐνεργητική διαδικασία τῆς ζωῆς, τὸ γίνεσθαι μὲ ἀπαρέμφατο ἐκφράζει τὴν πράξη ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄλλης ἐνέργειας (253 4: εἰ ἀμελέοι τις τῶν δημοσίων/κακῶς ἀκούειν γίγνεται).

8. Ἀρχύτας.

Στὸν Ἀρχύτα ἔχομε ἐπτὰ συνολικὲς παρουσίες τοῦ γίνεσθαι. Σὲ κοσμολογικὴ μαρτυρία ποὺ περιέχει φράση τοῦ Ἀρχύτα ἀπαντᾷ μετοχικὸς τύπος τοῦ γίνεσθαι (μὲ ἐν + δοτ.), ποὺ δηλώνει τὴν εὕρεση σ' ἓνα τόπο· σὲ τρία ἀποσπάσματα ἀπαντᾷ ἔξη φορὲς τὸ γίνεσθαι μὲ τίς σημασίες: στὸ 1, 11 καὶ 1, 12 τοῦ συμβαίνω, «λαμβάνω χώραν», στὸ 1, 56 τοῦ γίνομαι κάτι: φανερόν γέγονεν (τὰ τρία ἀποσπάσματα ἀναφέρονται στὸν ψόφον καὶ στὴν τῆς φωνῆς κίνησιν), στὸ 2, 14 τοῦ εἶναι (γίνεται μεῖζον), στὸ γνωσιολογικὸ χωρίο τοῦ 3, 2 μὲ τὴ σημασία πάλι τοῦ γίνομαι κάτι· ἐδῶ ἀκριβῶς τοῦ φθάνω στὴ γνώση, καὶ τέλος στὸ ἠθικοῦ περιεχομένου 3, 8 μὲ τὴ σημασία τοῦ ρυθμίζομαι.

Γ. Οἱ τύχες τοῦ γίνεσθαι.

Παραλλαγές, χρήσεις, ὑπερφαλαγγίαση.

Γιὰ τὸ κοσμικὸ ὄν στοὺς παλαιούς ἔχομε τὴ μαρτυρία-χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη (Περὶ οὐρανοῦ A 10, 279 b 12): *γενόμενον μὲν οὖν ἅπαντες εἶναί φασιν, ἀλλὰ γενόμενον οἱ μὲν αἰδίου, οἱ δὲ φθαστόν, οἱ δὲ ἐναλλάξ.*

Ὁ P.- M. Schuhl¹⁴⁷ ἐρμηνεύει τίς ἀπαρχές τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς ἀμφιταλαντευόμενὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ ἓνα καὶ τὰ πολλά, ζευγάρι ποὺ κάθε στιγμή λειτουργεῖ ὡς μίτος τῆς Ἀριάδνης. Ὅμως αὐτὸ τὸ ζεῦγος εἶναι τὸ περιεχόμενο μιᾶς κοσμοθεώρησης εὐθυσμένης στὴ διπολία εἶναι - γίνεσθαι· τὸ ἴδιο καὶ τὰ ζεύγη τῶν ἀντιθέσεων φαίνεσθαι - ἀφανισμός, κίνηση - ἀκίνησία. Ὅπως παρατηρήθηκε: *La certitude chez ces penseurs de l'identité profonde de toutes choses à travers l'apparaître-disparaître va sans doute à l'encontre de ce que pense la foule; c'est une thèse au sens d'Aristote, c'est-à dire une opinion de philosophe contraire à l'opinion courante. Mais cette thèse n'oppose pas les écoles, car elle leur est commune, banalité de sagesse que seule une pensée révolutionnaire s'avise de contester et la sagesse n'est pas une pensée révolutionnaire. Mobilisme et immobilisme, l'alternative présuppose le couple d'opposés être-devenir*¹⁴⁸.

Τὸ Ἄπειρο τοῦ Ἀναξιμάνδρου εἶναι ἓνα «περιέχον» δυνάμει κάθε

147. *Essai sur la formation de la pensée grecque*, Paris 1949.

148. Sauvage, *Parménide* 38.

πράγματος κι αυτό μέσω του οποίου κάθε πράγμα έχει πρόβαση στο Είναί και το Γίγνεσθαι με διάκριση και σχηματισμό των αντιθέτων¹⁴⁹.

Στόν Ξενοφάνη, όπως στην ιωνική φυσιοκρατική φιλοσοφία, υπάρχει μια αὐθύπαρκτη γενετική ἀρχή, ἀκατάστρεπτη, ἐνῶ ὅσα προέρχονται ἀπ' αὐτὴν ὑπόκεινται σὲ κίνηση. *Πᾶσι τοῖς κόσμοις γίνεσθαι μεταβολήν*, μαρτυρεῖ γιὰ τὸ ξενοφάνειο κοσμοεῖδωλο ὁ Ἰππόλυτος. Κύκλο τοῦ γίνεσθαι τῶν κοσμικῶν ὄντων δέχονταν οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι¹⁵⁰.

Στόν Ξενοφάνη σὲ διάκριση ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι τῆς κοσμοαντίληψης ὑπάρχει ἡ διάσταση τοῦ ἀγέννητου θεοῦ. Στόν Ἡράκλειτο τὸ γίγνεσθαι σημαίνει τὸ εἶναι τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος ὅρος εἶναι καὶ τὸ σημαινόμενο ἄλλων πού διασώζουν τὴ σκέψη στὴν αἰδιότητα τῆς κίνησης, τῆς ἐσαεὶ συμπαντικῆς αὐτοδιαδοχῆς. Μὲ τὸν Παρμενίδη ὁ ὅρος *γίγνεσθαι* ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ πραγματικὸ καὶ καταχωρίζεται στὰ ὀνόματα: γένεση καὶ φθορὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ ὄν, ἐνῶ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο ἀποκλείεται τὸ εἶναι. Στόν Ἐμπεδοκλῆ δὲν ὑπάρχει γένεση καὶ φθορὰ ἀλλὰ μίξις καὶ ἀλλαγὴ τῶν πάντων. Ριζώματα καὶ δυνάμεις εἶναι ἀρχές πού συνυφαίνουν τὸ εἶναι τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου: ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ κύκλου ἐντείνονται σὲ μιὰ πολικότητα, πού συνάπτει τὴ γένεση καὶ τὸ θάνατο σὲ μιὰν ἐνότητα καὶ ὑπερβαίνει τὸ παράδοξο τοῦ γίγνεσθαι καὶ τοῦ εἶναι. Ὁ κύκλος τοῦτος εἶναι ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου. *Εἶναι, πού ξετυλίγεται σὰν τὸ δράμα μιᾶς διαταρασσόμενης τάξεως, πού διαρκῶς τείνει ν' ἀποκατασταθῇ*¹⁵¹.

Τὴ σύνθεση ἁπείρου-πεπερασμένου πραγματοποιοῦν οἱ πυθαγορικοὶ ἀριθμοὶ ἀρμόζοντας τὰ ὄντα. Τα ὄντα (θεῖα, δαιμόνια, ἀνθρωπικά / τέχνη, μουσική, ἰατρική) ἔχουν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ μ' αὐτοὺς γνωρίζονται (Φιλόλαος).

Στὴν ἀναξαγόρεια ἄρνηση τῆς γένεσης ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ τῆς φθορᾶς στὸ μὴ ὄν ἀναβιώνει ἡ παρμενιδικὴ ὄντολογία. Τέλος, μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῆς ποιότητος στὴν ποσότητα κερδίζει πάλι ἡ ἰδέα τῆς ἀδιάκοπης κίνησης, δίχως νὰ αἰτιολογῆται ἡ ἀρχὴ τῆς. Τὸ γίγνεσθαι στὴ δημοκρίτεια μηχανοκρατικὴ ἐρμηνεία¹⁵² τῶν φαινομένων εἶναι συνδυασμὸς τῶν ἀτόμων ἀνά-

149. Πρβλ. Pierre Somville, *Parménide d'Elée, son temps et le nôtre*, Vrin 1976, 15. Γιὰ τὸ ἀναξιμάνδρειο Ἄπειρο βλ. καὶ τὸ ἄρθρο μου *Τὸ Ἄπειρο τοῦ Ἀναξιμάνδρου* «Παρνασσός» 19 (1977), 396-406 (Ἀνακοίνωση στὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία 11.6.1974). Ἐπίσης βλ. J. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, London 1979, 28 ἐπ.

150. Βλ. Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ κάθαρση τῆς θεότητος* 99.

151. Μιχαηλίδης, *Ἀρχαῖκοι Φιλόσοφοι* 106.

152. Βλ. καὶ Κ. Γεωργούλη, *Ἀπόψεις ἀπὸ τῆς Φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς μας*, 1956. Ὁ Γεωργούλης ἐξετάζει τὸ ἄρθρο *Ὁ Δημόκριτος καὶ ἡ σοβιετικὴ ἐπιστήμη* (93 ἐπ.) τοῦ σοβιετικοῦ συγγραφέα U. E. Timochenko γιὰ τὸν ὕλισμό τοῦ Δημοκρίτου, πού δημο-

λογα μὲ τὸ σχῆμα (ρυθμός), τὴ θέση (τροπή), τὴν τάξη (διαθιγή)¹⁵³ καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ γένεσις εἶναι καὶ πάλι ἀλλοιώσις, ὅμως μαρτυρεῖται γιὰ τὴ δημοκρίτεια διδασκαλία: λέγει δὲ τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐναντίαν αὐτῇ διακρίσιν οὐ μόνον περὶ ζώων, ἀλλὰ καὶ περὶ φυτῶν καὶ περὶ κόσμων καὶ συλλήβδην περὶ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων ἀπάντων, εἰ τοίνυν ἡ μὲν γένεσις σύγκρισις τῶν ἀτόμων ἐστίν, ἡ δὲ φθορὰ διάκρισις, καὶ κατὰ Δημόκριτον ἀλλοιώσις ἂν εἴη ἡ γένεσις (65 A 37). Ἡ δημοκρίτεια σκέψη εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, γιατί ὄχι μόνο ἀποτελεῖ δεῖγμα ἀφειδίας στὴ συγκομιδὴ τοῦ γίγνεσθαι γενικά, ἀλλὰ καὶ γιατί εἰδικὰ σ' αὐτὴν ἐμφανίζεται μεγάλη διακίνηση τοῦ ὅρου μὲ συμφραζόμενα ποὺ ἔχουν ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἐξ ἄλλου ἐδῶ ἀπαντᾷ χρῆση τοῦ γίγνεσθαι σὲ κριτικὴ τῆς τέχνης.

Δ. Ἡ φάση τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ.

Ἡ προβληματικὴ τοῦ εἶναι, ὡς ὅρου τῆς ὄντολογίας, δὲν ἀπαντᾷ πρὶν ἀπὸ τὸν Παρμενίδη καὶ ἀπὸ τότε εἶναι δυνατό νὰ τεθῇ μέσα ἀπὸ μιὰ τριμερὴ θεματικὴ: γιὰ τὸ εἶναι ὅτι εἶναι, γιὰ τὸ εἶναι ὅτι δὲν εἶναι, γιὰ τὸ εἶναι ὅτι εἶναι καὶ δὲν εἶναι. Ἡ προβληματικὴ ἀντίθετα τοῦ γίγνεσθαι ἔχει ἱστορικὴ προτεραιότητα, ἀφοῦ ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἤδη στὴν κοσμολογία τοῦ Ἀναξიმάνδρου. Μιὰ τριμερὴς διαίρεση θὰ ἦταν κι ἐδῶ δυνατὴ, γιατί ἡ θεματικὴ ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς Φιλοσοφίας ὅσο ὑπάρχει Φιλοσοφία^{153α} ἡ σχετικὴ μὲ τὴν κοσμογονία εἶναι:

Τὸ γίγνεσθαι ὡς πραγματικότητα τοῦ κόσμου, ὁ κόσμος, ὅπως εἶναι ὡς ἀδιάκοπη ἀλλαγὴ καὶ κίνηση (κίνηση ἀπλὴ ἢ ἀρχὴ τῆς κίνησης καὶ παράγωγη κίνηση).

Ὁ κόσμος ὅπως τὸν νομίζουν οἱ πολλοί.

Ὁ κόσμος ὅπως πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο.

Ὁ κόσμος ὡς γίγνεσθαι.

Ἡ προσωκρατικὴ κοσμογονία δὲν εἶναι ὅ,τι ἡ ἡσιόδεια, δηλαδὴ κοσμογονία (κατὰ χρονικὴ ἀκολουθία ἱστορήση τῶν φυσικῶν πραγμάτων)¹⁵⁴, ἀλλὰ κοσμολογία: εἶναι ἐπίσκεψις τῶν ὄντων (Ἀριστ. Μτφ. Α 983 b 2), αἰτιολόγησή τους.

σιεύθηκε σὲ γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικά τὸ 1955 στὸ τεῦχος 62 τοῦ περιοδικοῦ "La Pensée".

153. Βλ. καὶ Vittorio Enzo Alfieri, *Atomos idea. L'origine del concetto dell'atomo nel pensiero greco*, Firenze 1953, 66.

153α. Πρβλ. Karl Schechta, *Le Cas Nietzsche*, μτφρ. André Coeuroy, Gallimard 1960, 26.

154. Πρβλ. π.χ. Reinhardt, *Parmenides* 201-202.

Ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ κόσμου ὡς γινόμενου ὄντος καὶ μάλιστα ὡς γινόμενου ἀπὸ κάτι, καὶ σ' αὐτὴ τὴ θεώρηση ἢ ρητὴ ἄρνηση τοῦ μὴ ὄντος ἀφορᾷ καὶ τὴ γενετικὴ πηγὴ καὶ τὴν κατάληξη τῆς γενετικῆς διαδικασίας: οὐδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι οὐδὲ εἰς τὸ μὴ ὄν φθείρεσθαι¹⁵⁵. Ὁ φιλόσοφος ἐδῶ οἰακίζει τὸν κόσμο μὲ τὴ λογικὴ του, τὸν σημαίνει, δηλαδὴ κοσμοποιεῖ τὸν κόσμο. Αὐτὸς ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ ἄγνωστου εἶναι γνώρισμα τῆς ἐλληνικῆς σκέψης. *Tout phénomène apparemment explicable, quel que soit le statut ontologique et épistémologique qui lui serve de chiffre, doit être dégagé à la lumière. Dès l'origine de la pensée grecque, on assiste à cette démarche qui, jusqu'aux extrêmes limites, et des choses à l'esprit, refusera le secours des purs irrationnels*¹⁵⁶.

Ὅτι ὁ κόσμος εἶναι γίνεσθαι (καὶ ὡς παράγωγο καὶ ὡς παραλλάσσον) εἶναι ἓνα μέρος τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸν κόσμο. Κληρονομώντας τὴν ἄποψη ὁ Πλάτων θὰ πῇ: οὐκ ἄτοπον, οἶει, ἡγήσεται τὸν νομίζοντα γίνεσθαι τε ταῦτα αἰεὶ ὡσαύτως καὶ οὐδαμῇ οὐδὲν παραλλάττειν, σῶμα τε ἔχοντα καὶ ὁρώμενα (Πολιτεία 530 b). Ὁ κόσμος εἶναι ἓνας καὶ ὅλος καὶ γινόμενος. Αὐτὸ τὸ γίνεσθαι εἶναι ἐνότητα καὶ γεννητικὴ κίνησις ἀπὸ ἐνιαία ἀρχῇ ἢ ὁρισμένες ἀρχές: στὸ μονισμό νοεῖται ὡς σχέση τοῦ γίνεσθαι τῶν πάντων ἀπὸ τὸ ἓνα, ὡς σχέση ἐνός-ἄλλων, στὴν πολυαρχία ὡς σχέση μὲ τὶς στοιχειακὲς ἐνότητες. Καὶ τὸ γίνεσθαι εἶναι καὶ εἶναι, ὅπως λέει ὁ Ἡράκλειτος γίνεσθαι κατὰ λόγον, σύμφωνα μὲ ἀναλογίαις. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλλο μέρος τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸν κόσμο. Αὐτὸ βέβαια εἶναι καὶ ἡ πέρα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ παρακαταθήκη συμβολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ σκέπτεσθαι στὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας¹⁵⁷.

Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἡ νιτσεϊκὴ¹⁵⁸ ἀλήθεια τοῦ κόσμου, τοῦ τυχαίου, ὅπως δὲν εἶναι βέβαια ὁ λόγος ἓνας λόγος τοῦ ὑπάρχειν¹⁵⁹, ἀλλὰ τάξη¹⁶⁰ αἰεζῶν, βασισμένη σὲ μέτρα¹⁶¹. Τὸν ἴδιο τὸ λόγο δὲν τὸν δημιούργησε οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος κανεῖς, ἀλλὰ ἦταν πάντα καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι. Πρῶτη φορὰ συλλαμβάνεται ἐδῶ ἡ ἀδιάπτωτη νομοτέλεια τοῦ κό-

155. D. - K. 64 A 1,5.

156. Somville, *Parménide* 38.

157. Πρβλ. Zafiropulo, *Anaxagore de Clazomène* 218 ἐπ., 226.

158. *La qualité purement fortuite de ce qui est (Aurore I, 1022). Le caractère général du monde est... pour toute éternité le chaos, au sens non point d'une absence de nécessité, mais d'une absence d'ordre (II 115); Par delà le Bien et le Mal II 572, Le crépuscule des Idoles II 978, Zarathoustra II 338.*

159. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μτφ. Α 985 a 13, 988 a 21-23) ὑποστηρίζει ὅτι κανεῖς ἀπὸ τοὺς παλαιούς δὲν ἀναφέρθηκε μὲ συνέπεια στὸ αἴτιο τοῦ σκοποῦ. Πρβλ. Ἀννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ κάθαρση* 91.

160. Weltordnung, arrangement.

161. Βλ. Ἡράκλειτος Β 30 σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ ἀπ. 1.

σμου καὶ ὑψώνεται ἐνάντια στὴ μυθικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου¹⁶². Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ramnoux: *La phrase ne dit pas que toutes choses soient faites de feu, et elle ne dit pas que le monde soit éternel. Elle dit qu'un ordre, ou un arrangement a été, est et sera. En termes simples: les choses ont toujours été arrangées comme cela et elles le resteront. En termes prescientifiques: L'ordre est éternel*¹⁶³. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ χάος στὸν Κόσμο, ἀπὸ τοὺς μύθους στὸ Λόγο εἶναι κι ἓνα γίγνεσθαι —κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου.

*On se trouve devant une tentative de rationalisation du Chaos des cosmogonies archaïques, et devant le même processus de passage, de l'inorganisé à l'ordre de l'existence, au Cosmos. Démarche identique à celle que présente la Théogonie d'un Zeus vainqueur des puissances obscures et instaurateur d'un ordre nouveau, mais dans un registre de pensée complètement différent. Il y a lieu, en effet, d'expliquer et de justifier pourquoi l'homme trouve de l'ordre dans le monde — problème éternel de la philosophie et de la science — mais il semble que la chose soit dite en deux langues radicalement différentes si l'on compare les théogonies à la pensée d'Anaximandre. Nous nous trouvons... à la ligne de rupture extrêmement tenue, mais cardinale, où la pensée passe du langage mythique, du Mythos, aux premiers balbutiements du langage rationnel et de la conscience logique, au monde du Logos. C'est de ce Logos qu'Héraclite se fera le héraute*¹⁶⁴.

Καὶ ὁ ἀρνητικὰ δεκτός, φαινομενικὸς αἰσθητὸς κόσμος τοῦ Παρμενίδη, στὴν ὀνομαστικὴ του παρουσία εἶναι ὀργανωμένος στὸ χάος καὶ στὴ νύχτα, θεωρούμενα ὡς μορφοποιητικὲς ἀρχές¹⁶⁵. Ἀλλὰ μὲ τὸν Παρμενίδη συμβαίνει κάτι ἰδιαίτερο: τὸ γίγνεσθαι καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς γνωστικὸ ὑποκείμενο, συνδέονται διαλεκτικὰ· τὸ ὑποκείμενο ἀρνιέται τὸν κόσμο τοῦ γίγνεσθαι ὑπαρκτικά, τὸν θέτει ὁμως, τὸν ὀνομάζει, γιὰ νὰ τὸν ἀρνηθῇ. Ὁ κόσμος δὲν ἔχει ὄντολογικὴ σημασία, ἔχει ὑπαρξὴ ὡς μὴ ὑπαρξὴ, δηλαδή ὡς γινόμενος, τὸ κενὸ γίγνεσθαι εἶναι ἐδῶ νομιμοποιημένη ὑπόσταση τοῦ ἀρνητικοῦ. Πολὺ χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα παρατηρεῖ ὁ Somville, μεταφέροντας παραδειγματολογικὰ τὴ νομιναλιστικὴ αὐτὴ θεώρηση σὲ μιὰ σύγχρονη μαθηματικὴ θεωρία: *Dans la théorie moderne de la logique des classes... l'esprit se satisfait et se tranquillise à considérer en creux la notion de classe nulle comme une hypostase légitimée du négatif, qui, si elle n'était pourvue de ce statut positif pour l'esprit, constituerait un*

162. I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας*, «Φιλοσοφία» 8-9 (1978-79), 5 ἐπ.

163. Ramnoux, *Héraclite* 257.

164. Somville 15.

165. Βλ. Ἀριστ. *Μτφ.* Α 3, 984 b 3.

*obstacle infranchissable. Ainsi, la "classe des existants" est considérée comme existant en tant que classe, classe creuse, produite dans l'expression comme le jouet magique d'un génitif grammatical*¹⁶⁶.

Ὁ ἄνθρωπος

Εἶπαμε ὅτι ὁ κόσμος ὡς γινόμενο ὄν εἶναι ἡ ἀλήθεια πού γνωρίζει ὁ σοφός, ὁ ἀγόμενος ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας¹⁶⁷ καὶ σ' αὐτὸ ὁδηγώντας ὁ ἴδιος τὴν ἐρμηνεία τοῦ κόσμου μέσα στὴν περιπέτεια τῆς γνώσης - ἐπιστήμης¹⁶⁸. Ἄρα ὁ κόσμος συνδέεται μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐπιστάμενο¹⁶⁹. εἶναι κόσμος ἡ ἐξήγηση τοῦ κόσμου, ὁ γνωριζόμενος κόσμος, αὐτὸς πού ξαναγίνεται στὰ μέτρα τῆς λογικῆς ἐξήγησης, δίχως τὴν ἀνάγκη τῆς πρακτικῆς ἐπαλήθευσης ἢ τῆς ἐμπειρικῆς ἐφαρμογῆς. Στὸ στάδιο αὐτὸ ἄλλωστε ἔχει συντελεσθῇ ἡ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας μὲ τὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὶς ὑλικὲς ἀναλογίες¹⁷⁰. ἡ προήγηση τῆς πράξης ἔναντι τῆς θεωρίας ἀνήκει σ' ἄλλη, προγενέστερη φάση.

Ὅτι ἡ σκέψη, ὅπως παρουσιάζεται, φαίνεται νὰ μὴν ἀκολουθῇ ἀποδεικτικὴ πορεία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ προτασιακὴ ἢ καὶ πολεμικὴ συχνὰ συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸν κόσμο δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἀποσπασματικὴ τῆς διάσωσης, πού κρατᾷ ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς σκέψης τόση ὅση τ' ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα μιλοῦν μέσα ἀπὸ τὴ στατικὴ γλῶσσα τῆς μουσειακῆς ἐκθέσεώς τους. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι χρήσιμη ἡ ὁρισμένη καταφυγὴ στὶς μαρτυρίες καὶ τὶς ἀπηχήσεις.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ κόσμου εἶναι ἐδῶ ἐνωμένη μὲ τὴν ἠθικὴ, πράγμα πού δὲ γίνεται πιά σήμερα. Θριαμβικὴ σὲ συχνότητα αὐτὴ ἡ σύζευξη στὴ δημοκρίτεια φιλοσοφία. Ἐδῶ ὑπάρχει ἀκριβῶς ἓνα γίνεσθαι πού εἶναι ἄθλος τοῦ ἀνθρώπου, ἔργο του, γιατί δὲν ὑπάρχει μοιραία πράξη, ἀλλὰ πράξη ὑπεύθυνη, σύμφωνη μὲ τὸ δυνατό καὶ τὸ φυσικό. Ἀξιομνημόνευτη εἶναι ὁμῶς καὶ ἡ κοσμοθεώρηση τοῦ Διογένη τοῦ Ἀπολλωνιάτη, πού, στὴ γραμμὴ κιόλας τῶν Μιλησίων, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Ἀναξαγόρα, ἐρμηνεύει τὸν κόσμο ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό.

166. Ὁ.π. 39.

167. Ἀριστ., *Περὶ ζώων μορ.* 542 a 19 (γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ).

168. Πρβλ. L. Rourier, *La Relativité de la Logique*, «Erkenntnis» 8 (1939) 194-217.

169. Πρβλ. ὅσα παρατηρεῖ ὁ Heidegger γιὰ τὸν ὄρο ἐπιστήμη (τὴν παρερμηνεία του ἀπὸ τοὺς σύγχρονους): *Qu'est-ce que la Philosophie*, μτφ. Kostas Axelos καὶ J. Beaufret, Gallimard 1960, 29.

170. Πρβλ. Zafiropulo, *Anaxagore* 234-5: *On avait construit bien des lyres avant d'atteindre à la conception du rapport harmonique, arrangé bien des cailloux avant de découvrir l'essence du monde, arpenté bien des champs avant de formuler la première proposition géométrique.*

PRÉSENCE ET SIGNIFICATIONS DU "DEVENIR" DANS LES FRAGMENTS PRÉSOCRATIQUES

Résumé.

La présente étude est la première d'un essai sur l'être et le devenir chez les Présocratiques, d'Anaximandre à Archyras. La confrontation des deux termes est effectuée dans la seconde partie, où l'on traite de l'être; le rapport en est déjà révélé dans la présente monographie par les considérations sur le devenir et le rôle du négatif, "statut positif de l'esprit", sur l'absence et l'équation du devenir et de l'être dans certaines sentences présocratiques.

La thèse de l'interprétation de la pensée présocratique à travers l'antagonisme de l'un et du multiple doit être remplacée par celle du rapport du devenir et de l'être où s'enregistre le jeu de l'un et du multiple.

La notion et la problématique de l'être en tant que terme philosophique (de l'ontologie) apparaît avec Parménide; la thématique en est triple: que l'être existe (qu'il y a de l'être), que le non être n'est pas, que seul l'être est pensable. La problématique du devenir apparaît chez Anaximandre et est dans la suite donnée dans le triptyque: le devenir — production et changement du monde — comme réalité du monde; le cosmos en tant que devenir / ordre éternel tel qu'il doit être connu par l'homme ou qu'il est connu par l'homme qui sait; le devenir et la foule (le doxique).

L'introduction comprend des considérations méthodologiques concernant en général l'investigation des termes philosophiques dans les fragments présocratiques et définit le projet de la problématique du devenir.

Le corps de l'étude est une investigation précise et minutieuse, selon un ordre chronologique d'Anaximandre à Archytas, de la présence, la fréquence et la diversité du devenir dans les fragments présocratiques, de ses corrélatifs et ses contraires ainsi que des problèmes respectifs. Alors que pour le "Dictionnaire des termes philosophiques des Présocratiques" (en préparation depuis quelques années au Centre de Recherches de la Philosophie de l'Académie d'Athènes) la structuration du devenir a été effectuée en niveaux — cosmologique, anthropologique, ontologique —, dans l'étude chaque présence du terme au processus historique, pour la période antérieurement déterminée, est discutée dans son contexte selon son caractère philologique et philosophique.

De trois autres chapitres l'un précède l'investigation de la présence du terme dans les fragments et constitue un recensement de ses significations. Selon cet inventaire le devenir égale les sens de produire / changer - mou-

voir; de la loi génétique et constante des choses; de l’expression avoir lieu. Au niveau de l’homme on recence les sens de: naissance, changement, réalisation, être. Les considérations sur le monde ne sont pas séparées des réflexions sur le sujet connaissant; de même la connaissance philosophique et scientifique n’étant pas séparée de la connaissance morale du monde dans la période que nous examinons, ce n’est que pour des raisons méthodologiques que nous consacrons un chapitre sur le devenir et l’homme.

Outre le recencement des termes qui appartiennent à la structure du devenir un intérêt intrinsèque de l’étude est qu’elle pose en —guise d’introduction et de tableau allusif— les problèmes philosophiques du temps (sujet que j’ai déjà traité dans mon livre *‘Η κάθαρση τῆς θεότητας στὴ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη*, pp. 50-57, pour la pensée de Xénophane), du mouvement et du comportement moral (humanisme).

Athènes

Anna Kélessidou-Galanos

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

